

กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม

ชื่อบ้านนามเมือง

จังหวัด อำนาจเจริญ

สุจิตต์ วงษ์เทศ

ชื่อบ้านนามเมือง
จังหวัดอำนาจเจริญ

สารบัญ

คำนำ	4
จังหวัดอำนาจเจริญ ลำดับพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมอย่างย่อๆ	10
1 5,000 ปีมาแล้ว แรกมีชุมชนหมู่บ้านบรรพชนคนอีสาน	16
2 4,000 ปีมาแล้ว ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำมูล-ชี	22
3 3,000 ปีมาแล้ว ตระกูลไทย-ลาว เคลื่อนย้ายเข้าสองฝั่งโขง	24
4 หลัง พ.ศ. 1 (หรือมากกว่า 2,500 ปีมาแล้ว) แรกมีชุมชนหมู่บ้านในอำนาจเจริญ	32
5 หลัง พ.ศ. 500 ศาสนาพุทธ-พราหมณ์แพร่หลายถึงอีสานและสองฝั่งโขง	36
6 หลัง พ.ศ. 1000 แรกมีรัฐเจนละ สองฝั่งโขง-ชี-มูล ถึงเขตอำนาจเจริญ	38
7 หลัง พ.ศ. 1000 วัฒนธรรม “ทวารวดี” ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ถึงโขง-ชี-มูล	48
8 หลัง พ.ศ. 1500 วัฒนธรรมศรีอยุธยา “ขอม” แผ่ขยายเข้าอีสาน	56
9 หลัง พ.ศ. 1700 อำนาจการเมืองและวัฒนธรรม “ขอม” พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ควบคุมสองฝั่งโขง	72
10 หลัง พ.ศ. 1800 ชาวสยามสองฝั่งโขงรุกรานเขมร แล้วเคลื่อนลงไป ตั้งหลักแหล่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา	76
11 หลัง พ.ศ. 1900 อีสานรุ่งโรยแล้วรกร้าง ช้าและลาวตั้งหลักแห่งใหม่	84
12 หลัง พ.ศ. 2000 ลาวก่อบ้านสร้างเมืองใหม่ในอีสาน	89
13 หลัง พ.ศ. 2300 กำเนิดเมืองอำนาจเจริญจากหมู่บ้านกลางป่าดง	95
14 หลัง พ.ศ. 2401 แรกมีชื่อ “เมืองอำนาจเจริญ” จากนามเจ้าเมือง “พระอมรอำนาจ”	100
15 หลัง พ.ศ. 2442 “ลาว” ในอีสานกลายเป็น “ไทย”	103
16 1 ธันวาคม พ.ศ. 2536 แรกมีจังหวัดอำนาจเจริญ	107
ภาคผนวก	117

คำนำ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ได้จัดทำโครงการภูมิบ้าน ภูมิเมือง ภูมิหลัง ภูมิปัญญา และภูมิทัศน์ วัฒนธรรมตามยุทธศาสตร์ส่งเสริมอัตลักษณ์ และความหลากหลาย ทางวัฒนธรรม และนำทุนวัฒนธรรมไปพัฒนา ซึ่งในการพัฒนาประเทศ อย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือการสร้างภูมิคุ้มกัน ให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ โดยการนำมิติทาง วัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมโยงและบูรณาการให้เกิดการพัฒนาระหว่างวัตถุ กับจิตใจของคนในชาติ โดยยึดหลักภูมิสังคมที่มีความแตกต่างและการ วางแผนที่สอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ คือสภาพ ธรรมชาติแวดล้อมรอบๆ ตัวคน และต้องอยู่บนพื้นฐานเดิมของสังคม หรือภูมิประเทศทางสังคมวิทยา

สำนักงานฯ ได้รับความกรุณาจากนายสุจิตต์ วงษ์เทศ จัดทำ โครงการภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง ของโครงการภูมิบ้านภูมิเมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมและอธิบาย เอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จริงและเชื่อถือได้ ซึ่งเป็น การสะท้อนภาพรวมอันเป็นรากเหง้าทางสังคมและวัฒนธรรม รวม

ทั้งการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ความรู้อย่างกว้างขวาง เพื่อจุดประกายในการศึกษา ค้นคว้า และค้นคว้าข้อมูลในเชิงลึกทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ในการนี้ได้จัดทำ**ชื่อบ้านนามเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ** เป็นพื้นที่นำร่องจังหวัดแรก

สำนักงานฯ ขอขอบคุณนายสุจิตต์ วงษ์เทศ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ดี ได้กรุณาเป็นผู้เรียบเรียงเนื้อหาสาระ ทั้งนี้สำนักงานฯ คาดหวังว่าจะเกิดการแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในรากเหง้าทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน และเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับผู้รู้และผู้สนใจในท้องถิ่นช่วยกันสร้างและต่อยอดประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นร่วมกันต่อไป

นางปริศนา พงษ์ทัตศิริกุล

เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ชื่อบ้านนามเมือง
จังหวัดอำนาจเจริญ

จังหวัด อำนาจเจริญ

ลำดับพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมอย่างย่อๆ

จังหวัดอำนาจเจริญ มีพื้นที่อยู่ในอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นส่วนหนึ่งของบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงในภูมิภาคสุวรรณภูมิ หรืออุษาคเนย์โบราณ สืบจนปัจจุบัน

ฉะนั้น พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดอำนาจเจริญ จึงเป็นส่วนหนึ่งอย่างแยกไม่ได้จากพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย, ของสองฝั่งโขง, และของสุวรรณภูมิในอุษาคเนย์ จึงต้องทำความเข้าใจภาพรวมกว้างๆ อย่างย่อๆ ของสังคมวัฒนธรรมทั้งหมดไปพร้อมกัน

อีสาน ฝั่งขวาแม่น้ำโขง

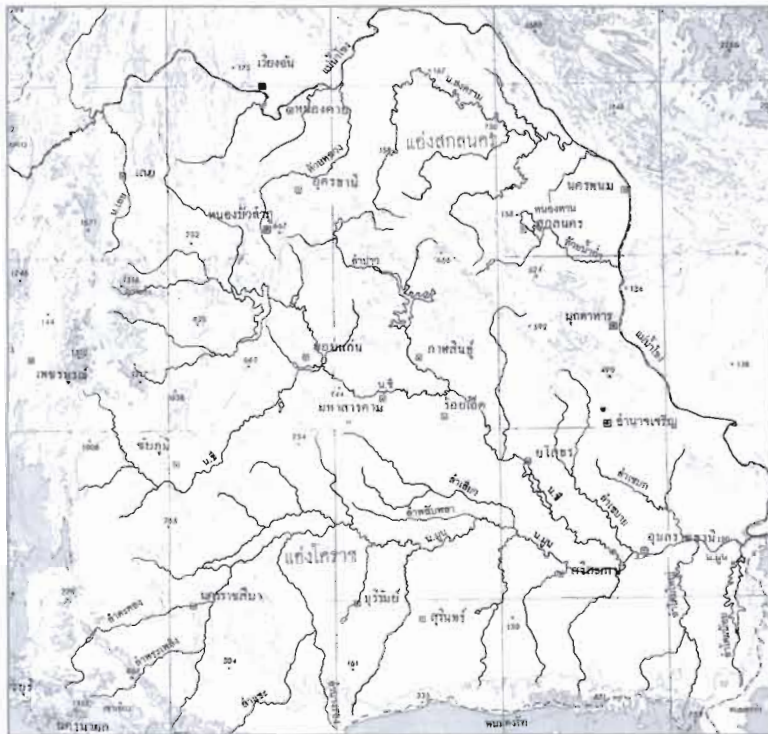
คนอีสาน บางที่เรียกชาวอีสาน มีหลักแหล่งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

อีสานเป็นชื่อเรียกพื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง

๑ (บน) ภาพจากดาวเทียม LANDSAT 5 แสดงภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 1. แม่น้ำสงคราม 2. แอ่งสกนศ 3. เขื่อนอุบลรัตน์ 4. ทิวเขาเพชรบูรณ์ 5. แม่น้ำโขง
 6. แอ่งโคราช 7. แม่น้ำมูล 8. อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิรินธร 9. ทิวเขาคงพญาเย็น 10. ทิวเขา
 สันกำแพง 11. ทิวเขาพนมดงรัก [ภาพจาก จากห้วงอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย พ.ศ. 2546.
 สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) กระทรวงวิทยา
 ศาสตร์และเทคโนโลยี, 2546.]

๑ (ล่าง) แผนที่อีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

คำว่า อีสาน มีรากจากภาษาสันสกฤต สกะคำว่า อีสาน หมายถึง นามพระคเริะ ผู้เป็นเทพดาประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (เคยใช้มาแล้วเมื่อราวหลัง พ.ศ. 1000 ในชื่อรัฐว่า อีสานปุระ และชื่อพระราชาวา อีสานวรมัน) แต่คำบาลีเขียนอีสาน ฝ่ายไทยยืมรูปคำจากบาลีมาใช้ หมายถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตะวันออกเฉียงเหนือ (ที่หมายตรงกับคำอีสาน) เริ่มใช้เป็นทางการสมัยรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ. 2442 ในชื่อ มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ยังมีหมายเหตุเล่มน้ำมูลถึงอุบลราชธานี จัมปาสิก ฯลฯ

รวมความแล้วใครก็ตามที่มีถิ่นกำเนิด หรือมีหลักแหล่งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (จะโดยเคลื่อนย้ายเข้าไปอยู่เมื่อไรก็ตาม) ถ้าถือตัวว่าเป็น คนอีสาน หรือ ชาวอีสาน อย่างเต็มอกเต็มใจ และอย่างองอาจ ก็ถือเป็นคนอีสานเป็นชาวอีสานทั้งนั้น

ฉะนั้นคนอีสานหรือชาวอีสานจึงไม่ใช่ชื่อเชื้อชาติเฉพาะ แต่เป็นชื่อสมมติเรียกคนหลายหลากมากมายในดินแดนอีสาน และเป็นชื่อเรียกอย่างกว้างๆ รวมๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ด้วยเหตุดังกล่าว ความเป็นมาของคนอีสานหรือชาวอีสาน จึงไม่หยุดนิ่งอยู่โดดเดี่ยว แต่ล้วนเกี่ยวข้องกับเคลื่อนไหวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความเป็นมาของผู้คนสุวรรณภูมิหรืออุษาคเนย์ตั้งแต่ยุคดั้งเดิมเริ่มแรกสืบจนทุกวันนี้ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ ทั้งใกล้และไกล ในทุกทิศทาง และหลายครั้งหลายหน จนระบุชัดเจนแน่นอนไม่ได้ว่าใคร? ที่ไหน? เมื่อไร?

โขง-ชี-มูล

ดินแดนอีสานเป็นเขตแห้งแล้ง (dry area) ลักษณะที่ราบสูง (plateau) มีขอบยกสูงคล้ายสี่เหลี่ยมแล้วลาดลงตรงกลางเป็นแอ่งคล้ายก้นกระทะ บริเวณที่เรียกทุ่งกุลาร้องไห้ มีแม่น้ำสำคัญ 3 สายพาดผ่าน คือ โขง, ชี, มูล และมีหนองน้ำขนาดใหญ่ 2 แห่งคือ หนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) และหนองหานน้อย (จังหวัดอุดรธานี)

น้ำโขง

แม่น้ำโขงเป็นคำเรียกอย่างภาคกลางลุ่มน้ำเจ้าพระยา แต่คนพื้นเมืองในวัฒนธรรมลาว เรียก น้ำ(แม่)ของ

คำว่า ของ มีรากจากภาษาขอมอญว่า โคล้ง พวกไทย-ลาวรับมาใช้แล้วเพี้ยนเป็น คลอง แปลว่า ทางคมนาคม เช่น แม่น้ำลำคลอง แต่ในวัฒนธรรมลาวไม่ออกเสียงควบกล้ำ เลยเรียกของ แล้วคนทางภาคกลางออกเสียงเป็นโขง

แต่ในคำบอกเล่าเก่าแก่และในกาพย์กลอนโคลงสองฝั่งโขง เรียกแม่น้ำโขงว่ากาหลง เช่น น้ำแม่กาหลง มีนิมิตกาพย์ท้าวสูง ท้าวเจือง และในโคลงพระลอ เป็นต้น เพราะกลายมาจาก ชื่อแก้วทอง หมายถึงนาคแก้วตัวพิทักษ์น้ำโขง

บริเวณสองฝั่งโขงหลายแห่ง เช่น หลวงพระบาง อັตตะเปือย ฯลฯ เป็นแหล่งทองคำธรรมชาติมาแต่ดั้งเดิมดึกดำบรรพ์ มีกิจกรรมร่อนทองคำธรรมชาติสืบจนทุกวันนี้ ฉะนั้นถ้าชื่อ “สุวรรณภูมิ” ในคัมภีร์อินเดีย-ลังกา หมายถึงทองคำ บริเวณสองฝั่งโขงก็เป็นแหล่งทองคำสำคัญของสุวรรณภูมิได้แห่งหนึ่ง มีคำบอกเล่าอยู่ในพงศาวดารล้านช้างตอนต้นเรื่อง ว่ามีพ่อค้าชื่อจันทพานิช ถ่อเรือทวนน้ำโขงจากเมืองเวียงจันทน์ไปค้าขายที่เชียงตุง เชียงทอง (หลวงพระบาง) มีทองคำติด่อขึ้นมาจำนวนมาก

น้ำชี

คำเดิมว่า ชี หรือ ชี่ หมายถึง เจาะ ไช้ แหว่ง เช่น เหล็กแหลมใช้เจาะไชให้เป็นร่องเป็นรู เรียกเหล็กชีหรือเหล็กชี่ มีตัวอย่างในพงศาวดารล้านช้างตอนกำเนิดมนุษย์จากน้ำเต้าปุง มีความตอนหนึ่งว่า

“ยามนั้น ปู่ลางเชิงจึงเผาเหล็กชีแดงชี่หมากน้ำนั้น...” และ “พุ่งออกมาทางยูชี่นั้นเป็นข้า...”

คนแต่ก่อนเรียก น้ำ(แม่)ชี หมายถึง แม่น้ำที่เกิดจากการเจาะ ไช้ แหว่ง ของอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น นาค

น้ำมูล

คำเดิมว่ามูน หมายถึง มาก, ล้น, มั่งคั่ง ฯลฯ มีใช้ในชีวิตประจำวันว่ามั่งมูน และมีในกาพย์กลอนโคลงสี่สุภาพว่า “น้ำสมุทรมูนมากล้น ลีบแผ่นธรณี”

คนแต่ก่อนเรียก น้ำ(แม่)มูน หมายถึงแม่น้ำใหญ่ มีน้ำมากมูนล้นฝั่ง ภายหลังมีนักบวชบัณฑิตแต่งแปลงอย่างบาลีว่ามูล เป็นมูลนที เลยเขียนว่า แม่น้ำมูล

หนองหาน

คำว่า หาน ในชื่อหนองหานหลวง(สกลนคร) และหนองหานน้อย (อุดรธานี) กร่อนจากคำเต็มว่า หนองสะพาน มีคำว่าหนองกับสะพาน หนอง หมายถึงแอ่งน้ำ บางที่มีในภาษาปากชาวบ้านว่าหนองน้ำ สะพาน หมายถึงที่ลุ่มเก็บน้ำไว้จำนวนมาก บางที่เรียกลำห้วยต้นน้ำ ลำธารว่า ห้วยสะพาน แล้วกร่อนเหลือหานคำเดียว

แต่ในวัฒนธรรมลาว เรียกหญ้าม้าไบสีแดงเป็นจุดๆ เมื่อถูกตัวคน แล้วคันว่าหญ้าม้าบังหาน เรียกแมลงมีขนสีดำทั้งตัว เมื่อชนถูกตัวคนแล้วคันว่า แมงบังหาน

ทุ่งกุลาร้องไห้

กุลา เป็นคำเก่า มีใช้ในกฏมณฑลยธาบาลยุคต้นกรุงศรีอยุธยาว่าคุลา เช่น เรียกชื่อการละเล่นอย่างหนึ่งในพิธีกรรมของราชสำนักว่าคุลาตีไม้ กล่าวกันว่าคำกุลากร่อนมาจากชื่อบริเวณบึงกอลของอินเดีย แต่คนพื้นเมืองสุวรรณภูมิออกเสียงว่าบังกลา

แต่กุลาในชื่อทุ่งกุลาร้องไห้ หมายถึงไทยใหญ่หรือเงี้ยว ที่มีหลักแหล่งอยู่ลุ่มน้ำสาละวิน ทางตอนเหนือของพม่า ยังมีเชื้อสายกลุ่มชาติพันธุ์นี้สืบตระกูลจนถึงปัจจุบัน แล้วเรียกตัวเองเป็นชาวกุลา มีบรรพบุรุษเป็นไทยใหญ่มาจากพม่า มีประเพณีพิธีกรรมอย่างไทยใหญ่ ตั้งหลักแหล่งอยู่อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี

๑ ชุมชนบนที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล กลางทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด ยามหน้าน้ำชุมชน
อาจถูกตัดขาดจากภายนอกได้ชั่วคราว
เนื่องจากน้ำท่วม

1

5,000 ปีมาแล้ว

แรกมีชุมชนหมู่บ้านบรรพชนคนอีสาน

ชาวอีสานหรือคนอีสาน ไม่ใช่ชื่อชนชาติหรือเชื้อชาติเฉพาะอีสาน แต่เป็นชื่อทางวัฒนธรรมที่มาจากภูมิศาสตร์บริเวณที่เรียกอีสาน หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (อันเป็นส่วนหนึ่งของผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิหรืออุษาคเนย์โบราณ) เลยสมมติเรียกคนกลุ่มนี้อย่างรวมๆ กว้างๆ ว่าชาวอีสาน หรือคนอีสาน

ชาวอีสานหรือคนอีสาน มีบรรพชนมาจากการผสมผสานของผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งภายในและภายนอก ทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ต่ำกว่า 5,000 ปีมาแล้ว (อาจถึง 10,000 ปีมาแล้วก็ได้) แล้วยังมีต่อเนื่องถึงทุกวันนี้ และอาจมีต่อไปในอนาคตอีกไม่รู้จบ

จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นส่วนหนึ่งของอีสาน ฉะนั้นบรรพชนคนอีสานย่อมเป็นบรรพบุรุษของชาวอำนาจเจริญด้วย แต่ยังไม่พบหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีว่า บรรพชนชาวอำนาจเจริญมีความเป็นมาอย่างไร? ที่ไหน? เมื่อไร? แต่เชื่อได้ว่ามีคนหลายเผ่าพันธุ์เคลื่อนไหวไปมาผ่านบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง และเขตจังหวัดอำนาจเจริญตั้งแต่ยุคแรกๆ แล้ว

ผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ที่ประสมประสานกันเป็นชาวอีสาน และชาวอำนาจเจริญโบราณ มีบรรพชนอย่างน้อย 2 พวก คือ คนพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่ในสุวรรณภูมิ กับคนภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลังจากทิศทางต่างๆ

คนพื้นเมืองดั้งเดิม 5,000 ปีมาแล้ว

ชาวอีสานดั้งเดิมมีชีวิตร่อนเร่อยู่ในดินแดนอีสานนานมากกว่า 5,000 ปีมาแล้ว เพราะหลังจากนั้นมีหลักฐานทางโบราณคดียืนยันว่าคนพวกนี้ปลูกเรือนอยู่เป็นที่ (ปัจจุบันคือบริเวณอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น) รู้จักปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ เช่น หมูและวัว รู้จักทำภาชนะดินเผา ทำสัมฤทธิ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ และมีประเพณีฝังศพ ฯลฯ

ไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่า คนอีสานพวกแรกเหล่านี้เป็นชนกลุ่มไหน? เผ่าพันธุ์ใด? แต่อย่างน้อยเป็นคน 2 พวก คือ พวกที่สูงกับพวกที่ราบ ดังนี้ :

ก. พวกที่สูง

พวกนี้อาศัยอยู่บริเวณป่าเขา ลำเนาไพร มีแหล่งเพาะปลูกน้อย มีแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงไม่เพียงพอ

- ๑ (ชาย) สบและหมากศักดิ์สิทธิ์ ราว 3,000 ปีมาแล้ว ที่เขาจันทน์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา
- ๒ (ขว) คนเวียงกันเมือราว 3,000 ปีมาแล้ว ที่ถ้ำคน บนภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

เพาะปลูกด้วยระบบที่เรียกว่า “เฮ็คไฮ” (ทำไร่) หรือแบบล้าหลัง คือเอาไฟเผาป่าให้ราบลงเป็นแปลงเท่าที่ต้องการ ไม่ต้องพรวน ไม่ต้องไถ อย่างดีก็เอาจอบช่วยเกลี่ยหน้าดินนิดหน่อย แล้วก็เอาไม้ปลายแหลมแทงดินให้เป็นรู เอาเมล็ดพันธุ์พืชหยอดลงที่ละรูๆ แล้วก็ปล่อยให้ตามยถากรรม แล้วแต่ดิน ฝน และแดด แต่พันธุ์พืชหรือพันธุ์ข้าวชนิดที่ปลูกก็เป็นพันธุ์ป่าชนิดที่ไม่ต้องขวนขวายรดน้ำมาหล่อเลี้ยง พอพืชโตได้ที่มีดอกออกผลก็เก็บเกี่ยว แล้วก็ทิ้งดินแปลงนั้นให้หญ้าและต้นไม้ขึ้นรกชัฏไปตามเรื่อง ใช้ได้ครั้งเดียว ปีรุ่งขึ้นก็ขยับไปเผาป่าในที่ถัดออกไปใหม่ ขยับเวียนไปรอบทิศตามสะดวก ไม่มีใครหวงห้ามหรือจับจอง บางที 2-3 ปีผ่านไป ก็หันกลับมาเผาที่ตรงแปลงเดิมใหม่ แต่ถ้าหากดินจืด ใช้ไม่ได้ผล ก็ย้ายหมู่บ้านกันเสียที ไปเลือกทำเลใหม่ หอบไปแต่สิ่งของสำคัญๆ ไม่มีสมบัติ

การเพาะปลูกแบบนี้ผลิตอาหารได้น้อย เพราะมีพื้นที่น้อยและทำไม่ได้สม่ำเสมอ ฉะนั้นนอกจากจะมีอาหารเลี้ยงคนได้น้อยแล้ว ยังเป็นเหตุให้ชุมชนต้องเคลื่อนย้ายไปตามแหล่งเพาะปลูกแห่งใหม่อยู่เสมอๆ พวกนี้จึงมีลักษณะทางสังคมเป็นแบบ “ชนเผ่า” ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ตั้งหลักแหล่งถาวรไม่ได้ ขยายตัวเป็นบ้านเมืองก็ไม่ได้

ข. พวกที่ราบ

พวกนี้อาศัยบริเวณที่ราบลุ่มในหุบเขา ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบตามชายฝั่งทะเลซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกกว้างขวางกว่าเขตที่สูงมีน้ำท่วมถึง หรือมีการซักน้ำเข้ามาหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกได้ทำให้มีโคลนหรือตะกอนจากที่อื่นๆ เข้ามาทับถมกลายเป็นปุ๋ยธรรมชาติ ที่ดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์เสมอๆ ทุกๆ ปีจนไม่ต้องโยกย้ายไปหาที่เพาะปลูกใหม่ และสามารถเก็บเกี่ยวพืชผลได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยพอเลี้ยงคนได้จำนวนมาก ทั้งมีส่วนเกินพอที่จะนำไปแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่นๆ ด้วย ทำให้ท้องถิ่นนั้นมีผู้คนหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ

ในที่สุดก็แบ่งงานกันทำกิจกรรมเฉพาะ รวมทั้งมีโอกาสร่วมมือในกิจการงานด้านต่างๆ เช่น ทดน้ำหรือระบายน้ำเพื่อการเพาะปลูก ติดต่อกันแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่น และขยายชุมชนไปยังบริเวณใกล้เคียง

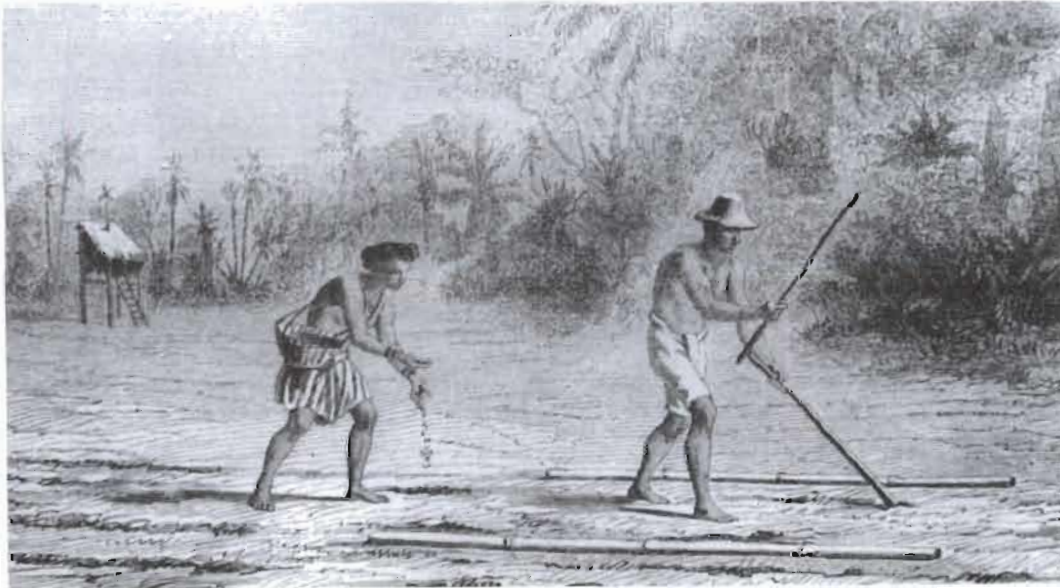
ฉะนั้นเขตนี้มักมีพัฒนาการจาก “หมู่บ้าน” เป็น “เมือง” แล้วก้าวหน้าเป็น “รัฐ” และ “อาณาจักร” ได้ แต่ก็มีได้หมายความว่า ทุกหนทุกแห่งในเขตที่ราบจะมีโอกาสก้าวหน้าได้เหมือนกันหมด เพราะยังมีข้อแตกต่างกันด้านอื่นๆ ที่อาจเป็นทั้งสิ่งเอื้ออำนวยและข้อจำกัดอีก

พวกที่สูง-ที่ราบ ผสมกลมกลืนกันเป็น “ชาวสยาม”

พวกที่สูงมีความรู้และชำนาญในการถลุงโลหะ ส่วนพวกที่ราบมีความรู้และชำนาญการทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม ทั้งสองพวกนี้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันตลอดเวลา จนถึงระยะเวลาหนึ่งพวกที่สูงก็ลงมาอยู่ที่ราบแล้ว ผสมกลมกลืนกันทางสังคมและวัฒนธรรม มีร่องรอยอยู่ในนิทานปรัมปราหลายเรื่อง

แต่นิทานเรื่องใหญ่และสำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ของชนกลุ่มต่างๆ ทั้งพวกที่สูงและพวกที่ราบทั่วสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งโขงทางล้านนา

๑ “เฮ็ดไซ” ใช้ไม้ไผ่ปลายแหลมแทงดินเป็นรู แล้วหยดขี้เหล็กพันธุข้าวปลูกลงรูดินที่แทงไว้ สายเส้นนี้ชาวยุโรปเขียนรูปคนพื้นเมืองแถบสองฝั่งโขง ภาพนี้เขียนโดย M. Mouhot พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1864. (พ.ศ. 2407) (ภาพจาก *Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860*. Henri Mouhot. Oxford University Press, 1989.)

ล้านช้างคือเรื่องท้าวสูง หรือขุนเจือง อาจมีบรรพบุรุษเป็นพวกที่สูง แต่เป็น“วีรบุรุษข้ามพรมแดนทางเผ่าพันธุ์” เพราะ “แต่งงาน” กับพวกที่ราบด้วย แล้วกลายเป็นวีรบุรุษในอุดมคติของกลุ่มชนทั้งพวกที่สูงและพวกที่ราบ

คนที่สูงกับที่ราบ ผสมกลมกลืนกันทางเผ่าพันธุ์ สังคมวัฒนธรรม

เมื่อนานเข้าก็เป็นพวกเดียวกัน ตั้งหลักแหล่งอยู่ร่วมกันในดินแดนที่คนภายนอกเรียก สยาม คนพวกนี้เลยถูกเรียกอย่างรวมๆ เป็นชาวสยามด้วย

๑ (ซ้าย) "เฮ็ดตมา" ชาวนาโตนากลุ่ม สมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพเก่าจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
๒ (ขวา) ชาวนาด่านาปลูกข้าวในนาทุ่ง ทางภาคกลาง (ภาพจาก *Twentieth Century Impressions of Siam*. Arnold Wright (edit.), London : L. Loyd's Greater Britain Publishing Co. Ltd., 1908.)

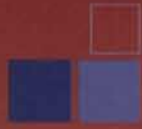

๑ (บน) การทำนาทศน้ำในอดีต
๑ (ล่าง) การทำนาแบบทศน้ำ ชุมชนน้ำเซบายคองกลาง บริเวณห้วยปลาแดก
อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

2

4,000 ปีมาแล้ว

ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำมูล-ชี

ชุมชนหมู่บ้านกระจายอยู่ทางต้นน้ำมูล-ชี บริเวณอีสานใต้ แอ่งโคราช เช่น บ้านโนนวัด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา และบริเวณอีสานเหนือ แอ่งสกลนคร เช่น บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ฯลฯ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์การตั้งชุมชนหมู่บ้านบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ

พบหลักฐานการทำเกษตรกรรม ปลูกและกินข้าวเหนียว ทำภาชนะดินเผา ทอผ้า ต้มเกลือและรู้จักเทคโนโลยี ถลุงโลหะ เช่น สัมฤทธิ์ เหล็ก ฯลฯ หนาแน่นทางทุ่งกุลาร้องไห้ มีระบบความเชื่อคือศาสนาผี นับถือสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เช่น งู กบ หมา ฯลฯ มีพิธีทำศพ ใช้แคนเป่าเป็นเสียงสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ยกย่องผู้หญิงเป็นหัวหน้าพิธีกรรมทางศาสนา เช่น หมอผี คนทรง ฯลฯ และเป็นหัวหน้าเผ่าพันธุ์ มีแบบแผนการปกครองเป็นระเบียบแล้ว

- ๑ (ซ้าย) บรรพชนคนอีสานราว 3,000 ปี
มาแล้ว (หรืออาจแก่กว่านี้) มีประเพณีฝังศพ
เป็นแบบแนบตัว ดังเห็นจากโครงกระดูกใน
สุสานตระกูลหัวหน้าชุมชน มีเครื่องประดับ
สัมฤทธิ์ ที่เป็นขลุ่ย อ้าเภอโนนสูง
จังหวัดนครราชสีมา
- ๑ (ขวา) ที่บ้านโนนวัด ตำบลพลสงคราม
อ้าเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

3

3,000 ปีมาแล้ว

ตระกูลไทย-ลาว เคลื่อนย้ายเข้าสู่สองฝั่งโขง

“คนภายนอก” ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งแห่งหนึ่งจนเป็นบรรพชนคนอีสาน มาจากทุกทิศทางทั้งใกล้-ไกล และทั้งทางบก-ทางทะเล “คนภายนอก” บางกลุ่ม หรือหลายกลุ่ม ย่อมเคลื่อนย้ายไปๆ มาๆ ผ่านพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขงและเขตจังหวัดอำนาจเจริญด้วย

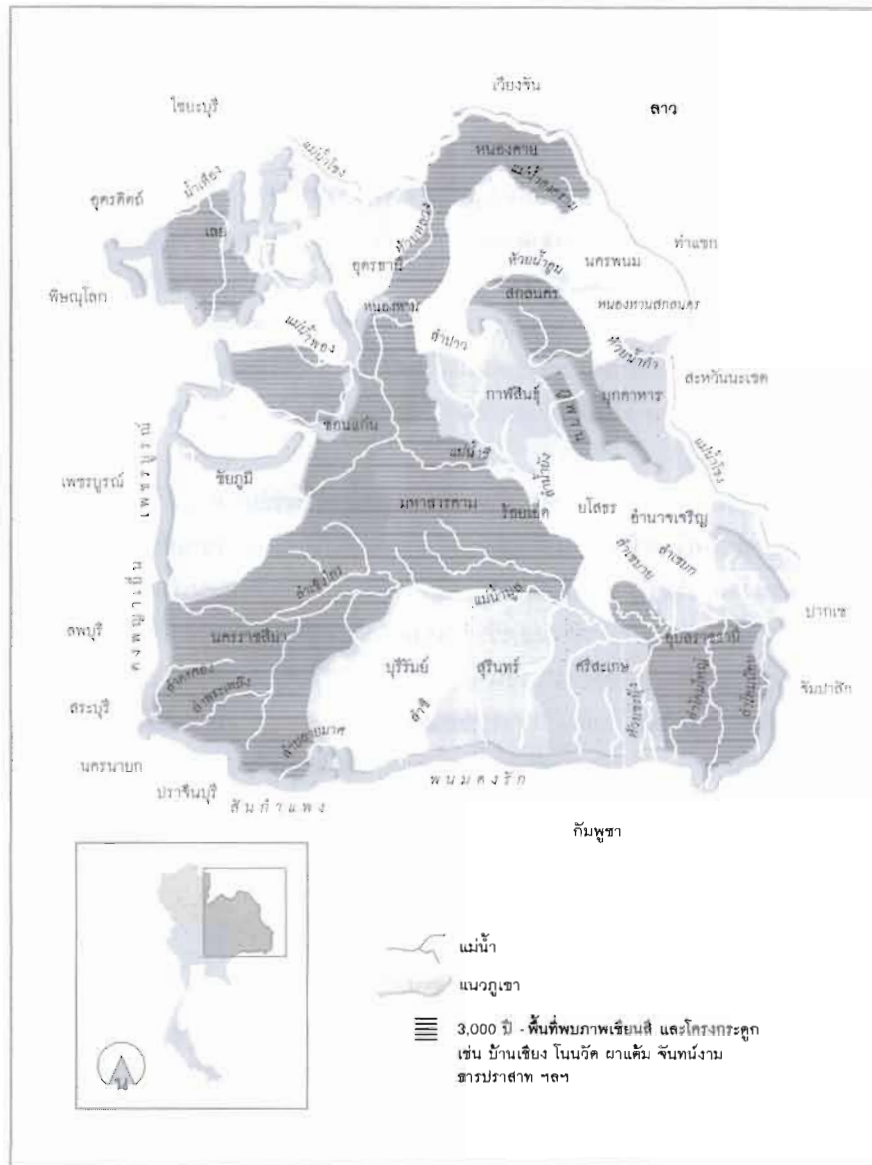
ก. มาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

คนพวกนี้มาจากทางตอนใต้ของจีนปัจจุบัน (แต่ครั้งนั้น 3,000 ปีมาแล้วยังไม่เป็นดินแดนของจีน) เช่น ยูนนาน กวางสี กวางตุ้ง เวียดนาม ฯลฯ รวมทั้งลาว

สิ่งสำคัญที่คนภายนอกพวกนี้นำเข้ามาด้วยคือ ภาษา ที่ปัจจุบันเรียกตระกูลไทย-ลาว มีหลักฐานแน่นอนว่า เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว คนพื้นเมืองในกวางสี-กวางตุ้ง พูดภาษาตระกูลไทย-ลาวแล้ว และต่อมายอมรับเป็น “ภาษาการค้า” หรือภาษากลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างชาติพันธุ์ต่างๆ

นอกจากนั้นยังมีสิ่งอื่นอีก เช่น ระบบความเชื่อ เรียก “ศาสนาผี” เช่น แถน ฯลฯ ประเพณีพิธีกรรม โดยเฉพาะ “ประเพณีฝังศพครั้งที่สอง” และเทคโนโลยีสัมฤทธิ์ เช่น มโหระทึก (หรือฆ้องบั้ง กลองทอง กลองกบ) ฯลฯ

๖ แผนที่อีสาน ชุมชนยุคสุวรรณภูมิเมื่อ 3,000 ปี

คนพวกนี้ไม่ได้หยุดอยู่แค่สองฝั่งโขงทั้งลาวและอีสาน แต่เคลื่อนย้ายไปมา แล้วแต่หลักแหล่งกว้างไกลไปถึงลุ่มน้ำสาละวิน (เช่น ไทยใหญ่ ฯลฯ) ลุ่มน้ำน่าน-ยม (เช่น อูตรดิตถ์ พิษณุโลก สุโขทัย ฯลฯ) บางพวกยังลงไปถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างทางลพบุรีและสุพรรณบุรีด้วย

ข. มาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

มีคนจากทิศตะวันตกเฉียงใต้กลุ่มหนึ่งจากชมพูทวีปและลังกาทวีปเดินทางทางทะเลอันดามัน เข้ามาแลกเปลี่ยนค้าขายกับคนพื้นเมืองสุวรรณภูมิเพื่อส่งต่อถึงจีนอัน คนตะวันตกเฉียงใต้พวกนี้มีทั้งพ่อค้าและนักบวชที่จะเป็นเหตุให้มีการเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์-พุทธต่อไปโดยผ่านชายฝั่งทะเลอันดามันและอ่าวไทยทางที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา และปากแม่น้ำโขงขึ้นมาถึงบริเวณสองฝั่งโขง ทำให้มีคนไทยตะวันตกเฉียงใต้บางพวกเข้ามาตั้งหลักแหล่งทางอีสานด้วย

นอกจากนี้ยังมีคนพื้นเมืองบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา อ่าวไทย (ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน) และจากปากแม่น้ำโขง (บริเวณกัมพูชากับเวียดนามทุกวันนี้) ที่นับถือพราหมณ์-พุทธมหายาน คนพวกนี้ต่อไปช่างหน้าอาจเรียกรวมๆ อย่างยกย่องว่า “ขอม” เพราะมีความรู้ทางศาสนา อักษรศาสตร์ และเทคโนโลยีอื่นๆ เช่น แกะสลักหิน สร้างปราสาทหิน ฯลฯ บางที่ยกย่องเป็น “ครู” แล้วเรียกครูขอมก็มี หลักฐานมีทั่วไปในสมัยหลังๆ เช่น ปราสาทพิมาย ฝายพุทธมหายาน (นครราชสีมา) ปราสาทพนมรุ้ง ฝายพราหมณ์ (บุรีรัมย์) ฯลฯ

คนอีสานสุวรรณภูมิ

ผลจากการเคลื่อนย้ายของ “คนภายนอก” เข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณสองฝั่งโขง ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นและหลากหลายมากขึ้น แต่ยุคนั้นยังไม่มี “ชาติ” ทางการเมืองอย่างทุกวันนี้ และยังไม่มีการติดต่ออย่างปัจจุบัน แต่สิ่งหนึ่งที่แสดงความแตกต่างบางประการ คือ ภาษา ที่แม้จะเป็น “เครือญาติ” มีรากเหง้าเดียวกันแต่จำแนกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ เรียก “ตระกูลภาษา”

ได้ราว 5 ตระกูล ดังนี้

1. ตระกูลมอญ-เขมร หรือออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic Language family) เช่น พวกมอญ เขมร ลัวะ ละว้า และบรรดากลุ่มที่คนอื่นๆ เรียกอย่างดูถูกว่า ซ่า ส่วย ม้อย ฯลฯ แยกเป็นภาษาหลัก และภาษาถิ่นย่อยๆ อีกมาก ล้วนมีแหล่งที่ตั้งเดิมบนผืนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์

2. ตระกูลชวา-มลายู หรือออสโตรเนเซียน หรือมาลาโยโพลินีเซียน (Austronesian or Malayo-Polynesian Language family) เช่น พวกชวาและหมู่เกาะอินโดนีเซีย มลายู จาม ฯลฯ มีแหล่งที่ตั้งตามชายฝั่งและหมู่เกาะทางตอนใต้ของอุษาคเนย์ รวมทั้งมอเก็นหรือ “ชาวเล” และ “เงาะ”

3. ตระกูลไทย-ลาว (Tai-Lao Language family) เช่น พวกไทย ลาว จ้วง หล อ่าหม ฯลฯ มีแหล่งที่ตั้งหุบเขาและทุ่งราบบนผืนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์

๑ (บน) ลาวเรียกมโหระทึกหรือกลองสัมฤทธิ์ว่า ค็องบั้ง (ฆ้องบั้ง) พบทั้งในเวียงจันทน์และสะเทินนระเขต (สุวรรณเขต) แต่มีเครื่องมโหระทึกอย่างหนึ่ง ลาวเรียก ตังเจียง (แท่นของขุนเจือง) หรือ ค็องบั้งหิน (ฆ้องบั้งหิน) มีผู้พบบริเวณพูเซาสิบ (ภูเขาสิบ) กับพูสามสู่ม (ภูสามสู่ม) สลักเป็นลวดลายรูปต่างๆ คล้ายรูปสลักหินไท่เจียง (ไท่หินของขุนเจือง) ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว หรือยุคเหล็ก

๒ (ซ้าย) กลองมโหระทึกที่วัดมิ่งเมือง วาส (วัดกลาง) ตำบลคอนคาต อำเภอคอนคาต จังหวัดมุกดาหาร

บริเวณตะวันออกเฉียง

4. ตระกูลจีน-ทิเบต (Sino-Tibetan Language family) เช่น กะเหรี่ยง
อะข่า (อึ๊กอ) ปะดอง ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีพวกพม่า-ทิเบตด้วย

5. ตระกูลม้ง-เมี่ยน หรือแม้ว-เย้า (Mien or Miao-Yao Language
family) เช่น ม้ง (แม้ว) เมี่ยน (เย้า) มีหลักแหล่งอยู่บนดอยสูงทางตอน
เหนือของผืนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์

คนทั้ง 5 พวกนี้ล้วนเป็น“เครือญาติ”กันหมดไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น
เครือญาติชาติพันธุ์ เครือญาติทางภาษา เป็นต้น ดังนิทานกำเนิดมนุษย์
จากน้ำเต้าป่องมีคน 5 จำพวกด้วยกัน ล้วนเป็นบรรพชนคนอีสานที่อยู่ใน
สุวรรณภูมิด้วย

๑ คนและหมาศักดิ์สิทธิ์ ราว 3,000 ปีมาแล้ว
ที่เซาซันต่งงาม อำเภอฮือคิง จังหวัดนครราชสีมา

๑ คนพื้นเมืองบริเวณสองฝั่งโขง ภาพถ่าย
 เส้นผมมีชาวยุโรป พิมพ์ครั้งแรกประมาณ
 ค.ศ. 1878-1879 (พ.ศ. 2421-2422)
 (ภาพจาก *Laos and the Hilltribes of
 Indochina*. F.C. Harmand. White
 Lotus Press, 1977.)

๑ ภาพศาลปู่เจ้า ในบริเวณที่มีร่องรอยของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตำบลพระเหลา
 อำเภอพนม จังหวัดอำนาจเจริญ

- ๑ (ซ้าย) ภาพเขียนสีที่ถ้ำตายแหวง อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย
- ๑ (ขวา) ภาพสลักรูปคน ที่ถ้ำผาตายภูผายนต์ ตำบลกกปลาซิว อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

- ๑ (ซ้าย) ภาพสลักรูปคน ที่ถ้ำผาตายภูผายนต์ ตำบลกกปลาซิว อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
- ๑ (ขวา) ภาพเขียนสีรูปคนที่ถ้ำแค้น 1 ภูสมุย กิ่งอำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

- ๑ (ซ้าย) ภาพเขียนสีรูปคนในท่าทางต่างๆ ที่ถ้ำตายแหวง อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย
- ๑ (ขวา) ภาพเขียนสีรูปคน ที่ผาผักหวาน ตำบลท่าศิลา อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร

- ๑ (ซ้าย) ภาพเขียนสีรูปคล้ายคน ที่ภูถ้ำนโหฬาร อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย
- ๑ (ขวา) ภาพสลักรูปคน ที่ถ้ำผาลายภูผายนต์ ตำบลกกปลาซิว อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

- ๑ (ซ้าย) ภาพเขียนสีรูปคน ที่ถ้ำผากหวาน ตำบลท่าศิลา อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร
- ๑ (ขวา) ภาพเขียนสีรูปคน ที่ถ้ำคน บนภูพระบาท อำเภอบ้านดီး จังหวัดอุดรธานี

4

หลัง พ.ศ. 1

(หรือมากกว่า 2,500 ปีมาแล้ว)

แรกมีชุมชนหมู่บ้านในอำนาจเจริญ

ชุมชนเก่าแก่ที่เป็นบรรพบุรุษยุคแรกๆ ของชาวอำนาจเจริญ น่าจะมีตั้งแต่วิว 2,500 ปีมาแล้วเป็นอย่างน้อย พบหลักฐานโครงกระดูกเป็นชิ้นส่วนฝังร่วมกับเครื่องมือ เครื่องประดับ โลหะสัมฤทธิ์ และภาชนะดินเผาอย่างหยาบๆ มีทั้งผิวเรียบและลายเชือกทาบ จนถึงชูปน้ำโคลนสีแดง ฝังรวมกันอยู่ บ้านโพนเมือง (ตำบลไม้กลอน อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ) แล้วยังพบกระจายไปตามที่อื่นๆ ด้วย เช่น บ้านคอนเมย (ตำบลนาจิก อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ) ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีศูนย์กลางศักดิ์สิทธิ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาผีเมื่อ 2,500 ปีมาแล้วเป็นอย่างน้อย อยู่บริเวณเพิงผาที่มีรูปมือแดง และลายแต้มอื่นๆ ตามปลายเทือกภูพาน เขตติดต่อระหว่างอำเภอเสนางคนิคม (จังหวัดอำนาจเจริญ) กับอำเภอดอนตาล (จังหวัดมุกดาหาร) ยุคดึกดำบรรพ์นับเป็นบริเวณเดียวกัน และบรรพชนคนกลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับชุมชนที่เป็นเจ้าของรูปเขียนสีที่ผาแต้ม (อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี)

อีสานทั้งหมดรวมถึงบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ ยุคนี้เป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิ ตั้งแต่สมัยแรกมีชื่อสุวรรณภูมิ ในคัมภีร์ของอินเดีย-ลังกา (หมายถึงภูมิภาคอุษาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) โดยเฉพาะผืนแผ่นดินใหญ่ที่มีแม่น้ำโขงเป็นแกน ทางตะวันออกมีทะเลจีน (มหาสมุทร

แปซิฟิก) กับทางตะวันตกมีทะเลอันดามัน (มหาสมุทรอินเดีย) ขนาบอยู่

พระเจ้าอโศกส่งพระสงฆ์มาเผยแผ่พุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิทาง
ลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน บริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา (ตรงที่เป็นเมืองคูทอง
อำเภอคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) ขณะเดียวกันก็แผ่ไปที่เมืองออกแก้ว ปาก
แม่น้ำโขง ทางเวียดนาม (ตรงนี้เรียกภายหลังว่าฟูนัน) มีศาสนาพราหมณ์
(ฮินดู) เข้ามาคราวดีกัน ทั้งศาสนาพุทธ-พราหมณ์ นำอักษรจากอินเดีย
ภาคใต้เข้ามาเผยแพร่ด้วย

ชุมชนยุคนี้เลือกสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์กลางทำพิธีกรรม เช่น
ถ้ำเพิงผา ลานกว้าง ฯลฯ มีหินตั้งปักล้อมรอบเขตศักดิ์สิทธิ์ บางแห่งสลัก
และเขียนสัญลักษณ์เป็นรูปต่างๆ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ พืชพันธุ์ ฯลฯ

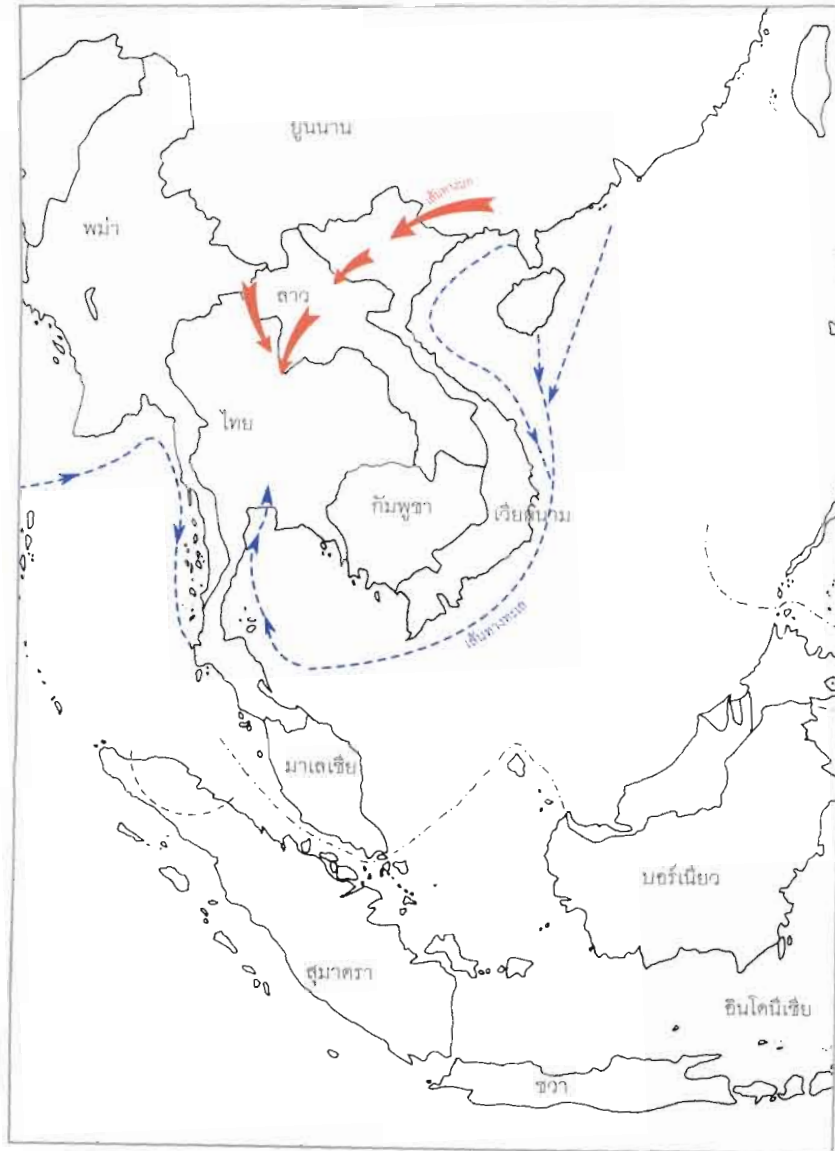
มีความเคลื่อนไหวเดินทาง
และโยกย้ายไปมาระหว่างสองฝั่ง
โขง กับที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ทำให้
ผู้คนประสมประสานกันทางเผ่า
พันธุ์มากขึ้น

๑ สัญลักษณ์ของคนในพิธีกรรมที่โอบกั้วใส่
หน้ากากแล้วแต่งตัวให้แตกต่างจากวิถีชีวิต
ปกติ ภาพเขียนสีที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม
จังหวัดอุบลราชธานี

๑ แผนที่แสดงเส้นทางเคลื่อนย้ายไป-มาของกลุ่มชนราว 3,000 ปีมาแล้ว ทั้งทางบกและทางทะเล

สุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิ แปลตามรูปศัพท์ว่า **แผ่นดินทอง** หรือ**ดินแดนทอง** แต่มีคำเฉพาะเรียกใช้มานานแล้วว่า**แหลมทอง** เป็นชื่อเรียกภูมิภาคอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ครั้งโบราณกาลราว 2,500 ปีมาแล้ว หมายถึงดินแดนอุดมสมบูรณ์ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ประกอบด้วยสัตว์กับพืชพันธุ์ธัญญาหารและแร่ธาตุต่างๆ ทั้งเป็นหลักแหล่งของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลาย ที่ล้วนเป็นเครือญาติทางสังคมวัฒนธรรมซึ่งเป็นบรรพชนของคนไทยทุกวันนี้

พจนานุกรมมติชนอธิบายคำ สุวรรณ [สุ-วัน] น. ทอง. (ส. สุวรรณ; บ. สุวณณ).
ภูมิ 1. ภูมิ- [พุม, พู-มิ, พุม-มิ-] น. แผ่นดิน, ที่ดิน. **ภูมิ 2** น. พื้นความรู้, ปัญญา.
ภูมิ 3 ว. ส่ง่า, ผึ่งผาย, อ่องอาจ. **สุวรรณภูมิ** น. ดินแดนทองคำ

สุวรรณภูมิ เป็นชื่อเก่าแก่ มีในคัมภีร์โบราณ เช่น มหาวงศ์พงศาวดารลังกา, ซากพุทธศาสนาในอินเดีย, และนิทานเปอร์เซียในอิหร่าน ฯลฯ เพราะชาวสิงหล (ลังกา) ชาวชัมพูทวีป (อินเดีย) และชาวอาหรับ-เปอร์เซีย (อิหร่าน) ที่เป็นนักเดินทางผจญภัย แลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของเครื่องใช้ ต่างพากันเรียกบริเวณอุษาคเนย์โบราณว่าสุวรรณภูมิ ไม่น้อยกว่า 2,500 ปีมาแล้ว ส่วนชาวฮั่น (จีน) ยุคโบราณ เรียกดินแดนนี้ว่า **จินหลิน** หรือ **กิมหลิน** มีความหมายเดียวกับชื่อสุวรรณภูมิ

ฉะนั้น สุวรรณภูมิจึงไม่ใช่ชื่อรัฐ หรืออาณาจักร แต่เป็นชื่อดินแดนโดยรวมๆ บริเวณหมู่เกาะและแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน ที่ชนชาติด้วย 2 มหาสมุทร คือ **มหาสมุทรแปซิฟิก**อยู่ทางด้านตะวันออก กับ**มหาสมุทรอินเดีย**อยู่ทางด้านตะวันตก ส่งผลให้ดินแดนสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางจารแสแลกเปลี่ยนค้าขาย หรือ**“จุดนัดพบ”** ระหว่างโลกตะวันตก (หมายถึงอินโด-เปอร์เซีย-อาหรับ) กับโลกตะวันออก (หมายถึงฮั่น) มีความมั่งคั่งและมั่นคง แล้วมีรัฐใหญ่ๆ เกิดขึ้นในยุคต่อๆ มา เช่น ทวารวดีศรีวิชัย, ทวารวดีศรีอยุธยา, ละโว้-อโยธยาศรีวิกรมเทพ, จนถึงกรุงศรีอยุธยา ฯลฯ จึงดึงดูดให้ผู้คนจากที่ต่างๆ ทุกทิศทางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่ง จนทำให้เกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์สืบจนปัจจุบัน

สุวรรณภูมิ คือนามอันเป็นมงคลที่คนแต่ก่อนยกย่องเป็นชื่อบ้านนามเมืองสืบเนื่องหลายยุคหลายสมัย ได้แก่ **รัฐสุวรรณภูมิ** (ราวหลัง พ.ศ. 1600) จนเป็นเมือง**สุพรรณบุรี** (ราวหลัง พ.ศ. 1800) และ**จังหวัดสุพรรณบุรี**ปัจจุบัน รวมทั้งชื่ออำเภอ**สุวรรณภูมิ** ในจังหวัดร้อยเอ็ด

ทำอาภาศยานสุวรรณภูมิ เป็นนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2543

5

หลัง พ.ศ. 500

ศาสนาพุทธ-พราหมณ์แพร่หลายถึงอีสาน และสองฝั่งโขง

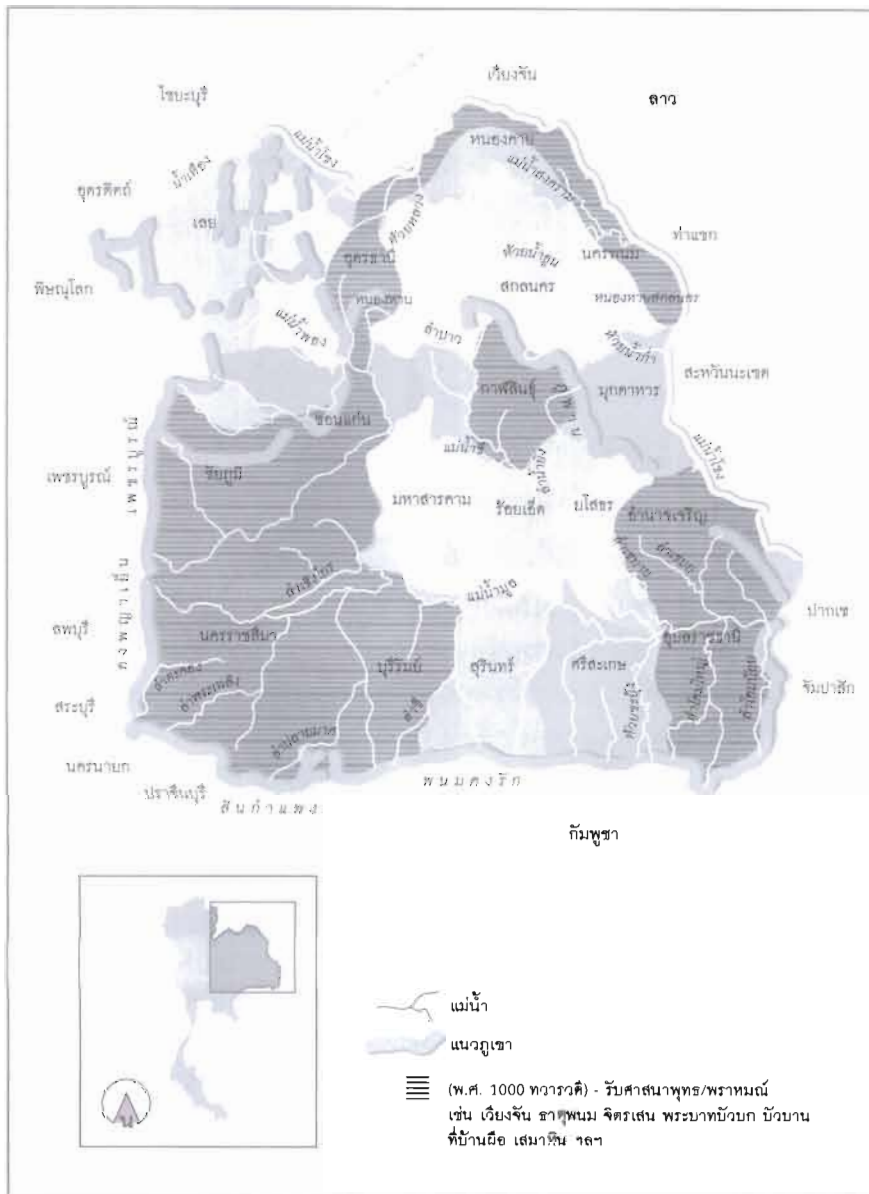
ชุมชนบรรพบุรุษชาวอำนาจเจริญ ยังนับถือศาสนาผี ขณะที่บริเวณ
ใกล้ทะเลเริ่มรู้จักศาสนาจากอินเดีย (ชมพูทวีป) คือพุทธ-พราหมณ์

พระพุทธศาสนาจากสุวรรณภูมิที่เมืองอุทอง (สุพรรณบุรี) ริมทะเล
โคลนที่ราบลุ่มเจ้าพระยา เริ่มแพร่หลายเข้าไปดินแดนภายในสุวรรณภูมิ
บริเวณสองฝั่งโขงและอีสาน ผ่านลุ่มน้ำป่าสัก (ลพบุรี-เพชรบูรณ์) และช่องเขา
เพชรบูรณ์ บริเวณต้นน้ำมูล-ชี แล้วกระจายถึงสองฝั่งโขง เหนือสุดถึงเวียงจันทน์
และหนองคาย-นครพนม ตะวันออกสุดถึงปลายน้ำมูล-ชี ทางยโสธร-อุบล
ราชธานี แล้วเริ่มมีชุมชนเมืองขนาดใหญ่ขึ้น

คนพื้นเมืองบริเวณสองฝั่งโขงและอีสาน มีเทคโนโลยีก้าวหน้ากว้าง
ขวางทางถูกละเลย โดยเฉพาะเหล็ก และรู้จักชุดคูนาล้อมรอบชุมชนแล้ว
แต่แต่งกายเปลือยเปล่า มีเพียงเครื่องปิดหุ้มอวัยวะเพศ ประดับประดา
ร่างกายด้วยใบไม้และขนนก

คนพวกนี้นับถือศาสนาผีอยู่ก่อนแล้ว จึงไม่ยอมรับนับถือศาสนา
พุทธ-พราหมณ์ที่เข้ามาใหม่ เลยถูกเรียกจากชาวชมพูทวีป (อินเดีย-ลังกา)
ว่า นาค แล้วเริ่มมีในนิทานว่าต้องปะทะขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มคนเผยแผ่
ศาสนาจากชมพูทวีปกับคนพื้นเมือง เรียก “ปราบนาค”

๑ แผนที่อีสาน บริเวณแรกกับศาสนา

6

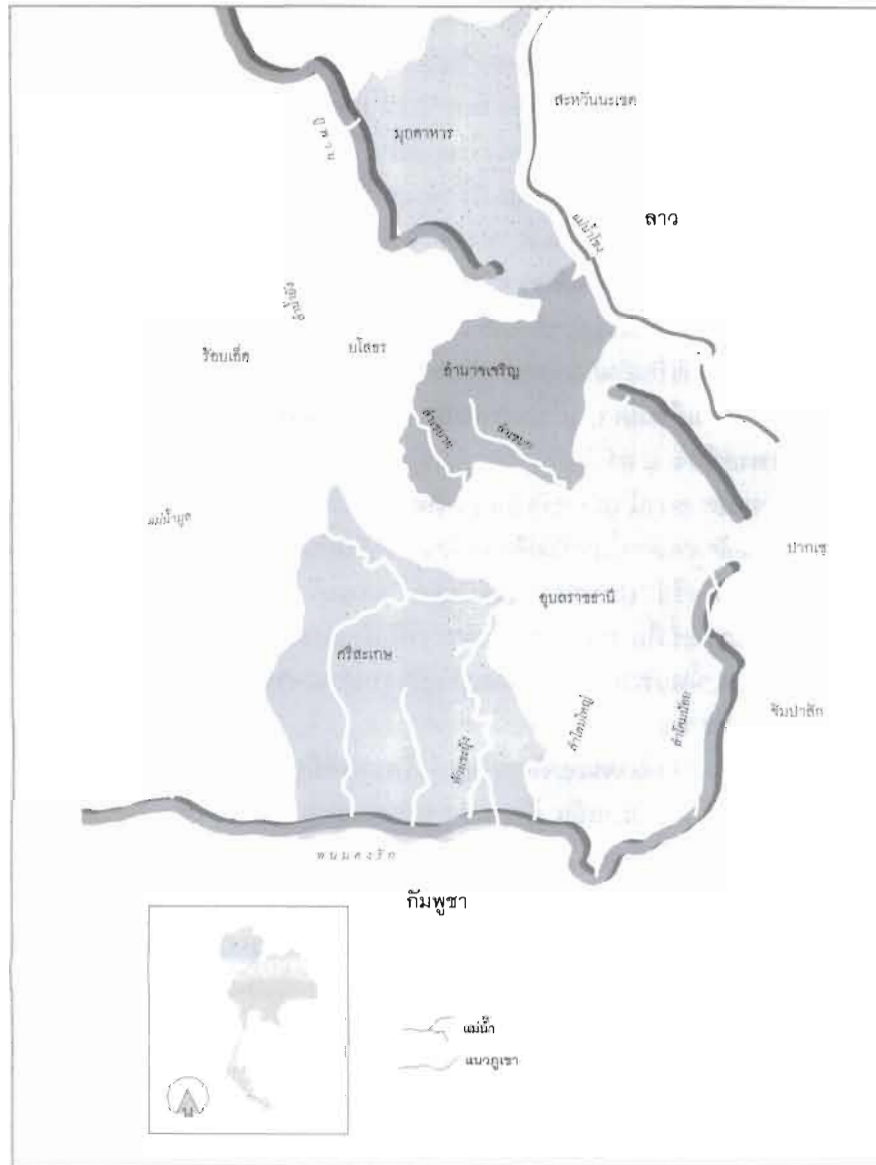
หลัง พ.ศ. 1000

แรกมีรัฐเจนละ สองฝั่งโขง-ชี-มูล
ถึงเขตอำนาจเจริญ

ชุมชนบรรพบุรุษชาวอำนาจเจริญยุคดึกดำบรรพ์ราว 2,500 ปีมาแล้ว เติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง บรรดาผู้คนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมเรื่อยๆ อย่างไม่ขาดสาย มีบางกลุ่มบางคณะเริ่มรับศาสนา พุทธ-พราหมณ์จากศูนย์กลางใกล้เคียง เช่น จากลุ่มน้ำมูล-ชี จากอุบลราชธานี-ยโสธร และที่อื่นโดยรอบ หลังจากนั้นต่อไปก็ทำวัตถุสัญลักษณ์ทางศาสนาขึ้นมา เช่น เสาหิน และอื่นๆ พบหลายแห่งในพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ ที่อำเภอสิรินธร อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเมือง ฯลฯ

พื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญมีลำน้ำเซบายและเซบกไหลผ่านลงแม่น้ำมูล (ที่จังหวัดอุบลราชธานี) ทำให้มีแม่น้ำใหญ่ขนาด 3 ด้าน คือ ด้านตะวันตกเป็นแม่น้ำชี ด้านตะวันออกเป็นแม่น้ำโขง ส่วนด้านใต้คือแม่น้ำมูล ทำให้บริเวณนี้เป็นพื้นที่ของรัฐเก่าแก่แห่งหนึ่ง มีชื่อเรียกต่อมาภายหลังว่าเจนละ มีตระกูลใหญ่เรื่องอำนาจควบคุมอยู่ในนามเสนะ ผู้นำตระกูลนี้มีนามในจารึกว่าจิตรเสนะ ยกย่องนับถือศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์ โดยมีศาสนาผีเป็นพื้นดั้งเดิมผสมด้วย

๑ แผนที่แสดงบริเวณลุ่มน้ำมูล-ชี ตอนปลาย
ในอำนาจของตระกูลจิตรเสนะ ราวหลัง พ.ศ. 1000

“เจนละ” ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ

คนอีสานยุคแรกละแวกปากแม่น้ำมูลมีโอกาสติดต่อกับวัฒนธรรมต่างชาติที่ผ่านมาจากทะเลด้านทิศตะวันออก และทางปากแม่น้ำโขงด้านทิศใต้ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7 (หลัง พ.ศ. 600) มาแล้ว หลังจากนั้นก็มีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองและแคว้นแคว้นใหญ่โตขึ้น

เจนละ เป็นชื่อรัฐโบราณ มีตัวตนแท้จริง เริ่มมีพัฒนาการเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11 (หลัง พ.ศ. 1000) อาจารย์ ดร.ธิดา สาระยา อธิบายว่าชื่อเจนละเป็นคำที่จีนใช้เรียก อาจเพี้ยนมาจากคำว่า กัมพูช กัมลุษ คะแมร์ (ชื่อนี้เป็นที่รู้จักกันในหมู่นักเดินเรืออาหรับ)

บริเวณที่เป็นถิ่นกำเนิดของเจนละคือปลายลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ปัจจุบันเรียกว่า บ้านเมืองเตย, บ้านตาดทอง, บ้านบึงแก, บ้านเปือยหัวดง, บ้านโพนเมือง และที่อื่นๆ ในเขตจังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดยโสธรและจังหวัดอุบลราชธานี เฉพาะที่บ้านเมืองเตย อาจารย์ ดร.ธิดาตรวจพบว่ามีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีและศิลาจารึกยืนยันว่า ที่นี้เป็นภูมิลำเนาเดิมของกษัตริย์ (เจนละ) แห่งสกุล “เสนะ” กษัตริย์องค์สำคัญในสายสกุลเสนะนี้คือ พระเจ้าจิตรเสน (หรืออีกพระนามหนึ่งว่า มเหศวรธรรมัน) ฉะนั้นบริเวณบ้านเมืองเตยจึงเป็นฐานอำนาจระยะแรกของกษัตริย์ในสายสกุลเสนะ

ถิ่นกำเนิดของเจนละจัดอยู่ในแอ่งโคราชที่มีชุมชนหมู่บ้านเก่าแก่มากน้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว มีประชากรหลากหลายเผ่าพันธุ์ เช่น (1) ชนพื้นเมืองดั้งเดิม คือกลุ่มโนนชัย กลุ่มทุ่งสัมฤทธิ์ และกลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้ (2) พวกกวยหรือกวย (3) พวกจาม (4) พวกขอม (5) พวกลาว (6) ชาวกัมพูหรือกัมพู คนพวกนี้มีชุมชนหมู่บ้านหนาแน่นอยู่รอบๆ ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นเขตที่อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม สำรวจตรวจสอบพบว่ามีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เหล็ก และเกลือ อุณหภูมิฝาคั่ง

เมื่อมีผู้คนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาผสมผสานแสวงหาความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ชุมชนหลากหลายเผ่าพันธุ์บริเวณนี้ก็กระจายออกไปถึงเขตอุบลราชธานี ยโสธร และอำนาจเจริญ แล้วค่อยๆ ก่อรูปก่อร่างขึ้น

๑ สิตาจารึกปากโตน้อยกล่าวถึงพระเจ้าศรีมเหศวรธรรมัน
หรือเจ้าชายจิตรเสนแห่งเจนละ พบที่ริมฝั่งแม่น้ำมูล
ปากลำโตน้อย ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ
ตำบลคำเขื่อนแก้ว อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี

เป็นบ้านเมือง มีตระกูลเสนาเป็นผู้นำ ต่อมาจิตรเสนผู้เป็นนักรบของตระกูลเสนาออกปราบปรามชุมชนบ้านเมืองในละแวกนี้ไว้ในอำนาจจนยับขยายกลายเป็นรัฐขนาดเล็ก รัฐนี้มีศูนย์กลางอยู่บริเวณปากแม่น้ำมูล (อุบลราชธานี) มีจารึกของจิตรเสนอยู่หนาแน่นเป็นพิเศษ ดร.ธิดาเชื่อว่า ที่นี่คือศูนย์กลางการขยายตัวของจิตรเสนหรือมเหศวรธรรมัน

จิตรเสนแผ่อำนาจออกไปครอบคลุมสองฟากแม่น้ำโขงจนถึงอีกแคว้นหนึ่งชื่อ เศรษฐปุระ

นักปราชญ์ฝรั่งเศสเคยบอกว่าจุดเริ่มต้นรัฐเจนละ คือการก่อตั้งศูนย์กลางแห่งแรกขึ้นที่เมืองเศรษฐปุระ มีปราสาทวัดภูที่แขวงจำปาสักเป็นศาสนสถานที่สำคัญ เมืองเศรษฐปุระเคยอยู่ในเครือข่ายอิทธิพลของจามปา (เวียดนาม) มาก่อน เพราะพบจารึกเทวนิกา (Devanika) ภาษาสันสกฤตอยู่ใกล้กับปราสาทวัดภู จารึกนี้มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 (หลัง พ.ศ. 800) หลังจากนั้นจึงขยายอำนาจเข้าอีสานทางปากแม่น้ำมูล

แต่หลักฐานใหม่ยืนยันว่า จิตรเสนรวบรวมอำนาจท้องถิ่นขึ้นที่อีสานก่อน แล้วขยายออกจากปากแม่น้ำมูลไปสองฟากแม่น้ำโขงลงทางใต้จนถึงเศรษฐปุระ อาณาจักรเจนละจึงเกิดขึ้นจากการรวมตัวของแคว้นเศรษฐปุระและแคว้นของจิตรเสน เมื่อตกลงกับเศรษฐปุระได้แล้ว จิตรเสนก็แผ่อิทธิพลจากอีสานลงสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยจนถึงอรัญประเทศ (จังหวัดสระแก้ว) และคงเริ่มแผ่อิทธิพลเข้าสู่บริเวณรอบทะเลสาบเขมรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง

โอรสของพระเจ้าจิตรเสนหรือมเหศวรธรรมันคือ อีสานธรรมัน สานต่อนโยบายขยายอาณาเขตลงสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง บริเวณรอบทะเลสาบพร้อมกับแผ่ลวงเข้าไปถึงเขตจันทบุรีด้วย หลังจากนั้นได้ตั้งราชธานีนามว่า อีสานปุระ ในดินแดนกัมพูชาที่สมโบรีไพรกุก ทางทิศเหนือของเมืองกำพงธม หลังรัชกาลพระเจ้าอีสานธรรมัน เอกสารจีนบันทึกว่าอาณาจักรเจนละแยกเป็น 2 พวกคือ เจนละบกกับเจนละน้ำ

จนกระทั่งราว พ.ศ. 1333 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ขึ้นเป็นกษัตริย์เจนละน้ำ ทรงสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้แก่อาณาจักร ทรงย้ายเมืองสำคัญไปอยู่บริเวณทะเลสาบเขมร สร้างนครทริทาลัยเป็นราชธานี สถาปนาลัทธิ

- ๑ (ซ้าย) พระพิฆเนศ พบในบริเวณ
วัดป่าพิฆเนศ บ้านปากน้ำ ตำบลภูดลาด
อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบัน
อยู่ที่วัดสุปฏิหาราม
- ๒ (ขวา) อัครจันทร์และขรรณีประสูติทราย
ซึ่งเป็นองค์ประกอบอาคารแบบปราสาทขอม
เจเนส พบที่บริเวณ "คอนซูนคำ" ปัจจุบันคือ
บริเวณโรงเรียนบ้านสะพือใต้ ริมฝั่งซ้ายของ
แม่น้ำมูล ใกล้แก่งสะพือ
- ๓ (สว่าง) ปราสาทวัดภู แขวงจันทบุรี
ประเทศลาว บริเวณนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของ
รัฐเจเนส ราวถึง พ.ศ. 1100

เทวราชขึ้นเป็นศาสนาใหม่ของรัฐเพื่อให้รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่กษัตริย์ และทำให้ประชาชนเป็นชนชาติเดียวกันคือ ชาวกัมพู ในดินแดนกัมพูชเทศ อันเป็นที่รู้จักกันต่อมาในชื่อ อาณาจักรกัมพูชา

การรวมเป็นเจดะนั้นครอบคลุมอาณาบริเวณอันกว้างขวางและกินเวลานานที่จะรวมชนเผ่าต่างๆ หรือกลุ่มชนต่างๆ ผสมผสานกันเป็นชนชาติ หรือเป็นชาวกัมพู เจดะคือต้นประวัติศาสตร์กัมพูชาที่จะนำไปสู่การสร้างอาณาจักรเมืองพระนครในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง

แต่เจดะที่เกิดในอีสานคือประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของอีสาน ขณะเดียวกันก็เป็นต้นประวัติศาสตร์ของชาวกัมพูชาทั้งหมดที่รวมกันเป็นอาณาจักรขอมแห่งเมืองพระนคร

ช่วงเวลานั้นมีบ้านเมืองในภาคกลางลุ่มน้ำเจ้าพระยา คือเมืองนครปฐม ไบราณและพระปฐมเจดีย์อยู่ใกล้ทะเลโคลนตมทางลำน้ำท่าจีน-แม่กลอง แต่ทางลำน้ำลพบุรี-ป่าสัก มีบ้านเมืองขนาดใหญ่อยู่จังหวัดลพบุรี มีชื่อสมมติเรียกรัฐเหล่านี้โดยรวมๆ ว่าทวารวดี มีแบบแผนวัฒนธรรมเรียกวัฒนธรรมทวารวดี แพร่หลายออกไปกว้างขวางถึงบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง

ขณะเดียวกันทางอีสานและลาวยอมรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ ทั้งจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาและปากแม่น้ำโขงทางเวียดนาม-กัมพูชา ทำให้มีบ้านเมืองและรัฐใหญ่เกิดขึ้น แล้วมีชื่อเรียกต่อมาว่าเจดะ (เป็นคำจีน เพี้ยนจาก กัมพูช, กัมลช, คะแมร์ ฯลฯ) บริเวณปากน้ำมูล-ชี ทางอุบลราชธานี-ยโสธร-อำนาจเจริญ (รัฐเจดะจะเติบโตเป็นรัฐเศรษฐกิจที่วัดภู จัมปาสัก ในแขวงจัมปาสักของลาวต่อไปภายหลัง)

คนพื้นเมืองเริ่มปรับเปลี่ยนหันตั้งในศาสนาผีดั้งเดิมให้เป็นสมาในพุทธศาสนา ใช้ปักเขตศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาที่ยอมรับเข้ามาใหม่ ต่อจากนั้นจะสลักเป็นรูปเรื่องพุทธประวัติและอื่นๆ แล้วเรียกว่าสมาหิน ซึ่งไม่เคยมีในอินเดีย-ลังกา สิ่งนี้ถือเป็นต้นแบบให้เกิดไปเสมามีเอวคอดสืบจนปัจจุบัน

สมาหิน เป็นลักษณะเฉพาะของสุวรรณภูมิ มีแหล่งกำเนิดในอีสานและสองฝั่งโขง พบมากในอีสาน รวมทั้งบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ เช่น

เขตอำเภอเมืองอำนาจเจริญ พบที่วัดพุทธอุทยาน, บ้านโพธิ์ศิลา, วัดดงเฒ่าเก่า, รวมไปถึงกลุ่มตำบลน้ำปลีก พบที่วัดโนนสำโรง, วัดโนนส้ม

โอง, ศาลหลักบ้าน สำนักเทศบาลตำบลน้ำปลีก ฯลฯ

เขตอำเภอหัวตะพาน พบที่วัดดงป่าเป้า, กลุ่มตำบลคำพระ พบที่วัดไชยคำ, วัดโพธิ์ศรี, วัดบุบผามาลา, กลุ่มบ้านหัวตะพาน พบที่ดอนม่วง, หนองหลุบ, วัดพระศรีเจริญ, กลุ่มตำบลเทิงใหญ่ พบที่เมืองจิว, กลุ่มตำบลโพนเมืองน้อย พบที่โนนขาว, วัดบ้านหนองจอก, วัดชุมเหล็ก

เขตอำเภอลืออำนาจ กลุ่มเปือยหัวดง พบที่วัดโพธิ์ศิลา, วัดป่าไร่, โรงเรียนชุมชนเปือยหัวดง

เขตอำเภอปทุมราชวงศา พบที่วัดจันทรังษี

นับแต่ขึ้นไปจะเริ่มมีชุมชนเมืองขนาดใหญ่ และศาสนสถานสำคัญเกิดขึ้นบริเวณขอบทุ่งกุลารั้วและริมสองฝั่งโขงที่อุดมด้วย

๑ บริเวณทุ่งน้ำชีระหว่างบึงไธสงและอำนาจเจริญ เป็นเขตสำคัญของรัฐเจนละ เห็นได้จากซากศาสนสถานคงเมืองเคย ตำบลสงเมือง อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

ทรัพยากรธรรมชาติและผู้คน ชุมชนเมืองขนาดใหญ่เหล่านี้จะเติบโตขึ้นเป็นรัฐเอกเทศต่อไปข้างหน้า เช่น เวียงจันทน์ มีธาตุหลวง, พิมาย มีปราสาทหิน พิมายและพนมวัน, โคตรบูร มีพระธาตุพนม, ศรีจนาศะ อยู่ที่เมืองเสมา ที่อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา รัฐเหล่านี้ต่างเป็นอิสระ ไม่มีรัฐใดเป็นศูนย์กลางควบคุมเหนือรัฐอื่นๆ แต่ต่างเป็น “เครือญาติ” กันหมด

เอกสารจีนรู้จักและเรียกบริเวณสองฝั่งโขงและทะเลสาบในกัมพูชาต่อไปข้างหน้าว่า อีสานปุระ (แต่ออกเสียงจีนว่า อี้-ชี-น่า-ไป-โล้)

๑ โบราณวัตถุที่วัดโพธิ์คีรีศิวะ บ้านเข็ญหัวดง
อำเภอศีลขามาวง จังหวัดอำนาจเจริญ

- ๑ (บน) กลุ่มเสมาทำจากศิลาแดง พบที่วัดป่า
เมรุ บ้านเปือยหัวคอง อำเภอสิรินธร
จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๒ (ล่าง) กลุ่มเสมาหินทราย หลังโรงเรียน
บ้านเปือยหัวคอง อำเภอสิรินธร
จังหวัดอำนาจเจริญ

หลัง พ.ศ. 1000

วัฒนธรรม “ทวารวดี” ลุ่มน้ำเจ้าพระยา
ถึงโขง-ชี-มูล

ดินแดนอีสานเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นบ้านเมืองอย่างเต็มที่เมื่อประมาณ หลัง พ.ศ. 1100 เพราะได้รับอารยธรรมจากอินเดียที่แพร่ผ่านบ้านเมืองที่อยู่ ใกล้ทะเลเข้ามา 2 ทาง คือ (1) จากบ้านเมืองทางทิศตะวันออก (เวียดนาม) และบริเวณปากแม่น้ำโขงทางทิศใต้ (กัมพูชา) และ (2) จากบ้านเมืองบริเวณ ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

วัฒนธรรมของบ้านเมืองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่รู้จัก ทั่วไปในชื่อรวมๆ ว่า “วัฒนธรรมทวารวดี” ได้แก่ ศิลปกรรมเนื่องใน พระพุทธศาสนา เมื่อแพร่หลายเข้ามาในอีสานโดยผ่านเทือกเขาตองพญาเย็น และเทือกเขาเพชรบูรณ์เข้าสู่ต้นลำน้ำมูล-ชีแล้ว ก็ผสมผสานกับวัฒนธรรม ท้องถิ่นที่มีอยู่ในอีสานมาแต่ดั้งเดิม ดังกรณีหินตั้งที่ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็น เสมาหินเพื่อทำบุญอุทิศแก่พระพุทธศาสนาซึ่งเห็นทั่วไปในอีสาน เพราะเป็น สิ่งที่ชนชั้นสูงและสามัญชนสามารถสร้างได้เสมอกัน

บ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางของอีสานในระยะนั้นคงอยู่เขตลุ่มน้ำชี (แถบจังหวัดอุดรธานี ขอนแก่น และกาฬสินธุ์) พระพุทธศาสนาได้แพร่ กระจายไปบริเวณอุดรธานีและหนองหานหลวงที่สกลนครก่อน หลังจากนั้น กลุ่มชนในเขตหนองหานหลวงขยับขยายเข้าไปในเขตอำเภอราทูพนม

๑ พุทธศาสนาสูวรรมณีย์แพร่หลายถึงสองฝั่งแม่น้ำโขง ราวหลัง พ.ศ. 1000 เห็นได้จากรากฐานเดิมของสถูปที่พระราชอุพนม ตำบลสาตุพนม อำเภอสาตุพนม จังหวัดนครพนม

(จังหวัดนครพนม) แล้วผสมผสานกับกลุ่มชนต่างเผ่าพันธุ์ที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นๆ เช่น ทางเหนือและทางตะวันออกของแม่น้ำโขง ต่อมาได้สร้างพระธาตุพนมขึ้นเป็นศูนย์กลางของระบบความเชื่อ เป็นเหตุให้แบบแผนของศิลปะสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมมีลักษณะประสม คือมีทั้งส่วนที่เป็นท้องถิ่นและส่วนที่รับมาจากที่อื่นๆ ทางเวียดนาม กัมพูชา และลุ่มน้ำเจ้าพระยา

พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนายุคแรกที่แพร่เข้ามาบริเวณลุ่มน้ำโขง พระพุทธศาสนาแสดงอำนาจ “ปราบนาค” และหล่อหลอมให้ชนทุกกลุ่มเหล่าทุกเผ่าพันธุ์ที่นับถือผีต่างกันและมีมากในเขตนี้เข้ามานับถือพระพุทธเจ้าองค์เดียวกัน จนกลายเป็นพวกเดียวกัน

ฉะนั้นพระธาตุพนมจึงเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนต่างเผ่าพันธุ์ในบริเวณสองฝั่งโขง-ชี-มูล

เมื่อพราหมณ์กับพุทธเข้ามาถึงดินแดนอีสาน กลุ่มชนต่างๆ ที่มีมาแต่เดิมก็เปลี่ยนไป เพราะมีผู้คนจากภายนอกหลายทิศทางเคลื่อนย้ายเข้ามาปะปนเพิ่มขึ้น อาจารย์ ดร.ธิดา สารยา ประมาณาการกลุ่มประชากรในยุคนี้ว่าประกอบด้วยพวกข่า พวกไทกับพวกชนเผ่าอื่นๆ จากน่านเจ้า พวกกัมพูหรือกัมพูช พวกจาม พวกเวียด พวกสยาม และพวกลาว

พวกข่า เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิม พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร มักอาศัยอยู่บนที่สูง ทางราชการประเทศลาวจึงเรียกว่าพวก “ลาวเทิง” พวกกวยหรือกวยหรือส่วยในอีสานก็จัดอยู่พวกเดียวกัน

พวกไทและชนเผ่าอื่นๆ จากน่านเจ้า มีหลายเผ่าพันธุ์ เหตุที่มีพวกนี้อยู่ด้วยก็เพราะเอกสารจีนระบุว่าเขตเจนละกับเขตน่านเจ้าติดต่อกัน และสามารถเดินทางไปมาถึงกันโดยเส้นทางแม่น้ำโขง

พวกกัมพูหรือกัมพูช ที่อยู่ในเจนละน้ำ ชื่อเหล่านี้ชาวอินเดียนใช้เรียกชาวกัมพูชา อาจมีส่วนผสมกับชาวอินเดียนกลุ่มทมิฬด้วย

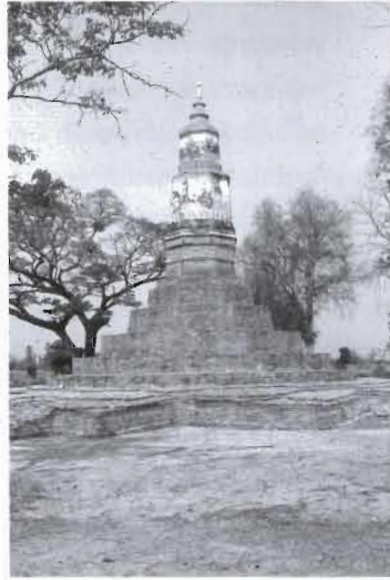
พวกจาม เป็นชนเผ่ากลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ระหว่างทะเลจีนใต้กับเทือกเขาอินนาม ในทางเชื้อชาติพวกจามมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนบนที่สูง เช่น พวกกระแด้วและจะราย ซึ่งนับเป็นข่ากลุ่มหนึ่ง ทางด้านวัฒนธรรมพวกจาม

มีความเชื่อของตนเองมาก่อนที่จะรับนับถือฮินดู-พุทธ แต่บางพวกนับถืออิสลาม พวกจามได้รับการยกย่องว่าชำนาญการค้าทางทะเล การประมง มีความสามารถในการเดินเรือทะเล ทำให้เอกสารจีนโบราณกล่าวถึงพวกจามว่า “สลัดทะเล”

ด้วยเหตุที่พวกจามเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่มีความเจริญและมีรัฐของตนเองที่ชื่อจามปาอยู่ใกล้ทะเลในเขตเวียดนามภาคกลาง พวกจามจึงมีฐานะเป็นผู้มีอารยธรรมสูงกว่าชนพื้นเมือง แหล่งอารยธรรมของจามที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงก็คือปราสาทวัดภูที่จัมปาสัก กับชิ้นส่วนของศาสนสถานที่อยู่ลราชธานี

พวกเวียด มีเส้นทางคมนาคมไปมาหาสู่กันมาตั้งแต่ยุคก่อน

๑ พระธาตุยาคุ ขาบูหลัง พ.ศ. 1000 ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

๒ (ซ้าย) พระนอนเมืองเสมาแบบทวารวดี ราวหลัง พ.ศ. 1000 อยู่ที่วัดธรรมจักรเสมาราม อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

๓ (ขวา) รูปสลักพระพุทธรูปแบบทวารวดี หลัง พ.ศ. 1000 ที่ภูพระ ตำบลนาเสียง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

ประวัติศาสตร์แล้ว

พวกสยาม มีอยู่ในจารึกงาม พวกนี้สื่อสารด้วยตระกูลภาษาไทย-ลาว
พวกลาว เชื่อกันว่าเข้ามาทีหลังสุด

พวกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น พวกละโว้ และพวกอื่นๆ

กลุ่มชนพวกนี้เคลื่อนไหวยู่ในดินแดนอีสานยุคต้นประวัติศาสตร์

แม้ไม่มีหลักฐานชัดเจนนัก แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดีที่
แต่ละท้องถิ่นแต่ละกลุ่มมีลักษณะแตกต่างกัน แสดงให้เห็นความเป็นตัว
ของตัวเอง ทำให้คาดคะเนได้ว่าบ้านเมืองในอีสานไม่ใช่อาณาจักรเดียวกัน
แต่แยกกันเป็นแคว้นอิสระหรือรัฐเอกเทศที่มีความสัมพันธ์กันฉันเครือญาติ
อย่างใกล้ชิด และยังไม่พบหลักฐานว่าแคว้นนั้นๆ มีชื่ออะไรบ้าง แต่สามารถ
จำแนกเป็นกลุ่มๆ ดังต่อไปนี้ :

1. กลุ่มลุ่มน้ำโขง-ชี-มูล บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ
ยโสธร มุกดาหาร นครพนม ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ ที่
แม่น้ำชี-มูลไหลมารวมกันแล้วลงสู่แม่น้ำโขงที่อุบลราชธานี

เป็นบ้านเมืองที่อยู่ในอำนาจการปกครองของแคว้นเจนละ (รัชกาล
พระเจ้ากวรรณ) มีการสร้างศาสนสถาน คิวลิ่งค์ รูปโคนนทิ อันเนื่องใน
ศาสนาพราหมณ์อย่างแพร่หลาย

2. กลุ่มกลางลุ่มน้ำมูล บริเวณที่ราบลุ่มบางส่วนของจังหวัดบุรีรัมย์
และนครราชสีมา

เป็นบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีศูนย์กลาง
อยู่เมืองพิมาย-พนมรุ้ง-พนมวัน สร้างพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ในคติ
มหายานขึ้นเคารพบูชา

3. กลุ่มต้นลุ่มน้ำมูล บริเวณจังหวัดนครราชสีมา ตั้งแต่อำเภอเมือง
อำเภอปักธงชัยและอำเภอสว่างเนิน ไปจดเทือกเขาตงรักและดงพญาเย็นทาง
ตะวันตก

เป็นบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาในระยะแรกๆ ครั้นสมัยหลังมี
ศาสนาพราหมณ์เข้ามาปะปน มีจารึกบอกชื่อรัฐศรีจนาศะและรายพระนาม
กษัตริย์ จารึกบางหลักที่พบในเขตนี้ระบุพระนามกษัตริย์ที่แตกต่างไปจาก
กษัตริย์ขอมในกัมพูชา แสดงว่าอยู่นอก “กัมพูชเทศ” คือไม่อยู่ในอำนาจ

ของกัมพูชา

4. กลุ่มลุ่มน้ำชี บริเวณจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น และกาฬสินธุ์
เป็นบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่องเรื่อยมาสร้างเสมาหิน
พระนอน สถูปเจดีย์ ในศิลปะสถาปัตยกรรมแบบทวารวดีอย่างแพร่หลาย

5. กลุ่มสองฝั่งโขงเวียงจันทน์ บริเวณอีสานเหนือ เขตเวียงจันทน์ หลวงคาย
สกลนคร

เป็นบ้านเมืองที่นับถือพุทธ
ศาสนาต่อเนื่องมา มีชื่อในตำนาน
ว่า ศรีโคตรบูร มีศูนย์กลางอยู่
เวียงจันทน์ ต่อไปข้างหน้าจะเรียก
กลุ่มสยาม

๑ (ซ้าย) พระเจ้าองค์คือแบบทวารวดี
หลัง พ.ศ. 1000 ที่ภูพระ อำเภอเมือง
จังหวัดชัยภูมิ

๑ (ขวา) พระพุทธรูปนาคปรกแบบ
ทวารวดี หลัง พ.ศ. 1000 พบที่เมืองฝ้าย
อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันอยู่ที่วัดหินคาค
อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา

๑ (ซ้าย-ขวา)
พระพิมพ์ดินเผา
แบบทวารวดี หลัง
พ.ศ. 1000 พบที่
อำเภอนาตุน
จังหวัดมหาสารคาม

๕ (ซ้าย-ขวา) โปเตมาหินทรายแบบทวารวดี ราวหลัง พ.ศ. 1000 เมืองจันทบุรี วัดบึงสีฐานราม บ้านชาติ ตำบลเค็งใหญ่ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดอำนาจเจริญ

๖ คูน้ำและคันดิน รอยแหล่งโบราณสถานเมืองจันทบุรี วัดบึงสีฐานราม บ้านชาติ ตำบลเค็งใหญ่ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดอำนาจเจริญ

- ๑ (บน) แผ่นหินตั้งคล้ายไมเสมา บ้านโพนเมือง ตำบลไม้กisson อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๑ (กลาง) หินตั้ง พบที่บ้านโพนเมือง ตำบลไม้กisson อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๑ (ล่าง) เป็นศาสนสถานแบบทวารวดี หลัง พ.ศ. 1000 บ้านโพนเมือง ตำบลไม้กisson อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ

คำว่า “ขอม” ไม่ใช่ชื่อชนชาติ แต่เป็นชื่อทางวัฒนธรรม มีความหมายอย่างกว้างถึงกลุ่มชนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) ทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบในกัมพูชา และลุ่มน้ำเจ้าพระยาในไทย แต่ในความหมายอย่างแคบระบุเฉพาะกลุ่มชนที่นับถือทั้งพราหมณ์และพุทธฝ่ายมหายาน บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา (มีศูนย์กลางอยู่เมืองละโว้ที่ลพบุรี)

ดินแดนอีสานทางทิศใต้ต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับดินแดนกัมพูชาทางทิศเหนือ มีเทือกเขาตงรักเป็นแนวตะวันออก-ตะวันตกคั่นอยู่ แต่มีช่องเขาและแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อถึงกัน ถือเป็นดินแดนแผ่นดินเดียวกันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไปมาค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของกันอย่างเครือญาติกลุ่มเดียวกัน

ต้นวงศ์กษัตริย์กัมพูชา อยู่ลุ่มน้ำมูล

บริเวณต้นน้ำมูลตั้งแต่เขตปราสาทพนมวัน ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเขาพนมรุ้ง เป็นถิ่นเดิมหรือถิ่นบรรพบุรุษเกี่ยวดองเป็น “เครือญาติ” ของกษัตริย์กัมพูชาที่สถาปนาอาณาจักรกัมพูชาขึ้นบริเวณทะเลสาบ มีพยาน

หลักฐานทั้งที่เป็นศิลาจารึกและโบราณวัตถุสถาน ตลอดจนลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมจำนวนมาก

จารึกโบราณสมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร ว่าบริเวณนี้คือเขตแดนที่เรียกว่า มุลเทศะ มีเมืองสำคัญเรียกว่าภิมปุระ ซึ่งต่อมาก็คือวิมายปุระ หรือเมืองพิมาย

ทั้งปราสาทหินพิมายและปราสาทหินพนมรุ้ง ล้วนเป็นของที่สร้างโดยกษัตริย์ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่เรียกว่ามุลเทศะกับภิมปุระมาก่อน ซึ่งบรรดานักวิชาการเรียกว่าราชวงศ์มหิธรปุระ ไม่ว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผู้สร้างปราสาทนครวัด (หรือวิษณุโลก) รวมทั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้สร้างเมืองนครธม (หรือศรีย โสธรปุระ) ก็ล้วนแต่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าเป็นเชื้อสายของราชวงศ์มหิธรปุระด้วยกัน

บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลเป็นที่ตั้งของรัฐมหิธรปุระ ซึ่งเป็นจุดกำเนิดของราชวงศ์มหิธรปุระที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ผู้ทรงสร้างปราสาทนครวัด) นักปราชญ์บางท่านเชื่อว่าปราสาทหินพิมายมีอายุอยู่ในกลางพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นศาสนสถานเขมรที่สำคัญที่สุดสร้างในสมัยนครวัดตอนต้น อาจเป็นศูนย์กลางของแคว้นมหิธรปุระ

รัฐมหิธรปุระมีพระราชพงศาวดารว่า หิรัณยวรมัน และมเหสีคือพระนางหิรัณยลักษมี ทรงมีราชโอรส 2 พระองค์ที่ได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์กัมพูชาทรงพระนามว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พระเชษฐา เสวยราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1633-1651) กับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (พระอนุชา เสวยราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1651-1655)

พระราชหิรัณยวรมันแห่งรัฐมหิธรปุระทรงมีนัดดา (หลาน) องค์หนึ่งคือ พระเจ้ากษิตินทราทิตย์ (ทรงอภิเษกสมรสกับราชธิดาของพระราชหิรัณยวรมันและพระนางหิรัณยลักษมี) พระเจ้ากษิตินฯ ทรงเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (เสวยราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1655-1695) ผู้ทรงโปรดให้สร้างปราสาทนครวัด

นอกจากนี้ยังมี “เครื่องญาติ” ในราชวงศ์มหิธรปุระจากลุ่มแม่น้ำมูลได้เสวยราชย์ในอาณาจักรกัมพูชาอีก 2 พระองค์ คือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 (ระหว่าง พ.ศ. 1695-1724) กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ระหว่าง

พ.ศ. 1724-1744)

จะเห็นว่าโดยเฉพาะพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 ผู้ทรงโปรดให้สร้างปราสาทนครวัด ทรงเป็นกษัตริย์ที่สำคัญยิ่งอีกองค์หนึ่งของกัมพูชา ฉะนั้นพระองค์ทรงมีอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำมูล เพราะมีศาสนสถานหลายแห่งในอีสานมีลักษณะทางศิลปะสถาปัตยกรรมร่วมสมัยกับศิลปะแบบนครวัด โดยเฉพาะปราสาทหินพิมายนั้นนักปราชญ์มีความเห็นว่าคุณลักษณะของหลังคาปราสาทเป็นแบบอย่างให้แก่ปราสาทนครวัด นอกจากนี้จารึกปราสาทหินพิมายที่กรอบประตูซุ้มระเบียงคดก็กล่าวถึงพระนามของพระเจ้าธรณินทรวงษ์ที่ 1 ซึ่งสนับสนุนให้เห็นความสัมพันธ์ของบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำมูลกับราชวงศ์มหิธรปุระที่ครองอยู่อาณาจักรกัมพูชาได้อย่างดี

หลักฐานที่ยืนยันว่าอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 มีเหนือบ้านเมืองในอีสานและลาวก็คือภาพสลัก “ขบวนสยาม” ที่ปราสาทนครวัดนั้น เป็นขบวนแห่งของชาวสยามแห่งแคว้นศรีโคตรบูรบริเวณแอ่งสกลนครที่มีเวียงจันทน์เป็นศูนย์กลาง ภาพสลักนี้แสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ชาวสยามลุ่มแม่น้ำโขงยกย่องกษัตริย์อาณาจักรกัมพูชาคือพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 นั้นเอง

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ยังมีความเห็นเพิ่มเติมว่าอิทธิพลของศิลปะและวัฒนธรรมขอมตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าสุริยวงษ์

๑ แผนที่แสดงบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำมูล กับเมืองพระนครในกัมพูชา

ที่ 2 นั้น ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงภาคอีสานเท่านั้น แต่ยังแพร่หลายไปยังบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางด้วย

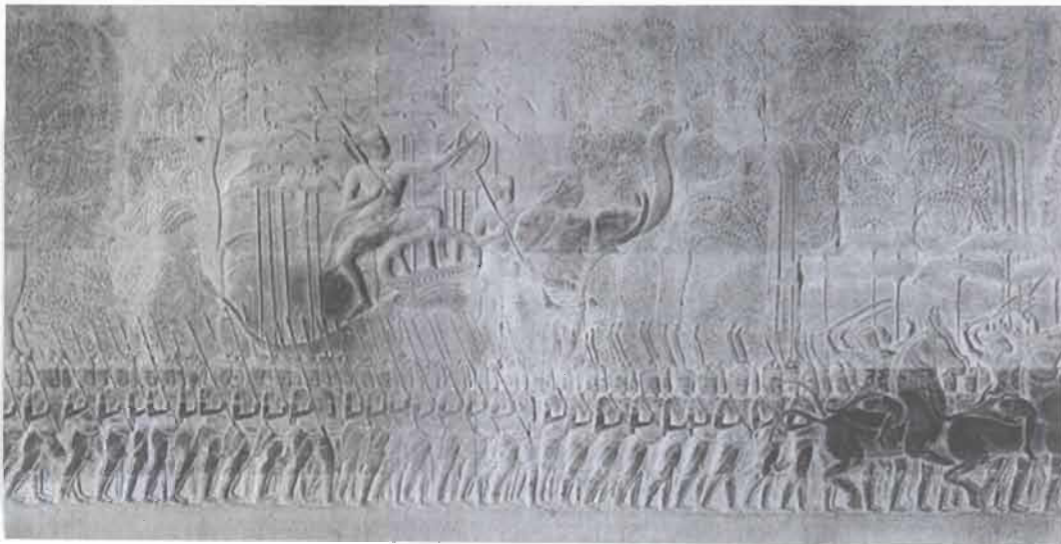
หลังรัชกาลพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 ลงมา บ้านเมืองในดินแดนอีสานมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอาณาจักรกัมพูชาอีกครั้งหนึ่งในสมัยพระเจ้าชัยวงษ์ที่ 7 อาจกล่าวได้ว่ามีมากกว่าสมัยใดๆ พบร่องรอยโบราณวัตถุสถานที่สร้างตามแบบศิลปกรรมของกษัตริย์พระองค์นี้ในบริเวณต่างๆ ของภาคอีสานเกือบทั้งหมด และยังเลยไปถึงฝั่งลาวบริเวณรอบๆ เมืองเวียงจันทน์ด้วย บ้านเมืองเหล่านี้ไม่มีหลักฐานว่าชื่อจริงคืออะไร ยกเว้นชื่อเมืองพินายมีในจารึกที่ปราสาทหินพิมายว่า วิมายปุระ ตรงกับจารึกปราสาทพระขรรค์ในกัมพูชา แสดงว่ารายชื่อเมืองอีกจำนวนหนึ่งที่มีในจารึกปราสาทพระขรรค์และเคยเข้าใจกันว่าอยู่ในภาคกลางน่าจะอยู่ในอีสานนี้เอง

อำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวงษ์ที่ 7 มีอยู่เหนือดินแดนสองฟากแม่น้ำโขงหมด ทั้งเขตอีสานและลาว (เวียงจันทน์) หลังรัชกาลนี้อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมขอมจากกัมพูชาค่อยๆ เสื่อมลง ศูนย์กลางของ “ชาวสยาม” ที่เวียงจันทน์มีอิสระและมีบทบาทสำคัญมากขึ้น

ต่อมามีปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในดินแดนอีสาน คนอีสาน

โบราณส่วนหนึ่งก็เคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์และปลอดภัยกว่า แต่

๑ ขบวนแห่ (ขวา) เสียมกุกหรือชาวสยาม และ (ซ้าย) พลละโว้หรือชาวละโว้ ภาพสลักที่ปราสาทนครวัด เมื่อกว่า พ.ศ. 1650

อีกส่วนหนึ่งยังอยู่ที่เดิมในอีสาน

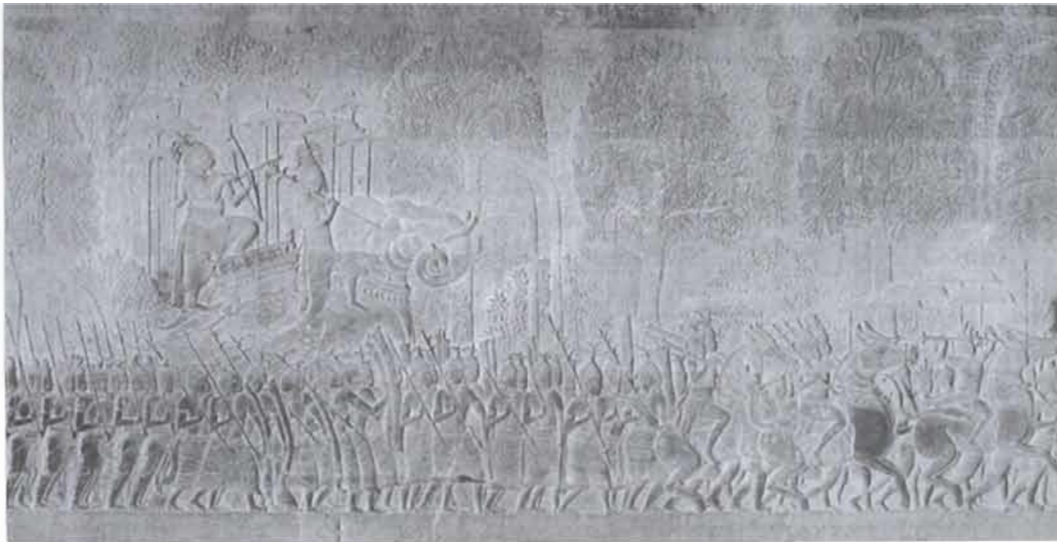
“ขอม” จากกัมพูชา ขยายเข้าอีสาน

วัฒนธรรมเขมรหรือ “ขอม” จากกัมพูชาแผ่ขยายอยู่ในอีสานตั้งแต่สมัยรัฐเจนละ ต่อจากนั้นได้ทวีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นอีกเรื่อยๆ ครั้นหลัง พ.ศ. 1500 หรือตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เป็นต้นมา ซึ่งนิยมเรียกกันว่า “ขอม” โดยแพร่เข้ามา 2 ทาง คือ (1) ผ่านช่องเขาต่างๆ ของเทือกเขาพนมดงรัก และ (2) ขึ้นมาตามแม่น้ำโขง

หลักฐานที่เป็นวัฒนธรรมขอมในอีสานอาจจำแนกประเภทใหญ่ๆ เช่น เมืองโบราณ ชุมชนโบราณ ปราสาทอิฐ-หิน ถนนโบราณ คันดินชักน้ำ และชลประทาน เตาเผาเครื่องเคลือบ ฯลฯ

ลักษณะความสัมพันธ์ของบ้านเมืองและรัฐน้อยใหญ่ในอีสานกับอาณาจักรกัมพูชา ทั้งทางการเมืองและทางสังคมวัฒนธรรมเป็นแบบเครือญาติที่มีขึ้นจากการแต่งงานระหว่างทายาทเชื้อสายของผู้เป็นใหญ่ทั้งสองฝ่าย อันเป็นจารีตหรือขนบธรรมเนียมดั้งเดิมที่มีมาก่อน เช่น ตั้งแต่ครั้งตระกูลเสนะของเจ้าชายจิตรเสนหรือพระราชามเหศวรรมันแห่งรัฐเจนละ ตั้งแต่ พ.ศ. 1000 เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระบบเครือญาตินี้เอง ทำให้กษัตริย์อาณาจักรกัมพูชา

ก่อสร้างปราสาทหินสำคัญไว้ในอีสาน ที่ยุคก่อนโน้นเป็นดินแดนในอำนาจของกัมพูชา เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทพนมรุ้ง ฯลฯ จนถึงปราสาทเขาพระวิหารในกัมพูชา หันหน้าทางอีสานและมีทางบันไดขึ้นลงยื่นยาวเข้ามาทางจังหวัดศรีสะเกษ

ขบวนแห่ของฝูง “เครื่องญาติ” กษัตริย์กัมพูชา

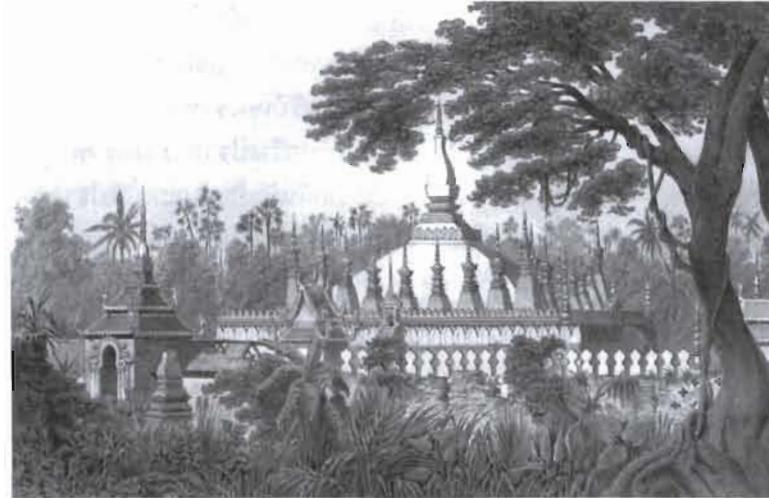
รูปสลักขบวนแห่ทหารในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์บนระเบียงประวัติศาสตร์ที่ปราสาทนครวัด แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อัน “เครือญาติ” ระหว่างกษัตริย์เขมรเมืองพระนคร กับบ้านเมืองแคว้นแคว้นต่างๆ ที่อยู่โดยรอบและที่อยู่ห่างไกลออกไป และยังบอกให้รู้ถึง “เครือข่าย” ทางการค้าภายในบนเส้นทางคมนาคม-การค้าครั้งนั้น

จารึกที่มีกำกับขบวนแห่ทหารทำให้รู้พระนามกษัตริย์องค์สำคัญและนามเจ้านายกับขุนนางที่เข้าร่วมขบวน แล้วยังให้ชื่อเมืองกับชื่อกลุ่มชนไว้ด้วย ต่อมามีการสอบค้นโดยนักปราชญ์หลายท่าน เช่น ศาสตราจารย์ออร์ซเซเดส, จิตร ภูมิศักดิ์ และอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ทำให้รู้ว่ากษัตริย์เขมรเมืองพระนครสมัยนั้น มีความสัมพันธ์กับเมืองพิมาย, เมืองละโว้, เมืองเขมรแล้วยังเกี่ยวข้องกับชาวสยามด้วย

ที่จริงยังมีชื่ออื่นๆ อีก แต่สอบค้นไม่ได้ขณะนี้ว่าหมายถึงใคร? ที่ไหน? จึงไม่น่ามาเอ่ยไว้ จะอธิบายแต่ชื่อที่รู้จักกันทั่วไปว่าอยู่ในอีสานและสองฝั่งโขง ดังนี้

เมืองพิมาย

มีศูนย์กลางอยู่ที่พิมาย ปัจจุบันคืออำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา อยู่ในกลุ่มต้นลำน้ำมูลเขตอีสานใต้ มีพัฒนาการไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว (เช่นเดียวกับละโว้) นักปราชญ์ส่วนมากเชื่อว่าบริเวณนี้เป็นถิ่นเดิมของราชวงศ์มหิธร ที่ภายหลังไปสถาปนาราชอาณาจักรกัมพูชาบริเวณทะเลสาบเขมร กษัตริย์เมืองพิมายเลื่อมใสพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้สร้างปราสาท

๑) ซากุหลองที่เมืองเวียงจันทน์ ประเทศลาว (ลายเส้นฝีมือชาวญี่ปุ่นไปจาก *A Pictorial Journey on the Old Mekong Cambodia, Laos and Yunnan*. Delaporte, Louise & Francis.)

๑) ซากุหลองที่เมืองเวียงจันทน์ ประเทศลาว

หินพิมายขึ้นเป็นพุทธสถาน (วัด) มหายาน เมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 17 (ราว พ.ศ. 1600) มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเฉพาะตัว คือส่วนบนของปราสาทประธานมีลักษณะเป็นพุ่ม หลังจากนั้นกษัตริย์เขมรแห่งเมืองพระนคร (เข็ววงค์มหารแห่งลุ่มน้ำมูล) ให้ช่างเอาแบบไปสร้างปราสาทนครวัด เป็นปราสาท 5 ยอด อย่างที่เห็นในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังเป็นต้นแบบให้ปราสาทพนมรุ้ง (ที่จังหวัดบุรีรัมย์) ด้วย จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้งระบุชัดเจนว่า กลุ่มพิมาย (พุทธ) กลุ่มนครวัด (ฮินดู) กับกลุ่มพนมรุ้ง (ฮินดู) เป็น “เครือญาติ” ใกล้ชิดสนิทกันทั้งนั้น แต่บางยุคก็ขัดแย้งกันบ้างเป็นเรื่องปกติธรรมดา เอกสารยุคต้นกรุงศรีอยุธยาระบุชื่อเมืองพิมาย (กับเมืองพนมรุ้ง) ว่า เจ้าเมืองครั้งนั้นยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา แสดงว่า กรุงศรีอยุธยามีอำนาจเหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำมูลที่อีสานใต้แล้ว สมัยหลังต่อมาได้ยกเมืองนครราชสีมา (โคราช) ขึ้นเป็นศูนย์กลางบริเวณนี้ ฐานะของเมืองพิมายก็ลดความสำคัญลงเป็นเขตปลายแดน (ต่อแดนของล้านช้าง-เวียงจันทน์)

พุทธ-มหายาน เมืองพิมาย เก่าสุดในลุ่มน้ำโขง

ปราสาทหินพิมายที่เมืองพิมาย เป็นพุทธสถานฝ่ายมหายาน เก่าแก่ที่สุดในอีสาน และเก่าแก่กว่ามหายานที่ปราสาทบายัน เมืองนครธมในกัมพูชา และปราสาทสามยอดเมืองละโว้ จังหวัดลพบุรี

เมืองพิมาย สืบเนื่องจากชุมชนดึกดำบรรพ์บ้านธารปราสาทราว 3,000 ปีมาแล้ว และสืบเนื่องจากบ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ทั้งหมดเป็นบริเวณต้นน้ำมูล พบศิลาจารึกพระโฑธิสัตว์ทำด้วยสัมฤทธิ์ จะขอยกคำอธิบายของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม (เรื่อง *ทุ่งกุลลา ทุ่งราชไศล ทุ่งสัมฤทธิ์ โบราณคดีแอ่งโคราช* ในเอกสารแจกชุดทุ่งกุลลา “อาณาจักรเกลือ” 2,500 ปี จากยุคแรกเริ่มล้ำหลัง ถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม ในงานเสวนากุลา-อีสาน ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (ตลิ่งชัน) เมื่อวันศุกร์ที่ 7 กุมภาพันธ์ 2546) ต่อไปนี้

บ้านธารปราสาท จังหวัดนครราชสีมา เป็นชุมชนโบราณมีคูน้ำล้อมรอบใกล้ลำปราสาท ที่ไหลไปรวมกับลำน้ำมูลในเขตเมืองพิมาย ที่อำเภอพิมาย

จังหวัดนครราชสีมา

ลักษณะสำคัญของภาชนะดินเผาบ้านธารปราสาทเป็นภาชนะลายเชือกทาบ มีเขียนสีบ้าง ชูบน้ำโคลนสีแดงบ้าง แต่มีคอแคบและปากภาชนะแบนกว้างเป็นปากแตร ล้วนพบในชั้นดินต่ำสุด ซึ่งสัมพันธ์กับโครงกระดูกที่ฝังแบบเหยียดยาว หลายแห่งพบร่วมกับเครื่องมือและเครื่องประดับทำด้วยสัมฤทธิ์ที่ทำด้วยเปลือกหอยทะเล

แหล่งชุมชนโบราณที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมบ้านธารปราสาท กระจายอยู่ทั่วไปตั้งแต่เขตอำเภอสูงเนิน อำเภอเมือง อำเภอโนนสูง อำเภอพิมาย และอำเภอใกล้เคียง ในเขตจังหวัดนครราชสีมา บรรดาชุมชนเหล่านี้ล้วนอยู่ในที่ราบลุ่มของลำน้ำสาขาต่างๆ หลายสายที่ไปรวมกันเป็นลำน้ำมูลในเขตเมืองพิมายทั้งสิ้น

การขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านธารปราสาท โดยกรมศิลปากรในช่วงเวลาต่อมา ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนตั้งแต่ชั้นดินทางวัฒนธรรมชั้นต่ำสุด มาจนถึงชั้นดินทางวัฒนธรรมบ้านธารปราสาท มายังชั้นดินทางวัฒนธรรมพิมายดำ แล้วสูงขึ้นมาถึงยุคทวารวดีกับยุคลพบุรี โดยเฉพาะยุคหลังขึ้นมามีโบราณวัตถุสถานสนับสนุน

ถ้าพิจารณาจากโบราณวัตถุ

๑ (ซ้าย) อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย และเมืองเวียงจันทน์ จากภาพถ่ายทางอากาศจะเห็นลักษณะเป็นเมืองอกแตก มีรูปร่างไม่สม่ำเสมอแบบเมืองสมัยทวารวดี
๒ (ขวา) แผนที่เมืองเวียงจันทน์และอำเภอศรีเชียงใหม่

ที่พบแล้ว วัฒนธรรมบ้านธารปราสาทนับเนื่องอยู่ในยุคสัมฤทธิ์ต่อยุคเหล็กราว 2,500 ปีมาแล้ว ในขณะที่วัฒนธรรมพิมายคำ เป็นของในยุคเหล็กตอนปลายเรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดี แต่ที่น่าสนใจก็คือแหล่งโบราณคดีสำคัญหลายแห่ง เช่น บ้าน โตนด ที่พบฐานศาสนสถานสมัยทวารวดี-ลพบุรี และปราสาทพนมวัน พบโครงกระดูกคนตายกับภาชนะดินเผาแบบบ้านธารปราสาทในชั้นดินล่างสุดทั้งสิ้น

พัฒนาการทางสังคมของชุมชนเริ่มจากชุมชนในวัฒนธรรมบ้านธารปราสาท ที่กระจายอยู่ตามลำน้ำเล็กๆ ต่างๆ จำนวนหนึ่ง จากนั้นก็เกิดเป็นบ้านเป็นเมือง มีการขุดคูน้ำล้อมรอบชุมชน มีการขุดคลองและสร้างคันดิน ทั้งเพื่อการชลประทานและการคมนาคม จนในที่สุดกลายเป็นบ้านเมืองในยุคประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีและลพบุรีต่อเนื่องมา เช่นที่บ้าน โตนด (อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา) พบแหล่งหินตั้ง ฐานศาสนสถาน รวมทั้งเศียรและชิ้นส่วนรูปหล่อสัมฤทธิ์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรขนาดใหญ่ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 ในขณะที่บ้านพนมวัน มีพัฒนาการเป็นเมือง มีร่องรอยของการขุดอ่างเก็บน้ำ สร้างแนวคันดินที่แสดงขอบเขตเมือง และสร้างปราสาทที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 15 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 16-17 มีศิลาจารึกระบุว่า เป็นเมืองชื่อ รัตนปุระ ส่วนความเป็นศูนย์กลางไปรวมอยู่ที่บริเวณเมืองพิมาย ซึ่งบรรดาลำน้ำสายต่างๆ ไหลไปรวมกันเป็นแม่น้ำใหญ่แล้วไหลผ่านที่ราบลุ่มต่ำน้ำท่วมถึง จากบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ไปจนถึงอุบลราชธานี

เมืองพิมาย มีพัฒนาการตั้งแต่เป็นเมืองยุควัฒนธรรมพิมายคำมา จนถึงสมัยเมืองพระนคร มีการสร้างปราสาทหินพิมาย ในพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นปราสาทต้นแบบปราสาทนครวัด จนถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ก็มีการสร้างกำแพงและประตูเมืองที่คล้ายเมืองนครธมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การมีหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นร่องรอยของบ้านเมืองอันมีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลางนี้ เข้ากันได้กับหลักฐานจารึกโบราณในสมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร ว่าบริเวณนี้คือเขตแดนที่เรียกว่า มุลเทศะ มีเมืองสำคัญเรียกว่า ภิมปุระ ซึ่งต่อมาก็คือ วิมายปุระหรือเมืองพิมายนั่นเอง

หลักฐานทางโบราณคดีทั้งเทวรูปโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งพบที่บ้าน โตนดกิติ รวมทั้งปราสาทหินพิมายที่สร้างเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายาน กิติ ล้วนแสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองในบริเวณนี้ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา มหายาน

บริเวณเมืองพิมายตามลำน้ำสาขาของลำน้ำมูล เช่น ลำห้วยแกลง ลำ นางรอง และลำปลายมาศ ไปจนถึงเขตเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ อันเป็น บริเวณที่ราบขั้นกระไดต่ำ (Low Terrace) พบชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบ หลายแห่งเป็นระยะๆ ไป บางแห่งมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยวัฒนธรรม พิมายคำ แล้วเติบโตเป็นบ้านเมืองในสมัยทวารวดี เช่น บ้านเมืองฝ้าย บ้าน ประทายรินทร์ บ้านกงรถ เป็นต้น

ชุมชนโบราณที่กล่าวมามากเป็นแหล่งที่พบศาสนสถาน พระพุทธรูป และเทวรูปอยู่ในสมัยทวารวดีมีทั้งหินและสัมฤทธิ์ อันเป็นของเนื่องในพุทธ ศาสนามหายาน ทำนองเดียวกับโบราณวัตถุพบที่บ้านโตนด ล้วนเป็นสิ่งที่ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของบ้านเมืองจากเขตพิมายไปถึงเขตพนมรุ้ง อันเป็นเส้นทางโบราณที่จะผ่านช่องเขาในเทือกเขาพนมดงรัก ลงสู่เมือง พระนครในที่ราบเขมรต่ำ

เขตเขาพนมรุ้ง เป็นบริเวณภูเขาไฟมาก่อน มีภูเขาไฟลูกเล็กๆ ที่ดับ แล้วหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นภูพนมรุ้ง ภูปลายบัด ภูพระอังคาร และอื่นๆ บนยอดภูมีร่องรอยของศาสนสถานที่เป็นปราสาทขอมแทบทุกแห่ง ยกเว้น ที่ภูพระอังคารเป็นศาสนสถานที่มีเสมาหินสลักภาพเทวรูปปกรอบ ซึ่งแสดง ให้เห็นถึงลัทธิความเชื่อที่มีมาก่อนการสร้างปราสาทบนภูพนมรุ้ง

บนภูปลายบัดนั้น แม้ว่าจะมีปราสาทหินสมัยเมืองพระนครก็ตาม แต่ กลับพบว่ามีการบรรจุพระพุทธรูปกับเทวรูปสัมฤทธิ์ในคติมหายานแบบที่ พบที่บ้านเมืองฝ้ายกับที่บ้านโตนดเป็นจำนวนมาก แต่มีผู้ลักลอบขุดไปขาย ให้ชาวต่างประเทศเกือบหมด มีรอดพ้นและจับกุมคืนได้แล้วเก็บรักษาไว้ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจำนวนไม่มากนัก อาจารย์ศรีศักร วัลทิโกดม คิด ว่า บรรดาพระพุทธรูปและเทวรูปเหล่านี้ก็คือรูปเคารพของผู้คนในบ้านเมือง ตั้งแต่เขตพิมาย เรื่อยมาจนถึงเขตพนมรุ้ง ก่อนมีการนับถือศาสนาฮินดู แบบเมืองพระนคร

เวียงจัน ศูนย์กลางของชาวสยามสองฝั่งโขง

นอกเหนือจากบ้านเมือง 4 กลุ่ม ยังมีกลุ่มสำคัญคาบเกี่ยวระหว่างดินแดนอีสานกับลาวคือ กลุ่มเมืองอีสานเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ “เวียงจัน-ศรีเชียงใหม่”

วัฒนธรรมทวารวดีจากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลาง แพร่กระจายขึ้นไปถึงเมืองเวียงจันในลาว ทำให้บริเวณเวียงจันกับอำเภอสรีเชียงใหม่ (จังหวัดหนองคาย) มีเมืองโบราณขนาดใหญ่อยู่สองฝั่งแม่น้ำโขง มีอายุหลัง พ.ศ. 1200 ลักษณะเป็นเมืองอกแตก มีรูปร่างไม่สมมาตรแบบเมืองสมัยทวารวดีทั่วไป ทางฝั่งเวียงจันยังมีร่องรอยคูน้ำคันดินชัดเจนเป็นบางตอน แต่ฝั่งอำเภอสรีเชียงใหม่ลบเลือนหมดแล้ว นอกจากนั้นยังพบศิลปกรรมแบบทวารวดีทั่วไปทั้งสองฟากแม่น้ำโขง

เอกสารจีนกล่าวถึงบ้านเมืองสำคัญแห่งหนึ่งชื่อเหวินถาน หรือเวินตาน (Wen Tan) อยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตรงตำแหน่งที่เป็นเวียงจันปัจจุบัน บ้านเมืองแห่งนี้มีอยู่แล้วตั้งแต่ยุคเจนละ นักวิชาการจีนหลายท่านเชื่อว่าชื่อนี้หมายถึงว่านเซียง คือเวียงจันนั่นเอง เคยติดต่อกับราชสำนักจีนบ่อยครั้ง

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายว่าเมืองเวียงจันมีกำเนิดและพัฒนาการขึ้นพร้อมกับบ้านเมืองในแอ่งสกลนคร (เขตจังหวัดหนองคาย อุตรดิตถ์ นครพนม และสกลนคร) โดยตรง หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องของการเคลื่อนย้ายของบ้านเมืองสองฟากแม่น้ำโขงบริเวณแอ่งสกลนครก่อนที่พวกล้านช้างจะเคลื่อนย้ายลงมา และเป็นที่ยอมรับของชาวล้านช้างว่ากลุ่มนี้ชื่อแคว้นศรีโคตรบูร ตำนานอุรังคธาตุนั้นว่าแต่เดิมแคว้นนี้มีเมืองสำคัญอยู่บริเวณเมืองมรุกขนคร (นครพนม) และหนองหานหลวง (สกลนคร) ภายหลังย้ายไปอยู่เวียงจัน นอกจากนั้นยังมีร่องรอยอยู่ในพงศาวดารเหนือของภาคกลาง เรื่องพระยาโคตรบองด้วย

เมืองเวียงจันสมัยศรีโคตรบูรคือแคว้นแคว้นของชาวเสียมหรือสยามที่พัฒนาขึ้นในระยะแรกๆ เมื่อประมาณหลัง พ.ศ. 1300-1400 ในสองฟากแม่น้ำโขงของแอ่งสกลนคร ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวอย่างใหญ่โต หลัง พ.ศ. 1500-1600 จึงมีชื่อชาวเสียมหรือสยามในจารึกงามและกัมพูชา โดยเฉพาะ

จารึก “สุย่า กุก” หรือ “ขบวนสยาม” ที่ระเบียงประวัติศาสตร์ของปราสาทนครวัดคือกองทัพของชาวสยามจากเวียงจันทน์ ชาวสยามจากแคว้นศรีโคตรบูรที่แองสกลนคร (ที่ไปสถาปนาแคว้นสุโขทัย แล้วไปเป็นประชากรรัฐละโว้-อโยธยา)

สยาม

ชื่อนี้มีพัฒนาการกว้างขวางยาวไกลและซับซ้อนมาก จิตร ภูมิศักดิ์ สอบค้นไว้อย่างลุ่มลึกรอบด้านที่สุดอยู่ในหนังสือความเป็นมาของคำสยามฯ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2519) สยามเป็นทั้งชื่อดินแดนเป็นทั้งชื่อ กลุ่มชน ไม่จำกัดเผ่าพันธุ์

ยุคแรกๆ มีร่องรอยพวกสยามกระจัดกระจายอยู่ทาง “ข้างบน” ของภูมิภาค จากนั้นตั้งชมรมอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ทางเหนือของลาวกับไทย แล้วค่อยๆ เลื่อนลง “ข้างล่าง” จนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาปากตะวันตกก่อน (ตั้งแต่สุโขทัย, สุพรรณบุรี, เพชรบุรี, ลงทางใต้ถึงนครศรีธรรมราช)

มีร่องรอยและหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี บ่งชี้ให้เห็นความเคลื่อนไหวของสยามพวกหนึ่ง จากบริเวณสองฝั่งโขงตั้งแต่เวียงจันทน์ถึงหลวงพระบาง เข้าไปมีส่วนทำให้เกิดแคว้นสุโขทัยขึ้นที่ลุ่มแม่น้ำยม-น่าน ในเวลาเดียวกัน สยามอีกพวกหนึ่งได้รวมกับพวกละโว้ซึ่งเป็นขอม แล้วสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เอกสารชาวยุโรปสมัยต่อมาเรียก ราชอาณาจักรสยาม

แต่ชื่อสยามในจารึกขบวนแห่งที่ปราสาทนครวัด อยู่ในยุคเรือน พ.ศ. 1650 ยังไม่มีกรุงอโยธยา ยังไม่มีกรุงสุโขทัย ยุคนั้นพวกสยามรวมกันเป็นชมรมกลุ่มก้อนอยู่บริเวณสองฝั่งโขง แต่จะอยู่สูงขึ้นไปถึงลุ่มน้ำแม่กก (บริเวณจังหวัดเชียงราย) ตามแนวคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ หรืออยู่ต่ำลงมาบริเวณเวียงจันทน์กับอีสานเหนือ ตามข้อเสนอของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ยังสรุปไม่ได้ตอนนี้ แต่ความสำคัญอยู่ที่ทิศทางสอดคล้องตรงกัน คือบริเวณสองฝั่งลุ่มแม่น้ำโขงตอนในตั้งแต่อีสานขึ้นไป

สรุปไว้ตรงนี้ว่าขบวนแห่งที่หารบระเบียงประวัติศาสตร์ ที่ปราสาท

นครวัด ล้วนเป็นขบวนแห่ของฝูง “เครื่องยาตี” ที่ยกย่องยอมรับอำนาจยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ราชอาณาจักรกัมพูชา สมัยนั้นคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นชัดเจน ว่าเมืองพระนครครั้งนั้นมีบ้านเมืองเป็น “เครื่องข่าย” อยู่บนเส้นทางคมนาคม-การค้ากว้างขวาง คือ

ทางตะวันตก และตะวันตกเฉียงเหนือ มีเมืองละโว้ เป็นศูนย์กลางแล้วขยาย “เครื่องข่าย” เข้าไปถึงดินแดนลุ่มแม่น้ำยม-น่าน ถึงลุ่มน้ำแม่ปิง-แม่วัง กับลุ่มน้ำสาละวินที่อยู่ตอนเหนือของพม่า

ทางเหนือ มีเมืองเวียงจันทน์ (หรือศรีโคตรบูร) เป็นศูนย์กลางของพวกสยาม มี “เครื่องข่าย” ขึ้นไปถึงลำน้ำอู อยู่ตอนเหนือของลาว ถึงลำน้ำกอยู่ทางเหนือของไทย แล้วมีเส้นทางคมนาคมต่อเนื่องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำแดง-แม่น้ำดำ ที่ภาคเหนือทางเวียดนาม รวมทั้งดินแดนทางใต้ของจีน (เขตยูนนาน) ที่มีอาณาจักรใหญ่ตั้งอยู่คืออาณาจักรล้านช้างและขุนหมิง

บริเวณอีสานใต้ หรือดินแดนลุ่มแม่น้ำมูล ก็นับเป็นทางเหนือของเมืองพระนคร มีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลาง แวดล้อมด้วยบ้านเล็กเมืองน้อยอยู่กระจัดกระจายเต็มไปหมด เช่น เขตที่เคยเป็นแคว้นศรีจนาศะมาก่อน รวมทั้งกลุ่มเมืองพนมรุ้ง ฯลฯ ความหนาแน่นของชุมชนบ้านเมืองแถบนี้เห็นได้จากยุคต่อมาเมื่อจารึกปราสาทพระขรรค์ บอกรายชื่อเมืองสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีไม่น้อยกว่า 23 เมือง เป็นต้น เขตนี้มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ เช่น เกลือ (สินเธาว์) กับเหล็ก ส่งลงไปบำรุงเลี้ยงเมืองพระนคร

ก่อนการสร้างปราสาทนครวัด มีความเปลี่ยนแปลงทางการค้าเกิดขึ้น คือจีนเปิดประเทศออกสู่โลกกว้างทางทะเล มีการแต่งสำเภาด้วยเทคนิควิทยาก้าวหน้าออกมาค้าขายโดยตรงกับบ้านเมืองแคว้นที่อยู่ที่ใกล้ทะเลคือไม่ผ่าน “คนกลาง” อย่างแต่ก่อน ด้วยเหตุนี้เองทำให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการค้าคึกคักยิ่ง ความมั่งคั่งก็ตามมา เมืองพระนครที่ครอบครองทะเลสาบ ควบคุมเส้นทางคมนาคม-การค้าทั้งภายในนอกทางทะเลผ่านปากแม่น้ำโขง ทั้งภายในทางบกและแม่น้ำลำคลอง ที่มีฝูง “เครื่องยาตี” เป็น “เครื่องข่าย” สินค้าทั้งมวลย่อมมีโอกาสค้ากำไรได้ความมั่งคั่งมาบำรุงราชอาณาจักรกัมพูชา เห็นได้จากการสร้างปราสาทนครวัดเป็นมหาเวทสถานอันยิ่งใหญ่แห่งละ

๑ (ซ้าย-ขวา) พระพุทธรูปบนฐานโยนินิ
พบที่วัดจันทังยี อำเภอปทุมราชวงศา
จังหวัดอำนาจเจริญ

๑ (ล่าง) ปราสาทเขื่อนหิน บ้านเขื่อนหิน
แขวงสะหวันนะเขต ประเทศลาว (ตรงข้าม
อำเภอธานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ)

9

หลัง พ.ศ. 1700

อำนาจการเมืองและวัฒนธรรม “ขอม”
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ควบคุมสองฝั่งโขง

บริเวณสองฝั่งโขงและอีสาน รวมถึงเขตจังหวัดอำนาจเจริญ อยู่ในอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชของอาณาจักรกัมพูชาที่เรืองอำนาจขึ้นสูงสุด เมื่อราวหลัง พ.ศ. 1700 มีรายชื่อเมืองต่างๆ ราว 20-23 เมือง (ในจารึกปราสาทพระขรรค์) อยู่รายทางตั้งแต่ทะเลสาบถึงสองฝั่งโขงในอีสานและลาว

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีบรรพชนต้นตระกูลในราชวงศ์มหิธรปุระอยู่บริเวณต้น-กลางลุ่มน้ำมูล ทางเมืองพิมาย-พนมรุ้ง แล้วรับศาสนาพุทธมหายานจากเมืองพิมายไปประดิษฐานและเผยแพร่ในราชอาณาจักรกัมพูชาที่เมืองพระนครหลวง (นครธม) มีปราสาทบาเยนเป็นศูนย์กลางศักดิ์สิทธิ์ แล้วขยายอิทธิพลไปทุกทิศทางถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยา และเหนือสุดถึงเมืองชายฟอง (ทรายฟอง) อยู่ริมแม่น้ำโขง ใต้เมืองเวียงจันทน์ เหนือหนองคาย

ศาสนสถานที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างไว้ตามบ้านเมืองต่างๆ มีรูปแบบอย่างเดียวกัน เรียก “อโรคยศาล” และ “ธรรมศาลา” ที่ต่อมาคนอีสานเรียก กู่ฤๅษี

ยังไม่พบหลักฐานสันนิษฐานได้ว่าเมืองนี้มีชื่อเรียกเมื่อไร แต่มีร่องรอยหลายอย่างระบุสอดคล้องกัน ช่วงปลายศตวรรษที่ 17 หลัง พ.ศ. 1762 บ้านเมืองต่างๆ ที่เคยอยู่ในอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเมืองพระนครหลวงก็แยกเป็นรัฐเอกราช พร้อมกับความรุ่งเรืองของพุทธศาสนิกายเถรวาท มีบทบาททางการเมืองแทนฝ่ายมหาดินที่มีมาแต่เดิม

ขณะนั้นบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยามีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง เช่น รัฐละโว้ที่ลพบุรีเปลี่ยนราชวงศ์ แล้วยกเมืองอโยธยาศรีรามเทพขึ้นเป็นราชธานีศูนย์กลางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แล้วสนับสนุนให้เกิดรัฐสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งแรก

๑ (บน) พระรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบที่เมืองชายฟอง

เจ้าชัยวรมันที่ 7 พบที่ปราสาทพรหมทัต บริเวณปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

หลัง พ.ศ. 1800

ชาวสยามสองฝั่งโขงถูกรานเขมร
แล้วเคลื่อนลงไปตั้งหลักแหล่งลุ่มน้ำเจ้าพระยา

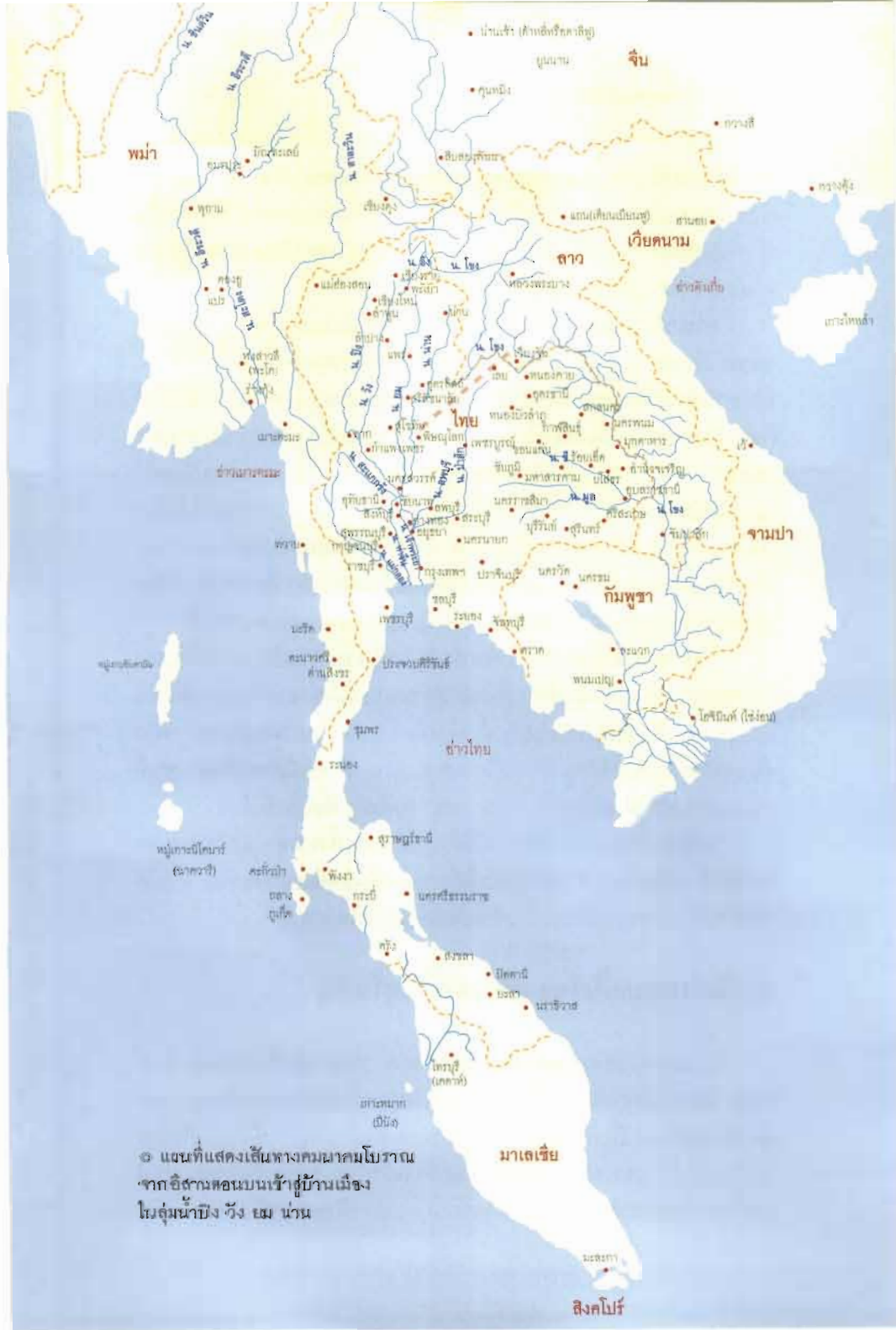
ก่อน พ.ศ. 1800 อาณาจักรกัมพูชาที่รุ่งเรืองในแผ่นดินพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ร่วงโรยแล้วอ่อนแอลง ทำให้บ้านเมืองต่างๆ บริเวณสองฝั่งโขงในอีสานและลาวแยกออกเป็นรัฐเอกราช โดยเฉพาะกลุ่มสยามที่มีศูนย์กลางอยู่เมืองเวียงจันทน์-หนองคาย แต่บางแห่งร้างไป เช่น เขตลุ่มน้ำชี-มูลทางอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ

คำว่า “สยาม” ไม่ใช่ชื่อชนชาติ แต่เป็นชื่อดินแดนและวัฒนธรรม หมายถึงบริเวณลุ่มน้ำ มีวัฒนธรรมทำนาทนต์น้ำ แล้วสื่อสารด้วยภาษาตระกูลไทย-ลาว ที่มีมาไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว

ฉะนั้น ชาวสยาม หมายถึง ผู้คนหลายชาติพันธุ์ที่อยู่รวมกันบริเวณลุ่มน้ำสองฝั่งโขง ใช้ภาษาไทย-ลาวเป็นภาษากลางในการสื่อสาร มีศูนย์กลางอยู่เวียงจันทน์ หรือในตำนานพงศาวดารเรียกศรีโคตรบูร

บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงเขตแอ่งสกลนครหรืออีสานเหนือตั้งแต่เหนืออำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ไปจนถึงอำนาจเจริญ มุกดาหาร นครพนม สกลนคร อุตรธานี หนองคาย และเลย จัดเป็นย่านพิเศษเรียกว่า “เขตสะสม” เพราะอยู่ชายแดนของรัฐหรือแคว้นใหญ่ที่อยู่โดยรอบ จึงเป็นแหล่งที่ผู้คนหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหลักแหล่ง

บริเวณนี้มีความเคลื่อนไหวมาตั้งแต่สมัยแรกๆ โดยมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางของเผ่าพันธุ์ต่างๆ หลังจากนั้นก็มีอำนาจขอมเข้ามาควบคุม แล้ว

๑ แผนที่แสดงเส้นทางคมนาคมโบราณ จากอู่สำริดตอนบนเข้าสู่บ้านเมือง ไทลุ่มน้ำโขง วัง เฒ น่าน

สร้างเมืองสำคัญคือ เมืองหนองหานหลวง (สกลนคร) กับเมืองหนองหานน้อย (อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี) ครั้นสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อิทธิพลขอมก็เสื่อมลง “เขตสะสม” เป็นอิสระ มินครเวียงจันทน์เป็นศูนย์กลางความเจริญ เรียกว่าพวกสยาม

อาณาจักรกัมพูชาเคยถูกรุกรานแถบชายแดนอยู่เนืองๆ จากพวกสยาม เมื่อหลัง พ.ศ. 1800 ก่อนมีกรุงศรีอยุธยา ราชทูตจีนชื่อโจว ต้า กวาน เดินทางเข้าไปติดต่อกับราชสำนักเขมรที่นครธมระหว่าง พ.ศ. 1839-1840 (พญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1839 พระเจ้าอู่ทองสถาปนารุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893) แล้วเขียนบันทึกเรื่องการรุกรานของพวกสยามนี้เอาไว้แล้วยังมีบันทึกชาวสยามที่อาศัยอยู่ในเมืองพระนครหลวง (นครธม) ได้เลี้ยงตัวไหมและปลูกต้นหม่อนเป็นอาชีพ พันธุ์ตัวไหมและพันธุ์ต้นหม่อนมาจากประเทศสยามทั้งสิ้น ชาวสยามใช้ไหมทอผ้าแพรบางๆ สีดำใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ชาวกัมพูชาทำผ้าขาคก็ต้อไปจ้างผู้หญิงชาวสยามช่วยปะชุนให้

สยามพวกนี้ก็มีหลักแหล่งอยู่ในอีสาน รวมถึงกลุ่มชนในแอ่งโคราชบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลด้วย เพราะกลุ่มชนแถบนี้มีความชำนาญทอผ้าไหมเมืองตะลุง (ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์) เคยต้องส่งส่วยไหมให้กรุงเทพฯ สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย ทุกวันนี้ชาวลุ่มแม่น้ำมูลยังทอผ้าไหมสีบมา เช่นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา และกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

กลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำมูลไม่ใช่ไทยหรือลาวทั้งหมด แต่ก็เป็พวกสยามได้ เพราะชื่อว่าชาวสยามไม่ได้ระบุเผ่าพันธุ์หนึ่งเผ่าพันธุ์ใด แต่มักเป็นที่รับรู้กันว่าพวกนี้สื่อสารกันด้วยภาษาตระกูลไทย-ลาว

ชาวอีสานสองฝั่งโขง สร้างแคว้นสุโขทัย

ประชากรในอีสานลดลงตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1700 ต่อเนื่องถึงหลัง พ.ศ. 1800 สังกัดได้จากมีเมืองโบราณจำนวนมากถูกทิ้งร้างไป อาจมีเหตุมาจากสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงทำให้กระทำความหาหินผัดเคือง หรืออาจเกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง ฯลฯ ทำให้ต้องเคลื่อนย้ายไปแสวงหาที่อุดมสมบูรณ์แห่งใหม่ ในขณะที่เดียวกันบ้านเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีประชากรเพิ่ม

ขึ้น เห็นได้จากชุมชนและเมืองโบราณในบริเวณนี้มีมากขึ้น ช่วงเวลานี้เองที่แคว้นสุโขทัยมีพัฒนาการขึ้นมา เพราะมีหลักฐานยืนยันว่าเมืองสุโขทัยในระยะแรกๆ เป็นบ้านเมืองของกลุ่มชาวสยามที่เคลื่อนตัวมาจากบ้านเมืองในแอ่งสกลนครตั้งแต่สมัยแคว้นศรีโคตรบูร ตามเส้นทางจากสุโขทัยไปเมืองเวียงจันทน์-เวียงคำ บนเส้นทางนี้มีเมืองสำคัญที่อยู่ต่อแดนระหว่างลุ่มแม่น้ำน่านกับลุ่มแม่น้ำโขงคือเมืองนครไทย (อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก) เมืองนี้คือเมืองราด ที่ปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัย เป็นเมืองสำคัญของพ่อขุนผาเมือง

นอกจากนี้แล้วยังมีตำนานและพงศาวดารเกี่ยวกับความเป็นมาของเมืองเพชรบุรีและกรุงศรีอยุธยาว่า กษัตริย์จากเมืองนครไทยเคลื่อนย้ายลงไปสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นที่เพชรบุรี หลังจากนั้นไปสร้างกรุงศรีอยุธยาอีกต่อหนึ่ง ร่องรอยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงเส้นทางที่สัมพันธ์กับกลุ่มชนและบ้านเมืองจากภาคอีสานตอนบน ผ่านลงมายังภาคกลางตอนบนแถบลุ่มแม่น้ำน่าน-ยม และภาคกลางทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วลงไปไปยังเมืองเพชรบุรีซึ่งมีความสัมพันธ์ติดต่อลงไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช

แคว้นสุโขทัยมีอาณาเขตทางตะวันออกถึงเมืองเพชรบูรณ์บนลุ่มแม่น้ำป่าสัก ทางใต้ถึงเมืองพระบาง (นครสวรรค์) ส่วนทางตะวันออกเฉียงเหนือถึงเมืองนครไทย (อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก) แล้วใกล้ชิดสนิทสนมกับบ้านเมืองทางแอ่งสกลนครบริเวณอีสานเหนือ ตั้งแต่เขตจังหวัดสกลนครถึงเวียงจันทน์ เพราะมีจารึกสุโขทัยหลายหลักกล่าวถึง ขณะเดียวกันก็เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล เพราะมีร่องรอยบางอย่างอยู่ในจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (วัดศรีชุม) ซึ่งเป็นจารึกของมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีฯ ผู้ทรงเป็น “หลานพ่อขุนผาเมือง” เล่าประวัติตัวเองว่าเมื่ออายุราว 17-18 ปีได้รับกับท้าวอีจันแห่งเมืองอีจัน อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ตั้งแต่นครราชสีมาถึงบุรีรัมย์ (ชื่อ “อีจัน” บัดนี้ยังอยู่ในทิศใต้ของจังหวัด

เขตจังหวัดหนองคาย เขตของจังหวัดเลยของสกลนครเขตของจังหวัดบุรีรัมย์ของจังหวัด
ไปจนถึงเขตจังหวัดสุรินทร์ ดงอีจัน เป็นดงที่บึงใหญ่มาก และเป็นชื่อรวมของดงต่างๆ ในเขตนั้น กล่าวคือแบ่งซอยเรียกชื่อต่างๆ กันไปเป็นตอนๆ)

ข้อความในจารึกวัดศรีชุมหลักเดียวกันนี้ พระมหาเถรศรีศรีทธา กล่าวทรงผนวชเมื่ออายุ 31 ปี แล้วจารึกออกจากสถานที่แห่งหนึ่งเรียกว่า “รัตนภูมิ” ซึ่งมีอยู่ในจารึกปราสาทพนมวันที่นครราชสีมาด้วย เป็นจารึกเมื่อ พ.ศ. 1625 แสดงว่า “รัตนภูมิ” ของพระมหาเถรศรีศรีทธา นั้นตั้งอยู่ในบริเวณจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบันนี้ไม่ไกลจากปราสาทพนมวันจนเกินไป

ข้อความตอนต้นของจารึกวัดศรีชุมหลักนี้เอง ที่บอกว่าพ่อขุนผาเมือง (ผู้ทรงเป็น “ปู่” ของมหาเถรศรีศรีทธา) ทรงใกล้ชิดสนิทสนมอย่างยิ่งกับราชสำนักเขมรนครธม กษัตริย์เขมรนครธมพระราชทานพระแสงขรรค์ชัยศรี นามเกียรติ และราชธิดาให้เป็นชายาพ่อขุนผาเมือง ซึ่งหมายความว่า กษัตริย์เขมรนครธมยกย่องพ่อขุนผาเมืองเป็น “เครือญาติ” และเป็นตัวแทนอำนาจของนครธมในดินแดนอีสานตั้งแต่แ่งสกลนครลงมาถึงแ่งโคราช เครื่องถ้วยสังคโลกของสุโขทัยสมัยแรกๆ ก็ได้รับความรู้ทางเทคโนโลยีไปจากเครื่องถ้วยบ้านกววดที่บุรีรัมย์

ฉะนั้นมีความเป็นไปได้สูงที่แคว้นสุโขทัยโดยเฉพาะกลุ่ม “ราชวงศ์ผาเมือง” จะมาเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองแถบลุ่มแม่น้ำมูลซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของเขมรนครธมมาก่อน

“ขอมแปรพักตร์” กรณีอีสานและลาว

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับมีข้อความตรงกันว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) โปรดให้กองทัพกรุงศรีอยุธยายกไปตีเขมรที่กรุงศรีอยุธยา (นครธม) เมืองหลวงของกัมพูชาขณะนั้น สาเหตุที่จะยกไปตีเขมรครั้งนั้นก็เพราะ “ขอมแปรพักตร์”

ที่เกิด “ขอมแปรพักตร์” ขึ้นนี้ ประวัติศาสตร์ไทยอธิบายว่าเพราะกัมพูชาเคยอยู่ในความปกครองของกรุงโอยชยามาก่อน เมื่อเปลี่ยนวงศ์กษัตริย์แล้วสถาปนาพระนครใหม่เป็นกรุงศรีอยุธยาทำให้กัมพูชาแข็งข้อ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ต้องกรีธาทัพไปถล่มปราสาทพนมวัน เป็นเหตุให้ “ขอมแปรพักตร์”

จิตร ภูมิศักดิ์ ไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายนี้ (*สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา*, 2526, 271-295) แล้วเสนอว่าน่าจะเป็นเหตุมาจากสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างเขมรลาว กับกรุงศรีอยุธยา

ประวัติศาสตร์ลาวช่วงนั้นเกิดความขัดแย้งในราชสำนักแคว้นล้านช้าง (หลวงพระบาง) ตัวท้าวฟ้างุ้มถูกเนรเทศ จึงไปขอรับราชการอยู่ในราชสำนักเขมรจนเป็นที่โปรดปรานมาก กษัตริย์เขมรถึงกับยกราชธิดานามว่านางยอดแก้วให้เป็นชายา เมื่อถึงเวลาหลังจากนั้นกษัตริย์เขมรก็สนับสนุนไพร่พลให้ท้าวฟ้างุ้มยกไปชิงบ้านเมืองคืน

ท้าวฟ้างุ้มยกไพร่พลขึ้นไปตามแม่น้ำโขง ยึดบ้านเมือง “เขตสะสม” ทั้งสองฝั่งโขงได้โดยสะดวก เพราะเคยอยู่ในอิทธิพลของขอมมาก่อน ต่อจากนั้นขึ้นไปยึดกรุงล้านช้างสำเร็จเมื่อ พ.ศ. 1896 ได้เสวยราชสมบัติในปีนั้นเอง จารึกสุโขทัยสมัยพญาลิไทที่อยู่ร่วมสมัยยอมรับอำนาจของท้าวฟ้างุ้ม โดยระบุว่าดินแดนแคว้นสุโขทัยจัดแดนท้าวฟ้างุ้ม

จากนั้นท้าวฟ้างุ้มยกลงมายึดกรุงเวียงจันทน์ได้ แล้วข้ามแม่น้ำโขงมายึดเมืองร้อยเอ็ดไว้เป็นฐานเพื่อยกกองทัพลงไปตีเมืองล้านเพี้ย (หรือล้านพญา) คือกรุงศรีอยุธยา ทั้งหมดนี้เป็นแผนการของเขมรร่วมกับลาวที่จะยกมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา เป็นสาเหตุให้ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาหัวนั้ไหวร้องว่า “ขอมแปรพักตร์”

แต่เรื่อง “ขอมแปรพักตร์” นี้มีนักประวัติศาสตร์หลายท่านไม่เชื่อว่าเกิดขึ้นจริง เพราะหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาล้วนเขียนขึ้นใหม่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

กรุงศรีอยุธยากับลุ่มแม่น้ำมูล

เอกสารสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ค่อยมีกล่าวถึงดินแดนอีสาน แต่ฉบับเก่าที่สุดบันทึกไว้สั้นๆ เพียงว่าเจ้าเมืองพิมายพนมรุ้งยอมอ่อนน้อม “ถวายบังคม (ต่อ) ผู้เป็นเจ้า” คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (หรือเจ้าสามพระยา พ.ศ. 1967-1991) รัชกาลต่อมาคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (โอรสเจ้าสามพระยา พ.ศ. 1991-2031) ทรงตรากฎหมายเฑียรบาลระบุชื่อ

“เมืองนครราชสีมา” เป็นครั้งแรก รวมถึงเมืองอื่นๆ ที่อยู่ต่อเนื่องจากลุ่มแม่น้ำมูลถึงแม่น้ำโขงคือ เมืองโคตรบอง กับเมืองเรอแควด้วย หลักฐานโบราณคดีจากซากอิฐก่อกำแพงเมืองนครราชสีมา ชั้นล่างสุดมีอายุถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือก่อนนั้นขึ้นไป

ต่อมาอีกครั้งหนึ่งในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระราชพงศาวดารบันทึกว่าพระองค์โปรดให้สร้างเมืองนครราชสีมา สมเด็จพระนารายณ์ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระนิพนธ์เรื่อง “เมืองนครราชสีมา” ว่ามีขอบเขตคือเมืองจันทน์ที่อยู่ทางทิศตะวันตก เมืองชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือ เมืองพิมายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองบุรีรัมย์อยู่ทางทิศตะวันออก และเมืองนางรองอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ลาลูแบร์ อัครราชทูตฝรั่งเศสอธิบายว่า เมืองนครราชสีมาคือเมืองชายแดนที่อยู่ติดพรมแดนลาว แสดงว่าอาณาเขตของลาวสมัยนั้นอยู่ลึกเข้ามาชนแดนเมืองนครราชสีมา

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่ากรุงศรีอยุธยาไม่มีความพยายามอย่างจริงจังในการขยายอำนาจในอีสานให้นอกเหนือจากเมืองนครราชสีมาออกไปเลยจริงๆ ตามทฤษฎีเมืองนครราชสีมาที่มีสิทธิ์ในการปกครองขยายกว้างออกไปไกลพอสมควร เมืองนครราชสีมาเป็นหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยาก็เท่ากับว่ากรุงศรีอยุธยามีอำนาจเลยเมืองนครราชสีมาลึกเข้าไปในลุ่มแม่น้ำมูลด้วยแต่แท้ที่จริงแล้วก็เป็นการควบคุมกันอย่างหลวมๆ เท่านั้น

ไม่ว่าการควบคุมลุ่มแม่น้ำมูลจะเป็นอย่างไร แต่การสร้างเมืองนครราชสีมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ อย่างมั่นคงและแข็งแรงด้วยเทคโนโลยีระดับสูงจากต่างประเทศแล้วส่งขุนนางไปเป็นเจ้าเมือง แสดงว่ามีกิจกรรมทางการค้าและการเมืองสูง โดยเฉพาะทางด้านการค้ามีหลักฐานสมัยต่อมาว่าเป็นการค้าทางบกโดยใช้เกวียนขน “ของป่า” ไปส่งที่พระนครศรีอยุธยา ความเคลื่อนไหวทั้งหมดนี้ย่อมมีส่วนร่วมสนับสนุนให้ประชาชนจากบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองนครราชสีมาด้วย

ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2310 ไม่นานเดือนนั้น มีเจ้านายจากพระนครศรีอยุธยาพระองค์หนึ่งทรงรวบรวมผู้คนจากบริเวณเมืองนครนายกกับเมืองปราจีนบุรีขึ้นไปปักหลักหวังกอบกู้บ้านเมืองอยู่ที่เมืองพิมาย นี่คือการตั้งหลักแหล่งของคนภาคกลางอีกกลุ่มหนึ่งในอีสาน

๑ กลุ่มเสมาหินทราย วัดคงเค๋ว่าเก่า
บ้านนาทมอม้า อำเภอเมือง
จังหวัดอำนาจเจริญ

หลัง พ.ศ. 1900

อีสานร่วงโรยแล้วรกร้าง
ซ้ำและลาวตั้งหลักแหล่งใหม่

บริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ รวมถึงลุ่มน้ำชีตอนกลางของอีสาน กับตอนปลายลุ่มน้ำมูลทางอุบลราชธานี ร่วงโรยแล้วรกร้างไปตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1800 เพราะกลุ่มชนดั้งเดิมเคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า เช่น ลงไปเป็นประชากรทางปากแม่น้ำโขง ในกัมพูชาและเวียดนาม ฯลฯ หรือเข้าไปอยู่ใกล้ฝั่งทะเลทางเวียดนามภาคกลาง เป็นต้น จนถึงหลัง พ.ศ. 1900 ก็รกร้างไปเป็นป่าดงพงพี จะมีก็แต่กลุ่มชนร่อนเร่ผ่านไปมา เช่น พวกข่า ฯลฯ ช่วงเวลานี้มีกรุงศรีอยุธยาเป็นราชอาณาจักรขึ้นแล้วทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง

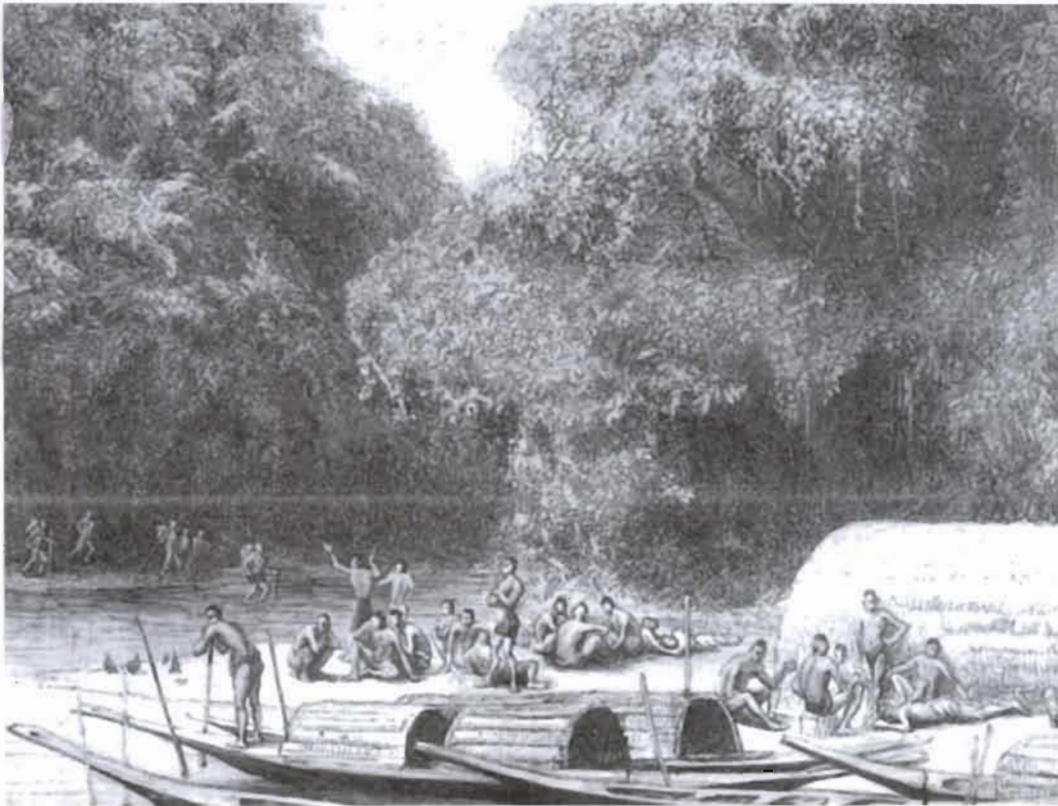
“ข่า” เข้าอีสาน

บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงทางใต้ คือเขตอีสานใต้รวมพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญและลาวใต้ มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพวกลาวและกลุ่มชนอื่นๆ คือ พวกข่า

กฏมณฑลยธาบาล (ที่ตราขึ้นในช่วง 100 ปีแรกของกรุงศรีอยุธยา) จดรายชื่อเมืองที่มีกษัตริย์ปกครองและถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่กรุงศรีอยุธยาไว้ 20 เมือง มีชื่อเมืองนครหลวง คือกัมพูชา และเมืองศรีสัตนาคนหุต คือลาว ในนั้นมีชื่อเมืองโคตรบองกับเมืองเรอแคว รวมอยู่ด้วย

เมืองโคตรบองอยู่ในลาวกลาง ทางลาวเรียกเมืองศรีโคตบองหรือศรีโคตรบูรหรือเมืองศรีโคตร อยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมืองนครพนม ส่วนเมืองเรอแควอยู่ที่จัมปาสัก “เรอแคว” เป็นชื่อชนชาติในตระกูลภาษาชวา-มลายู พวกหนึ่ง บัดนี้เรียกว่า ข่าระแด (หรือระแดว์) ลักษณะของภาษาระแดเป็นอย่างภาษาจาม คือพวกพลเมืองของจามสาขาหนึ่งนั่นเอง เขตแขวงบ้านเมืองของชนชาติระแดแต่โบราณนั้นอยู่ในแขวงจัมปาสักและ

๑ ข่า คนพื้นเมืองดั้งเดิมสองฝั่งโขง (สายเส้นฝีมือชาวยุโรป จาก *Travels in Upper Laos and Siam*. P. Neis. White Lotus, 1997.)

บริเวณลาวใต้ (เมื่อ พ.ศ. 2424 ยังเรียกบริเวณแถบนั้นส่วนหนึ่งว่าแขวงระแด)

กล่าวโดยสรุปว่า บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่แก่งสี่พันมาจนถึงเขตอุบลฯ อำนาจเจริญและนครพนม เป็นที่อยู่ของพวกที่เรียกว่า “ข่า” มีข่าระแด เป็นต้น

จัมปาสักแต่เดิมเป็นเมืองของพวกจามเรียกนครจัมปา ยังมีปราสาทวัดภูและพบจารึกอักษรจามที่นี้ ต่อมาพวกเจนละปราบปรามพวกจามได้ แล้วขยายอำนาจลงไปสถาปนาอาณาจักรกัมพูชาบริเวณทะเลสาบ อาณาจักรขอมแห่งกัมพูชาเรื่องอำนาจปกครองคลุมสองฝั่งแม่น้ำโขงจนถึงเวียงจันทน์อยู่นาน จนกระทั่งปลายสมัยพระนครหลวงก็เสื่อมอำนาจลง พวกข่าระแดซึ่งเป็นเชื้อสายเดียวกับจามรวมกับพวกข่าพื้นเมืองจึงจัดตั้งการปกครองกันเองดังมีชื่อเรียกในกฎมณเฑียรบาลว่าเมืองเรอแควหรือเมืองระแด ระยะเวลาที่เมืองระแดต้องส่งบรรณาการต่อท้าวฟ้าจุ่มแห่งล้านช้างและพระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา มีฐานะเป็นเจ้าประเทศราช (ที่ต้อง “ส่งส่วยสองฝ่ายฟ้า”) การที่ทางไทยเรียกว่าเมืองระแด (หรือเรอแคว) นั้นคงจะเรียกตามชนที่เป็นชาวเมืองนั้น (ตอนนั้นชื่อ “นครจัมปาสัก” ยังไม่เกิดขึ้น)

หลังรัชกาลสมเด็จพระไชยเชษฐา พวกข่าทั้งหลายในลาวใต้ไม่ยอมอยู่ในอำนาจของล้านช้าง-เวียงจันทน์ ระยะเวลาที่พวกข่าระแดกับข่าพื้นเมืองอื่นๆ จัดตั้งแคว้นแคว้นของตนขึ้นเป็นอิสระ ตำนานเมืองนครจัมปาสักเล่าว่าเมื่อตั้งแคว้นแคว้นของตนเป็นอิสระแล้วมีผู้นำเป็น “เขมรแขกจาม” องค์หนึ่งตั้งเมืองหลวงทับลงบริเวณเมืองจัมปาเก่า แล้วขนานนามเมืองใหม่ว่า “นครกาลจำบากนาคบุรีศรี” (จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายว่า “จำบาก” ก็คือ “จัมปาก” ในภาษาสันสกฤต, เป็นชื่อไม้ไทยเรียก “จำปา”) ภายหลังเมื่อสิ้นวงศ์ไปแล้วพวกข่าพื้นเมืองได้ตั้งเจ้านายปกครองตนเองต่อมา

ลาวเข้าอีสาน ตั้งถิ่นฐานใหม่

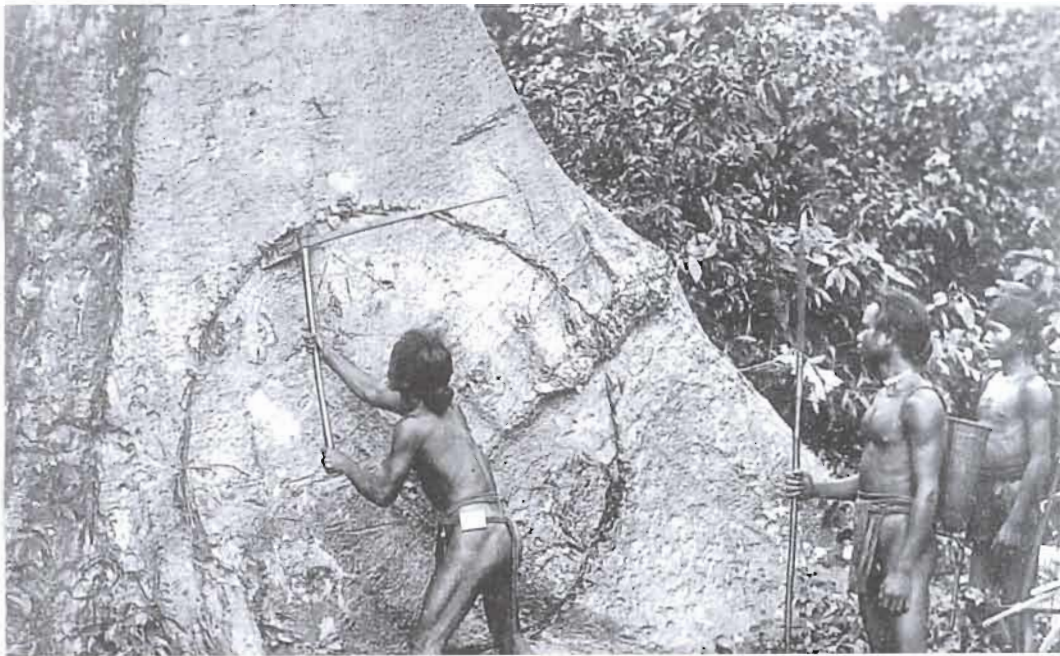
คนสองฝั่งโขงระหว่างอีสานกับลาวสมัยโบราณเกือบทั้งหมดเป็นพวกเดียวกัน เคลื่อนย้ายไปมาหาสู่กันไม่ขาดสาย แต่ภายหลังประชาชนลาวเข้า

มาอยู่ในอีสานเป็นระลอกๆ หลายคราวด้วยกัน

ในระยะแรกๆ กระจายอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า “เขตสะสม” อันเป็นขอบเขตของแคว้นล้านช้าง คือริมฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคาย อุดรธานี สกลนคร นครพนม มุกดาหาร ต่อมาค่อยๆ กระจายเข้าไปในเขตลุ่มแม่น้ำชีในเขตจังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ชัยภูมิ และร้อยเอ็ด ระยะหลังขยายไปถึงเขตจังหวัดยโสธร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี และที่อื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

อำนาจของลาวสมัยโบราณควบคุมบริเวณแอ่งสกลนครและแอ่งโคราชบางส่วน ฉะนั้นการตั้งหลักแหล่งในอีสานสมัยก่อน (ยกเว้นในขอบเขตเมืองนคร

๑ มัชย คนพื้นเมืองดั้งเดิม บริเวณลาว-เวียตนามถึงสองฝั่งโขง

ราชสีมา) จึงเป็นเรื่องปกติ เพราะเท่ากับอยู่ในดินแดนของตัวเอง

เมื่อคนอีสานโบราณเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น พวกใหม่ที่เข้ามาแทนก็คือลาว มีตัวอย่างหลักฐานเก่าเท่าที่พบขณะนี้คือจารึกลาวระบุนจุลศักราช 712 ตรงกับ พ.ศ. 1893 (ปีสถาปนากรุงศรีอยุธยา) พบที่ตำบลบ้านแร่ อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร ใน “เขตสะสม” แอ่งสกลนคร เนื้อหาในจารึกกล่าวถึงเจ้านายระดับ “พญา” และ “แสน” ผู้เป็นหัวหน้าชุมชน อุทิศที่ดินให้วัด แสดงว่าพวกลาวทยอยเคลื่อนย้ายจากที่ต่างๆ ทางทิศตะวันออกเข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนหมู่บ้านนานแล้วและยังต่อเนื่องอยู่เรื่อยๆ

หลังรัชกาลท้าวฟ้าจุ่ม ท้าวอุ้นเรือนราชโอรส ขึ้นครองแคว้นล้านช้างเวียงจันทน์มีพระนามว่า พญาสามแสนไท (ระหว่าง พ.ศ. 1915-1951 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) แห่งกรุงศรีอยุธยา ประมาณ พ.ศ. 1913-1931) เชื่อกันว่าในช่วงเวลานี้พวกลาวเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในอีสานเพิ่มมากขึ้น ลาวบางพวกอยู่ปะปนกับคนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อยู่มาก่อน แต่บางพวกตั้งหลักแหล่งใหม่ในบริเวณที่เคยเป็นบ้านเมืองมาแล้วแต่ถูกทิ้งร้างไป เช่น ที่บ้านธาตุบ่อพันขัน (อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) และพระธาตุยาคูที่เมืองฟ้าแดดสงยาง (อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์)

สิ้นรัชกาลพญาสามแสนไทแล้วเกิดความขัดแย้งวุ่นวายสูงจนพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว (ระหว่าง พ.ศ. 1999-2021 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ประมาณ พ.ศ. 1991-2031) ได้ขึ้นครองแคว้นที่หลวงพระบางจึงส่งปลง รัชกาลนี้เคยเสด็จหนีกองทัพแก้วหรือญวนไปประทับอยู่เมืองเชียงคาน (อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย) แล้วสิ้นพระชนม์ที่เมืองนี้ โอรสของพระองค์จึงสร้างวัดสบเชียงคาน หล่อพระพุทธรูป และก่อธาตุบรรจุอัฐิของพระองค์ไว้ที่เมืองเชียงคาน

นี่แสดงว่าบริเวณอีสานเหนือเป็นเขตลาวไปเกือบหมดแล้ว ขณะเดียวกันก็ค่อยๆ เคลื่อนลงอีสานใต้ทางลุ่มน้ำชี-มูล

หลัง พ.ศ. 2000

ลาวก่อสร้างเมืองใหม่ในอีสาน

จังหวัดอำนาจเจริญมีพื้นที่อยู่ชายขอบท่ามกลาง “เขตสะสม” ขนาบด้วยศูนย์รวมกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ 2 ด้าน คือ ด้านเหนือมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1000 แม้จะรุ่งโรยบางยุคสมัยแต่ไม่เคยร้างผู้คน ข้าจะยังมีความสำคัญมากขึ้นต่อไปข้างหน้า ด้านใต้มีปราสาทวัดภู จัมปาสัก เป็นศูนย์กลางศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1500 ต่อเนื่องไม่ขาดสาย เพราะเป็นชุมทางคมนาคมใหญ่และสำคัญมาก

แต่อำนาจเจริญเป็นป่าดงอยู่ชายขอบ จึงไม่มีหลักแหล่งชุมชนถาวรจะมีได้ก็เมื่อลาวและชาวย้ายมาจากที่อื่นๆ เช่น จากศูนย์กลาง 2 แห่ง

ลาวหนีความขัดแย้งเข้าอีสาน

หลัง พ.ศ. 2000 กษัตริย์ลาวที่ได้รับยกย่องเป็น “วีรบุรุษ” คือ พระไชยเชษฐาธิราช (ระหว่าง พ.ศ. 2093-2115 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา ประมาณ พ.ศ. 2091-2111) เคยเสด็จไปเป็นกษัตริย์แคว้นล้านนาที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อพระราชบิดาคือพญาโพธิสารสุวรรณคตก็เสด็จกลับมาเป็นกษัตริย์แคว้นล้านช้างที่เมืองหลวงพระบาง ทรง

อาราธนาพระพุทธรูปสำคัญจากเมืองเชียงใหม่คือพระแก้วมรกตมาด้วย หลังจากนั้นทรงย้ายราชธานีจากหลวงพระบางลงมาอยู่ที่เวียงจันทน์

สมเด็จพระไชยเชษฐาทรงบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานหลายแห่งที่เคยมีมาแต่เดิม ทั้งในเวียงจันทน์และในดินแดนอีสาน เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนในราชอาณาจักรลาวสมัยของพระองค์ เช่นในนครเวียงจันทน์ทรง “สร้างแปลง” พระธาตุหลวงชั้นกลางเมือง ในอีสานก็ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม (ที่นครพนม) นอกจากนั้นที่เมืองเวียงคุก เมืองหนองคาย และหัวเมืองต่างๆ ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงกับลุ่มแม่น้ำชีในอีสานก็คงมีการก่อสร้างธาตุเจดีย์ขึ้นเป็นหลักบ้านหลักเมืองหลายแห่ง เช่น ธาตุบังพวน ธาตุหนองคาย ฯลฯ

นอกจากการฟื้นฟูบ้านเมืองและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแล้ว สมเด็จพระไชยเชษฐายังทรงดำเนินนโยบายภายนอกเพื่อผูกมิตรกับบ้านเมืองและอาณาจักรใกล้เคียงด้วย โดยเฉพาะกับกรุงศรีอยุธยา การผูกมิตรกับกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักกับศิลาจารึกไว้ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยด้วย เพื่อเป็นสักขีพยานและเป็นหลักกันเขตแดนระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุต นี้ย่อมเป็นหลักฐานยืนยันว่าอาณาเขตของลาวสมัยก่อนอยู่ลึกเข้ามาในอีสานถึงเขตจังหวัดเลย ย่อมมีชาวล้านช้างมาตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมตลอดเวลา

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระไชยเชษฐาแล้ว บ้านเมืองมีแต่ความวุ่นวายด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น ถูกพม่าโจมตีจนต้องตกเป็นเมืองขึ้น เมื่อปลดแอกจากพม่าได้ก็แย่งชิงความเป็นใหญ่กันเอง ฯลฯ ห้ายที่สุดก็ต้องแยกออกเป็น 2 แคว้น คือ (1) แคว้นเวียงจันทน์ มีเขตแดนตั้งแต่เมืองเชียงคาน (จังหวัดเลย) ลงไปทางใต้ถึงแก่งลีผี (แขวงจัมปาสัก) และ (2) แคว้นหลวงพระบาง มีเขตแดนตั้งแต่เมืองเชียงคานขึ้นไปทางเหนือถึงสิบสองจุไทและหัวพันห้าทั้งหก

แยกกันเป็น 2 แคว้นแล้วก็ไม่สงบ เพราะมีทั้งปัญหาภายในที่เคยขัดแย้งกันมา และมีทั้งปัญหาภายนอกจากบ้านเมืองใกล้เคียงคือญวน เขมร และกรุงศรีอยุธยาเข้ามาแทรกแซง ผลของความขัดแย้งทำให้เจ้านายและไพร่ฟ้าพลเมืองลาวหนีความวุ่นวายไปตั้งหลักแหล่งใหม่ในท้องถิ่นต่างๆ

บางกลุ่มไปตั้งบ้านเมืองอยู่เป็นอิสระ บางกลุ่มเข้าไปเขตญวน และอีกหลายกลุ่มเข้ามาในเขตอีสาน เช่นกรณีพระครูยอดแก้ว หรือยาคุชีหอม เป็นต้น

ความขัดแย้งของลาว 3 แคว้น

ราว พ.ศ. 2237 (ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาแห่งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2231-2245 และเริ่มยุคพระเจ้าองค์หล่อกับพระยาเมืองจันทร์แห่งเวียงจันทน์) ทางนครเวียงจันทน์เกิดความวุ่นวาย เสนาบดีชิงราชบัลลังก์ได้ พวกราชตระกูลต้องลี้ภัยการเมืองลงมาอาศัยอยู่นครกาลจำบากา

กลุ่มราชตระกูลเวียงจันทน์ที่อพยพลี้ภัยลงมานั้น มีนักปราชญ์ประจำราชวงศ์ลงมาด้วยคือ พระครูยอดแก้ว แห่งวัดโพนสะเม็ก (รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่า “ยาคุชีหอม”) มีลูกศิษย์ลูกหาคนขึ้นมาก มีผู้ติดตามมาไม่น้อย ครั้งนั้นนครกาลจำบากาก็ตกอยู่ในอำนาจของราชตระกูลลาว แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นนครจัมปาสัก นครบุรี สถาปนาเชื้อวงศ์ลาวชื่อเจ้า

๑ (ซ้าย) ภาพคนเฒ่าคนแก่ จิตรกรรมฝาผนังวัดราษีวาราม บ้านไถ่คำ อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
๒ (ขวา) ภาพคนป่าจิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านยางรัก ตำบลอำนาจ อำเภอสิมอำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ

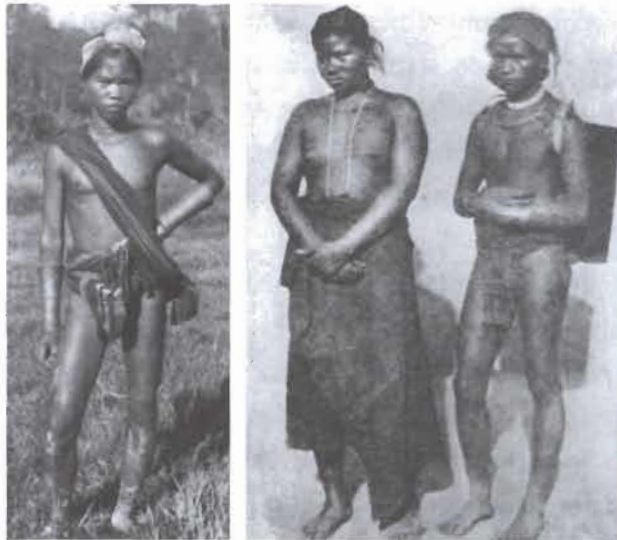

๑ (บน) ทนึ่งลาว (ภาพจาก *The Country and People of Siam*, Kari Dohring, White Lotus, 1999.)

๒ (ล่าง) งานบุญที่วัดในเขตเมืองหนองคาย (ลายเส้นฝีมือชาวยุโรป จาก *A Pictorial Journey on the Old Mekong Cambodia, Laos and Yunnan*, Delaporte, Louis & Francis.)

๑ (บน) ช่า คนพื้นเมืองดั้งเดิมสองฝั่งโขง ภาพถ่ายโดยชาวฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2432

๒ (ล่าง) กระโห้ คนพื้นเมืองดั้งเดิมสองฝั่งโขง ภาพถ่ายโดยชาวฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2432

หน่อแก้วตรีชัย ที่อพยพลงมาด้วยเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร (ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2256 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระแห่งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2251-2275 และรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 องค์เว้แห่งเวียงจันทน์) แล้วจัดการปกครองหัวเมืองข้างทั้งปวงในเขตลาวใต้ (แถบสาละวัน-จัมปาสัก-อัตตะปือ) จนถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลและเขตจังหวัดศรีสะเกษ (เมืองศรีนครเขตร)

นับแต่นั้นต่อไป ดินแดนลาวก็แบ่งแยกออกเป็น 3 แคว้น คือ (1) แคว้นหลวงพระบางหรือ “ลาวเหนือ” (2) แคว้นเวียงจันทน์หรือ “ลาวกลาง” ที่มีมาแต่เดิม และ (3) แคว้นจัมปาสัก หรือ “ลาวใต้” มีราชธานีอยู่ที่นครจัมปาสัก มีเขตแดนนับตั้งแต่เมืองสะหวันนะเขตลงไปจนถึงแดนเขมร

แคว้นจัมปาสักที่นครจัมปาสักมีชนชาติตระกูลภาษาลาวเป็นชนชั้นปกครอง และมีชนชาติตระกูลภาษาชวา-มลายู กับมอญ-เขมรเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เป็นแคว้นอิสระไม่ขึ้นต่อหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เมื่อเจ้าสร้อยศรีสมุทรฯ ขึ้นครองแคว้นจัมปาสักแล้วได้แต่งตั้งผู้รักษาบ้านเมืองในเขตแคว้นทุกทิศทาง ตั้งแต่บริเวณเหนือสุดที่แขวงสะหวันนะเขตของลาว จนถึงตอนเหนือของแดนเขมร

ด้านเหนือสุดบริเวณแขวงสะหวันนะเขต (ฝั่งตรงข้ามจังหวัดมุกดาหาร) นั้น มีเอกสารระบุว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรฯ ให้ “จันสุริยวงศ์” เป็นนายรักษาบ้านโพนสิม เมืองตะโปน (หรือเซโปน) เมืองพิน และเมืองนอง กลุ่มชนเหล่านี้ภายหลังขยับขยายข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ฝั่งอีสาน ในที่สุดก็สร้างเป็นบ้านเป็นเมืองจนมีพัฒนาการมาเป็นเมืองมุกดาหาร แล้วเป็นจังหวัดมุกดาหารทุกวันนี้ ทำให้มีผู้คนบางกลุ่มกระจายลงไปถึงเขตที่จะเป็นเมืองอำนาจเจริญต่อไป

หลัง พ.ศ. 2300

กำเนิดเมืองอำนาจเจริญจากหมู่บ้านกลางป่าดง

บริเวณจังหวัดอำนาจเจริญและใกล้เคียงต่อเนื่องระหว่างแม่น้ำโขงกับลำน้ำเซบาย-เซบก เป็นหลักแหล่งของคนหลายชาติพันธุ์ เช่น ข่า ฯลฯ ที่ยังชีพด้วยการหาของป่า เช่น ผลเร็ว ฯลฯ ไปแลกเปลี่ยนสิ่งของมีค่ากับท้องถิ่นอื่นๆ

ครั้นหลังกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. 2310 อำนาจของพม่าแผ่เข้าไปถึงล้านช้าง-เวียงจันทน์ ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในราชสำนักลาวกันเอง จนลุกลามถึงภายนอกกับกรุงธนบุรีต่อเนื่องจนกรุงรัตนโกสินทร์ บรรดาลาวและข่าต่างหาหลักแหล่งใหม่ที่ห่างไกลความขัดแย้งเหล่านั้น จนเกิดกลุ่มชนตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่ แล้วจะเติบโตขึ้นเป็นเมืองอำนาจเจริญต่อไปข้างหน้า

พระวอ, พระตา เคลื่อนย้ายหนีเข้าอีสาน

เหตุการณ์ในเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2311 (หลังเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 เริ่มยุคกรุงธนบุรี) พระวอ (คือพระวรวงศ์มุกดี) กับพระตา ขัดแย้งกับเจ้าสิริบุญสาร พระวอพระตาจึงชักชวนป่าวไพร่ราษฎรไปสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่หนองบัวลุ่มภู (ทุกวันนี้คือจังหวัดหนองบัวลุ่มภู) ให้นามเมือง

ว่าเมืองเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เจ้าสิริบุญสารแต่งกองทัพไปปราบแต่
ถูกพระวอ พระตาตีพ่ายทุกครั้ง

ในที่สุดเจ้าสิริบุญสารขอกำลังพม่ามาช่วยปราบ ทำให้พระตาถึงแก่
กรรมในที่รบ พระวอต้องพาไพร่พลหนึ่งลงไปลาวได้ขอพึ่งนครจำปาสักเมื่อ
พ.ศ. 2313 หลังจากนั้นได้ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาต่อสมเด็จพระเจ้ากรุง
ธนบุรี แล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ดอนมดแดง (คือจังหวัดอุบลราชธานีทุกวันนี้)
ต่อมา พ.ศ. 2319 เจ้าสิริบุญสารส่งกองทัพตามพิฆาตพระวอสำเร็จ

การกระทำของเจ้าสิริบุญสารแห่งเมืองเวียงจันทน์หันไปคบพม่าแล้ว
ตามฆ่าพระวอ พระตา ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพิโรธ แล้วโปรดให้
เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (รัชกาลที่ 1) เป็นแม่ทัพพร้อมด้วยเจ้าพระยาสุรสีห์
(พระอนุชารัชกาลที่ 1) ยกไปตีเมืองเวียงจันทน์ได้สำเร็จ เมื่อ พ.ศ. 2321 เสร็จ
สงครามคราวนี้ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตกับพระบางลงไปกรุงธนบุรีด้วย

ผลของสงครามคราวนี้เท่ากับดินแดนอีสานทั้งหมดและลาวทั้ง 3
แคว้นคือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาสัก ตกอยู่ในขอบขัณฑสีมาของ
กรุงธนบุรีเลยกวาดต้อนเชลยให้เคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งอยู่อีสานอีกมาก

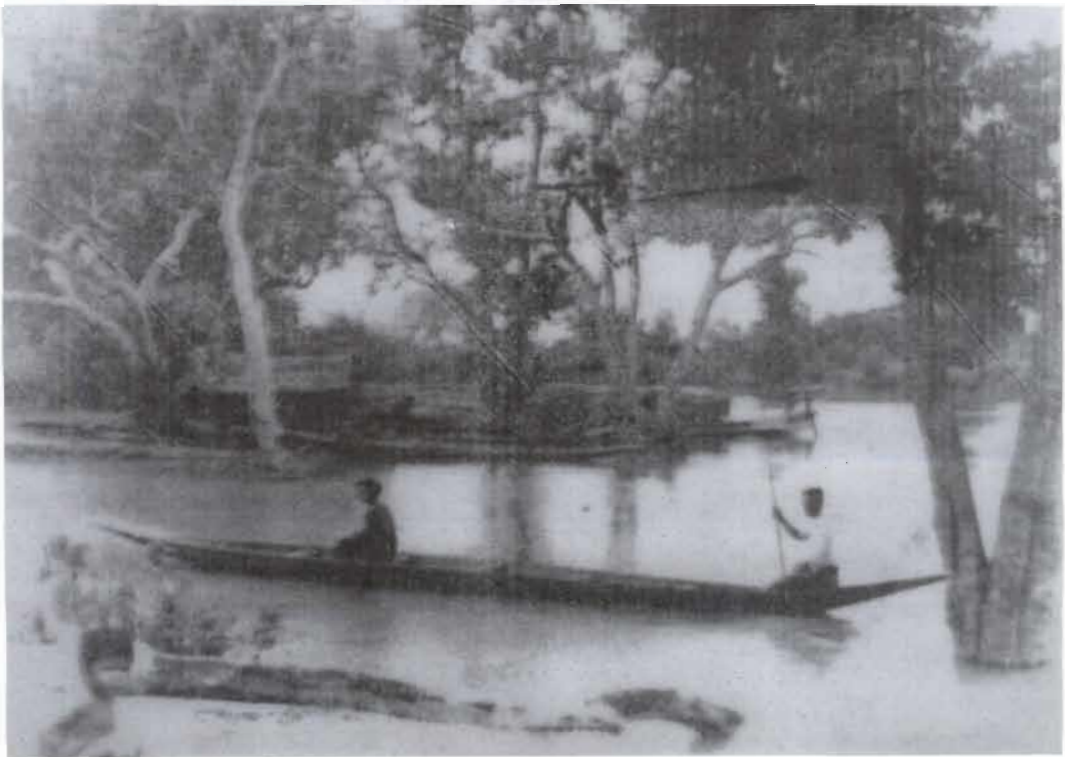
ลาวเข้าอีสานสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อกองทัพจากเมืองนครราชสีมามีบทบาทสำคัญในการสถาปนา
กรุงเทพฯ พระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์จักรีก็ทรงให้ความสำคัญต่อดินแดน
อีสาน กล่าวได้ว่าการสถาปนาดินแดนอีสานขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร
ไทยนั้น เป็นผลงานของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี

กรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2352) และรัชกาลที่ 2
(พ.ศ. 2352-2367) สนับสนุนลาวที่เคลื่อนย้ายลี้ภัยความขัดแย้งทางการเมือง
เมืองให้ตั้งเป็นชุมชนและเป็นเมืองขึ้น เช่น รัชกาลที่ 1 โปรดให้ยกบ้าน
ดอนมดแดงเป็นเมืองอุบลราชธานี เป็นต้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.
2367-2394) เกิดกรณีศึกเจ้าอนุวงศ์ กองทัพจากกรุงเทพฯ ยกไปปราบเวียงจันทน์
อย่างรุนแรงทำให้ประชาชนลาวถูกกวาดต้อนบ้าง เคลื่อนย้ายและหลบหนี
เข้ามาเองบ้าง แล้วตั้งหลักแหล่งอยู่ในอีสานและที่อื่นๆ เช่น ในภาคกลาง

- ๑ (บน) ลำน้ำเซบายตอนปลาย ก่อนไหลลงแม่น้ำมูล ในหน้า น้ำหลากจะได้น้ำรวมกับแม่น้ำชี ถ่ายที่บ้านทุ่งซุนน้อย ตำบลจางระแม อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี
- ๑ (กลาง) บริเวณเขตกโหล ลงมาบรรจบกับแม่น้ำมูลที่ บ้านปากเซ ตำบลตาซุม อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี
- ๑ (ล่าง) ชาวบ้านริมลำน้ำเซบาย สมัยรัชกาลที่ 5

เพิ่มขึ้นอีกมากมาย

เมื่อมีประชากรลาวเข้ามาอยู่ในอีสานมากขึ้น ทางกรุงเทพฯต้องจัดระเบียบใหม่ เช่น ยุบเมืองเก่าตั้งเมืองใหม่ หรือยกบ้านให้เป็นเมือง เป็นต้น

บริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ แต่ก่อนเป็นหมู่บ้านในป่าดง เรียก บ้าน คือ รัชกาลที่ 3 ยกบ้านเป็น เมืองคือ ขึ้นกับเมืองใหญ่กว่าที่อยู่ใกล้ๆ คือ เมืองเขมราฐ เมืองอุบล จนถึงรัชกาลที่ 4 จึงยกเมืองคือด้วยชื่อใหม่ว่า เมืองอำนาจเจริญ มีในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3 (ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) เขียนในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 บันทึกไว้ว่าโปรดให้ยกบ้านขึ้นเป็นเมืองดังนี้ :

ให้ยกบ้านคือเป็นเมืองอำนาจเจริญ บ้านซ่องนางเป็นเมืองเสนางคนิคม บ้านลำเนาหนองปรือเป็นเมืองลำเนาหนองปรือ บ้านโพแล่นช้างเป็นเมืองกุแล่นช้าง บ้านท่าขอนยางเป็นเมืองท่าขอนยาง บ้านแซงบาดาลเป็นเมืองแซงบาดาล บ้านกุดฉินารายณ์เป็นเมืองกุดฉินารายณ์ บ้านยางรายเป็นเมืองเรณูนคร บ้านนาเมืองรามเป็นเมืองรามราช บ้านนาลาดควายเป็นเมืองอาทมาต บ้านท่าม่วงเป็นเมืองอากาศอำนวย บ้านหนองคายเป็นเมืองหนองคาย บ้านโพนแพงเป็นเมืองโพนแพง บ้านปากน้ำสงครามเป็นเมืองไชยบุรี บ้านตำแก้วเป็นเมืองคำเขื่อนแก้ว บ้านภูเวียงเป็นเมืองภูเวียง บ้านปากเหืองเป็นเมืองเชียงคาน บ้านคำทองน้อยเป็นเมืองคำทองน้อย บ้านเซลำภาเป็นเมืองเซลำภา (ชื่อเหล่านี้คัดมาจากหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่มีผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่นอีสานทักท้วงว่าไม่ถูกต้องตามชื่อและความหมายเดิม)

ในรัชกาลต่อๆ มามีการจัดตั้งอีสานด้วยการยกบ้านขึ้นเป็นเมืองอยู่เรื่อยๆ

คนอีสานหลายเผ่าพันธุ์

ประชาชนลาวที่เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในอีสานตั้งแต่สมัยแรกๆ ส่วนใหญ่เป็นพวกล้านช้างกับเวียงจันทน์ แต่ประชาชนในอีสานก็ไม่ได้เป็นลาวเสียทั้งหมด เพราะยังมีเผ่าพันธุ์และกลุ่มภาษาอื่นๆ ตั้งหลักแหล่งประสมประสานอยู่ด้วย

แม้แต่บรรดากลุ่มที่เป็นลาวเองก็ยังมี ความแตกต่างในรายละเอียด เช่น แหล่งที่มา สำเนียงภาษา ขนบประเพณี และวิถีชีวิต ฯลฯ

ร่องรอยของผู้คนหลายเผ่าพันธุ์มีอยู่ในบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ คราวเสด็จฯ ไปตรวจราชการทางอีสานเมื่อ พ.ศ. 2449 ทรงเล่าว่านอกจากชาวล้านช้างกับเวียงจันทน์แล้ว ยังมีชนกลุ่มอื่นๆ อยู่ในอีสานอีกดังนี้ :

พวกผู้ไท อยู่ที่เรณูนครในจังหวัดนครพนม กับอยู่ที่จังหวัดสกลนคร พวกกะเลิง ส่วนมากอยู่ในจังหวัดสกลนคร เดิมอยู่เมืองกะตาก มีภาษาพูดของตนต่างหาก ผู้ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า มักลักเป็นรูปนกที่แขนและแก้ม

พวกย้อ อยู่แถวเมืองท่าอุเทนในจังหวัดนครพนม เดิมอยู่เมืองไชยบุรี ใกล้เมืองท่าอุเทน แล้วหนีกองทัพกรุงเทพฯ ไปอยู่ฝั่งลาวใกล้แดนญวนคราวหนึ่ง เพิ่งกลับมาอยู่ที่ท่าอุเทนในสมัยรัชกาลที่ 3

พวกแสก อยู่เมืองอาจสามารถในจังหวัดร้อยเอ็ด เดิมอยู่เมืองแสก ในลาวต่อแดนญวน มีการละเล่นเรียก "เต็นสาก"

พวกโย้ย อยู่เมืองอากาศอำนวยในจังหวัดสกลนคร

พวกกะตาก อยู่ในจังหวัดสกลนคร

พวกกะโซ่ อยู่เมืองกุสุมาลย์ในจังหวัดสกลนคร เดิมอยู่เมืองมหาชัย ก่องแก้วในลาว เป็นพวกข่ามีผิวคล้ำ พูดภาษาของตนเอง

พวกเขมรป่าดง อยู่ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ ชอบป่าไปไม้

ปัจจุบันคนพวกนี้กระจายอยู่ทั่วไป ไม่ได้มีอยู่บริเวณเท่าที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงไปพบแล้วบันทึกไว้สมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่บริเวณต้นแม่น้ำมูลคือ

ไทโคราช หรือไทเบ็ง อยู่ในจังหวัดนครราชสีมา อาจมีถิ่นฐานเดิมอยู่ภาคกลาง

พ.ศ. 2401

แรกมีชื่อ “เมืองอำนาจเจริญ”

จากนามเจ้าเมือง “พระอมรอำนาจ”

ชื่อ “อำนาจเจริญ” แรกมีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2401 ในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2394-2411) ได้ชื่อจากราชทินนามเจ้าเมืองคนแรก ว่า พระอมรอำนาจ

จะทบทวนความเป็นมาก่อนมีชื่ออำนาจเจริญอย่างย่อๆ ดังนี้

อำนาจเจริญเริ่มจากชุมชนหมู่บ้าน เต็บโตเป็นเมือง แล้วเป็นจังหวัด

1. บริเวณจังหวัดอำนาจเจริญเมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว เป็นหลักแหล่งของกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ พุทธภาษาตระกูลต่างๆ หลายตระกูล

2. หลัง พ.ศ. 1000 รัชศาสนาพุทธ-พราหมณ์ ก็เต็บโตเป็นบ้านเมือง ส่วนหนึ่งของรัฐเจนละในอำนาจของตระกูลเสนะ เช่น จิตรเสน หรือ มเหศวรธรรมัน

3. หลัง พ.ศ. 1600 กลุ่มชนหลายชาติพันธุ์เคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งที่อื่นๆ ที่อุดมสมบูรณ์กว่า ทำให้บริเวณจังหวัดอำนาจเจริญโรยราแล้ว รกร้างไปเป็นป่าดงราว 500 ปีหรืออาจมากกว่านั้น

4. หลัง พ.ศ. 2237 มีความขัดแย้งทางการเมืองในราชสำนักเวียงจันทน์ พระสงฆ์มีสมณศักดิ์ว่า พระครูโพนสะเม็ก หรือ พระครูยอดแก้ว ชาวบ้านทั่วไปรู้จักในนาม ยาคูขี้หอม เป็นผู้นำอพยพหนีจากเวียงจันทน์ลงมาตาม

ลำน้ำโขงผ่านบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ ถึงเมืองจัมปาสักก็ตั้งบ้านเมืองใหม่ มีคำบอกเล่าว่าคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มอพยพหนีความขัดแย้งจาก เวียงจันทรวานั้น แยกจากขบวนใหญ่เข้าไปตั้งบ้านเรือนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง บริเวณที่มีชื่อเรียกว่า บ้านทรายมูล กับ บ้านดอนหนองเมือง สืบจนปัจจุบัน คือ บ้านพระเหลา กับ เมืองพนานิคม อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ

5. คนกลุ่มใหญ่ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ มีขึ้นหลังกรุงศรีอยุธยาแตก เมื่อ พ.ศ. 2310 เพราะเกิดความขัดแย้งทางการเมืองในราชสำนักเวียงจันทน์ ทำให้พระวอพาผู้คนหนีจากเมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. 2311 (ต้นยุคกรุงธนบุรี) ลงไปทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงในดินแดนอีสาน ถึงเมืองหนองบัวลำภู (จังหวัดหนองบัวลำภู) แต่ถูกติดตามปราบปรามเลยหนีลงไปทางแม่น้ำโขง ผ่านบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ จนถึงเมืองจัมปาสัก (เหมือนคราวยากู้ที่หอม)

ต่อมาพระเจ้าตากแห่งกรุงธนบุรีโปรดให้เจ้าพระยาจักรี (ต่อไปคือ รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ยกไปตีได้เมืองเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2321 แล้วอัญเชิญพระแก้วมรกตลงไปกรุงธนบุรี ความนี้เองที่เจ้าพระยาจักรีให้คนไปเกลี้ยกล่อมผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เป็นชาวเมืองเซโปน (ตะโปน) และเมืองใกล้เคียงทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในลาวให้อพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งขวา บริเวณที่เป็นดงบังอี และพื้นที่ใกล้เคียงจนถึงอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร ต่อเนื่องถึงบ้านก่าปี จังหวัดอำนาจเจริญ (ปัจจุบันคือบ้านฤกษ์อุดม ตำบลลือ อำเภอบึงสามพัน) และสร้างกำแพงเมือง

6. กรุงรัตนโกสินทร์สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2325 รัชกาลที่ 1 โปรดให้เกณฑ์คนจากบ้านเมืองสองฝั่งโขงซึ่งรวมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญด้วย ไปเป็นแรงงานขุดคูเมืองรอบพระนคร และสร้างกำแพงเมือง

7. กำเนิดเมืองอุบลราชธานี บริเวณบ้านห้วยแจลละแม เมื่อ พ.ศ. 2335 รัชกาลที่ 1 โปรดให้พระปทุมสุรราชภักดี (ท้าวคำผง) ผู้นำปราบกบฏอ้ายเชียงแก้ว (เมืองโขงที่จัมปาสัก) เป็นเจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์ พระประทุมวรราชสุริยวงศ์

ขณะนั้นยังไม่มีเมืองอำนาจเจริญ

จนถึง พ.ศ. 2357 ในแผ่นดินรัชกาลที่ 2 ท้าวกำ (หรืออุปฮาดกำเป็นบุตรเจ้าพระวอ) แยกจากเมืองอุบลไปหาหลักแหล่งใหม่ แล้วเกณฑ์ไพร่พลหลายชาติพันธุ์ที่สร้างถางพงป่าเพื่อก่อสร้างเมืองบริเวณที่เรียก ภูเขษตรโพหนอง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ) แต่ไม่ทันได้สร้างเมืองก็จำเป็นต้องย้ายไปอยู่ริมแม่น้ำโขงที่บ้าน โศกคงกงพะเนียง ภายหลังได้ชื่อเมืองเขมราฐ (ปัจจุบันคือ อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี) ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ

8. กำเนิดเมืองอำนาจเจริญ เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2367-2394) หลังเหตุการณ์ขัดแย้งกับเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ (พ.ศ. 2369-2370) เมื่อบรรดาผู้คนหลายชาติพันธุ์ในเมืองพวนพากันย้ายครัวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ในลาว) ข้ามไปอยู่ฝั่งขวาที่ปัจจุบันเป็นเขตจังหวัดอำนาจเจริญ นครพนม สกลนคร กระจายเข้าไปถึงจังหวัดใกล้เคียงด้วย

กลุ่มชาติพันธุ์ครวานั้นมีหลายพวก เช่น พวน ผู้ไท แสก ญ้อ (ย้อ) โญ้ย (โย้ย) มีทั้งตระกูลไทย-ลาว และตระกูลมอญ-เขมร ฯลฯ

บริเวณจังหวัดอำนาจเจริญ เริ่มตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านซ้องนาง (ออกเสียงเป็นซ้องนาง แต่ฟังเป็นส้องนาง ปัจจุบันคืออำเภอเสนางคนิคม) กับ เมืองพนานิคม (ปัจจุบันคืออำเภอพนานิคม) แต่มีบางกลุ่มไปตั้งบ้านเรือนที่บ้านบุง ติดห้วยปลาแตก ครั้น พ.ศ. 2393 ย้ายไปแหล่งใหม่ที่บ้านค้อ ที่ต่อไปเรียกเป็น บ้านค้อใหญ่คอนชัย (ปัจจุบันคืออำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ)

9. ชื่อ “อำนาจเจริญ” แรกมีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2401 ในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2394-2411) ได้ชื่อจากราชทินนามเจ้าเมืองคนแรกว่า พระอมรอำนาจ

พ.ศ. 2442

“ลาว” ในอีสานกลายเป็น “ไทย”

พื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญเป็นหลักแหล่งของคนหลากหลายชาติพันธุ์ มาแต่ยุคดั้งเดิมคือคำบรรพ์ เช่น ข่า ลาว ฯลฯ ทุกชาติพันธุ์อยู่ในอำนาจของ ราชอาณาจักรสยาม มีคำเรียกโดยเฉพาะว่า ชาวสยาม บางทีก็เรียก “ชาติพันธุ์บังคับสยาม” แต่ถูกทำให้เป็นคนไทย ชนชาติไทย ในบังคับสยาม เมื่อ พ.ศ. 2442 แผ่นดินรัชกาลที่ 5

แม้กลุ่มชนมีหลากหลายชาติพันธุ์ แต่ทางราชการเรียกรวมๆ ว่า ลาว ทั้งหมด ดั้งเดิมเรียกดินแดนอีสานทั้งหมดเป็นทางการว่าหัวเมืองลาว คราวแบ่งเขตการปกครองใหม่เมื่อ พ.ศ. 2433 ในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 มี 4 เขต คือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก, หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ, หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง

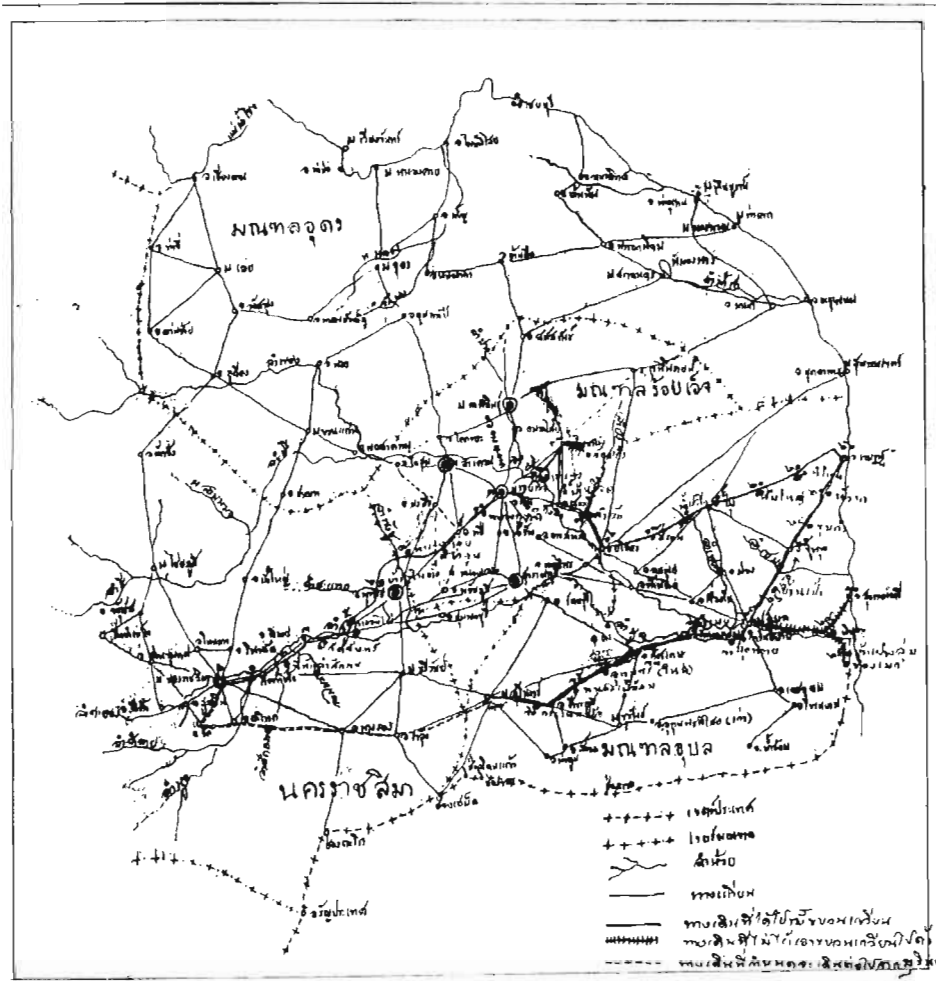
อำนาจเจริญครั้งนั้นเป็นเมืองน้อยหรือเมืองบริวารของเมืองเอกที่ใหญ่กว่า เช่น เมืองอุบลราชธานี เมืองเขมราฐ เมืองยโสธร สุดท้ายจะถูกกำหนดให้เมืองอำนาจเจริญเป็นบริวารของที่ไหนตามความจำเป็นและความเหมาะสมเป็นคราวๆ ไป ฉะนั้น เมื่อ พ.ศ. 2433 เมืองอำนาจเจริญจึงเป็นเมืองบริวารของเมืองเอกในกลุ่มหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ 12 เมือง โดยไม่ระบุชื่อเมืองบริวาร ดังนี้

๑ แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองอำนาจเจริญ ในสมัยรัชกาลที่ 5
(ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร
จังหวัดอุบลราชธานี)

๑ แผนที่แสดงอาณาเขต เมื่อ พ.ศ. 2464
(ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร
จังหวัดอุบลราชธานี)

มาตราส่วน ๑ : ๕๐๐๐๐๐๐
๐ ๑๐๐ ๒๐๐ ๓๐๐ ๔๐๐ ๕๐๐ ๖๐๐ ๗๐๐ ๘๐๐ ๙๐๐ ๑๐๐๐
กิโลเมตร

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีเมืองเอก 12 เมือง คือ เมืองอุบลราชธานี เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ เมืองกาฬสินธุ์ เมืองมหาสารคาม เมืองกมลาไสย เมืองศรีสะเกษ เมืองเขมราฐ เมืองสองคอนดอนดง (อยู่ในลาว) เมืองนอง (อยู่ในลาว) เมืองยโสธร และเมืองภูแล่นช้าง

แต่ละเมืองเอกมีเมืองขึ้นจำนวนไม่เท่ากัน รวมได้ 30 เมือง มีที่ทำการอยู่เมืองอุบลราชธานี ข้าหลวงคนแรกชื่อ พระยายมราชเสนา รุ่งขึ้น พ.ศ. 2434 เมื่อปรับปรุงเขตการปกครองดินแดนสองฝั่งโขง เสียใหม่ก็ยังคงชื่อลาวไว้ ดังมีชื่อ 4 เขตว่า หัวเมืองลาวกาว, หัวเมืองลาวพวน, หัวเมืองลาวพุงขาว และหัวเมืองลาวกลาง

จนถึง พ.ศ. 2437 เปลี่ยนเขตการปกครองอีก เรียก “มณฑล” ในชื่อลาวเหมือนเดิม ครั้งนั้นเมืองอำนาจเจริญเป็นบริวารขึ้นกับเมืองเอกที่ใหญ่โตและสำคัญกว่าในมณฑลลาวกาว มี 13 เมืองคือ เมืองนครจำปาสัก เมืองอุบลราชธานี เมืองเขมราฐ เมืองยโสธร เมืองสุวรรณภูมิ เมืองศรีสะเกษ เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ เมืองกมลาไสย เมืองกาฬสินธุ์ เมืองภูแล่นช้าง เมืองมหาสารคาม และเมืองขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง

หลังจากต้องยอมเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสไปแล้วนาน 6 ปี พ.ศ. 2442 มีประกาศทางราชการให้ยกเลิกใช้คำว่า ลาว ทุกแห่ง ชื่อมณฑลลาวกาวให้เรียกว่า มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ คนลาวและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ข่า ฯลฯ ให้เรียกว่า ชาติไทยในบังคับสยาม

บรรพชนคนที่มีหลักแหล่งอยู่เขตเมืองอำนาจเจริญก็เป็นคนไทย (ในบังคับสยาม) นับตั้งแต่ พ.ศ. 2442 เป็นต้นมา แล้วถูกย้ายให้ยังเป็นคนไทยอีกครั้งเมื่อรัฐบาลหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475) เปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2482 คนทุกชาติพันธุ์ในประเทศไทยต้องเป็นคนไทย

1 ธันวาคม พ.ศ. 2536

แรกมีจังหวัดอำนาจเจริญ

บ้านค้อมีฐานะสูงขึ้นเป็นเมืองค้อในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 แล้วได้ชื่อเมืองอำนาจเจริญในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 เปลี่ยนเป็นอำเภออำนาจเจริญในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2443 ให้ขึ้นกับเมืองเขมราฐ บริเวณอุบลราชธานี

อำเภออำนาจเจริญย้ายสังกัดไปขึ้นเมืองยโสธร (เมื่อ พ.ศ. 2452) แล้วย้ายไปขึ้นเมืองอุบลราชธานี (เมื่อ พ.ศ. 2455) นอกจากนั้นยังย้ายที่ตั้งอำเภอ ดังมีเอกสารระบุว่าดังนี้

พ.ศ. 2458 ย้ายอำเภออำนาจเจริญจากบ้านค้อใหญ่

เพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการปกครอง และให้เป็นศูนย์กลางของตำบลที่อยู่ในการปกครอง จึงย้ายอำเภออำนาจเจริญจากบ้านค้อใหญ่ไปตั้งที่บ้านนุ่งติดกับลำห้วยปลาแดก ตั้งที่ว่าการอำเภอ ณ ที่ตั้งสำนักงานแขวงทางอำนาจเจริญปัจจุบัน ตั้งสถานีตำรวจในบริเวณวัดอำนาจเจริญ หรือวัดหนองแซง ตำบลนุ่ง อำเภอเมืองอำนาจเจริญ

พ.ศ. 2460 เปลี่ยนชื่ออำเภออำนาจเจริญเป็นอำเภอนุ่ง

เมื่อ พ.ศ. 2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเรียกเมืองทั้งหมดที่เป็นศูนย์กลางที่มีอำเภอมารวมขึ้นด้วยว่า จังหวัด เมืองอุบลราชธานีจึงเปลี่ยนเป็นจังหวัดอุบลราชธานี เปลี่ยนคำเรียกตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว กระทรวงมหาดไทยจึงได้ประกาศเปลี่ยนแปลงและกำหนดชื่อจังหวัดและอำเภอใหม่ เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2460 ดังนั้น อำเภ่อานาจเจริญจึงเปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอนุ่ง และเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของพื้นที่ที่ตั้งตามคำแนะนำของพระยาสุนทรพิพิธเลขาหมณฑลอีสาน เพราะว่า นุ่ง แปลว่า บริเวณที่มีน้ำ หรือบึง และรองอำมาตย์โทหลวงอเนก อานาจ (เปี้ย สุวรรณภูฏ) เป็นนายอำเภอ และในปีเดียวกัน อำเภอพนานิคม เปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอซุหลู

พ.ศ. 2482 อำเภอนุ่ง เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภออำนาจเจริญ

เพื่อให้เหมาะต่อการเจริญเติบโตของอำเภอในอนาคต จึงได้ย้ายอำเภอนุ่ง จากบริเวณวัดอำนาจเจริญมาตั้งอยู่ในบริเวณสะพานหมื่นก เพราะที่ที่ตั้งใหม่มีพื้นที่กว้างกว่าบริเวณวัดอำนาจเจริญ เหมาะต่อการขยายในอนาคต และกลับไปใช้ชื่อว่า อำเภ่อานาจเจริญ ตามเดิม

พ.ศ. 2519 เสนอพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญครั้งที่ 1

สภาผู้แทนราษฎรรับหลักการ แต่สภาผู้แทนราษฎรถูกยุบเสียก่อน เนื่องจากมีการปฏิรูปการปกครอง ดังนั้นพระราชบัญญัติจึงตกไป

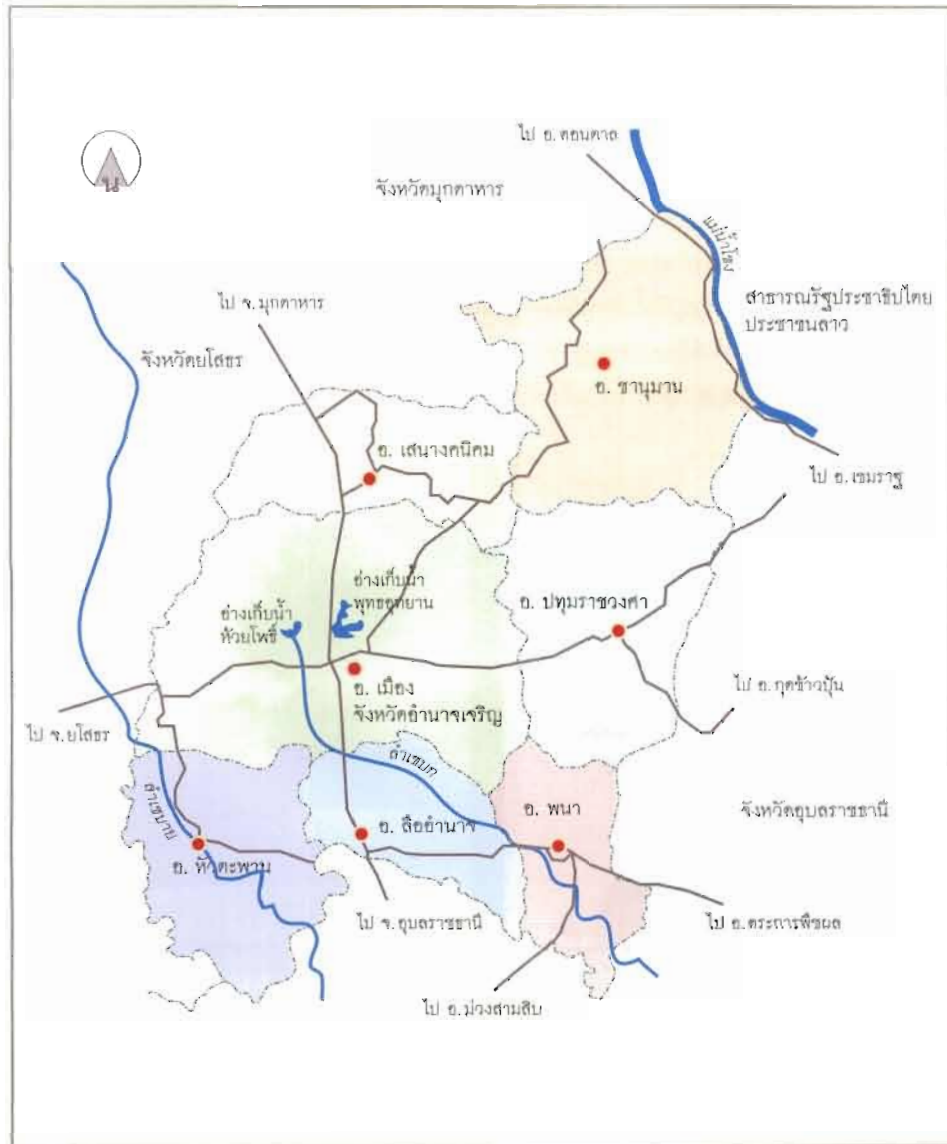
พ.ศ. 2522 เสนอพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญเป็นครั้งที่ 2

ร่างพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญ และพระราชบัญญัติตั้งศาลจังหวัดอำนาจเจริญ เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่ง สภาผู้แทนราษฎรรับหลักการแล้วให้ตั้งศาลจังหวัดอำนาจเจริญก่อน เมื่อ พ.ศ. 2523 นับเป็นขั้นแรกจะเป็นจังหวัดอำนาจเจริญต่อไป

พ.ศ. 2536 (วันที่ 27 สิงหาคม) รัฐบาลตราพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญ

เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือเนื่องจากจังหวัด

๑ แผนที่แสดงเขตอำเภอต่างๆ
ในจังหวัดอำนาจเจริญ

อุบลราชธานีเป็นจังหวัดที่มีท้องที่ติดชายแดน มีอาณาเขตกว้างขวางและมี
พลเมืองมาก ดังนั้น เพื่อประโยชน์แก่การปกครอง การรักษาความมั่นคง และ
การอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนในท้องที่ สมควรแยกอำเภออำนาจ
เจริญ อำเภอขามเฒ่า อำเภอปทุมราชวงศา อำเภอพนา อำเภอเสนางคณิศร
อำเภอหัวตะพาน และกิ่งอำเภอสิ้ออำนาจ ออกจากการปกครองของจังหวัด
อุบลราชธานี รวมตั้งขึ้นเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ

ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ หน้า 4, 5, 6 เล่ม 110
ตอนที่ 125 วันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2536

1 ธันวาคม พ.ศ. 2536

พระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญมีผลบังคับใช้ ดังนั้น อำเภอ
อำนาจเจริญจึงได้รับการยกฐานะให้เป็นจังหวัดอำนาจเจริญ ตั้งแต่วันที่
1 ธันวาคม พ.ศ. 2536เป็นจังหวัดลำดับที่ 75

๑ (ซ้าย) ศาลเจ้าชวังแขวงกรทาง
บ้านบึง ชุมชนชาวจีนแห่งแรกๆ ของ
จังหวัดอำนาจเจริญ

๒ (ขวา) คุ้มวัดราษีาราม บ้านไถ่คำ
อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

- ๑ (บน) พระมงคลมิ่งเมือง พระคู่บ้านคู่เมืองอำนาจเจริญ วัดพุทธอุทยาน ตำบลทุ่ง อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๒ (ล่างซ้าย) สิมที่สร้างโดยชาวญวน วัดศรีโพธิ์ชัย บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๓ (ล่างขวา) สุสานชาวญวน ในตัวจังหวัดอำนาจเจริญ

๑ (บนซ้าย) รูปปูนปั้นช้างสามเศียร
สัญลักษณ์ศิลปประธานช้าง สิมวัด
ศรีบุญเรือง อำเภอชานุมาน
จังหวัดอำนาจเจริญ

๒ (บนขวา) สิมวัดศรีบุญเรือง
อำเภอชานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ

๓ (ล่างซ้าย) เรือทาบลาริมฝั่งแม่น้ำโขง
บริเวณท่าสิดา อำเภอชานุมาน
จังหวัดอำนาจเจริญ

๔ (ล่างกลาง) แปลงนาในเขตที่สูง
อำเภอชานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ

๑ (ซ้าย-ขวา) พระสลักบนเขาสัตว์ พบที่ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

๑ (ซ้าย-ขวา) การทำนาแบบทคน้ำ
คูน้ำเขายคตอนกลางบริเวณห้วย
บ่ตาแตก อำเภอหัวตะพาน
จังหวัดอำนาจเจริญ

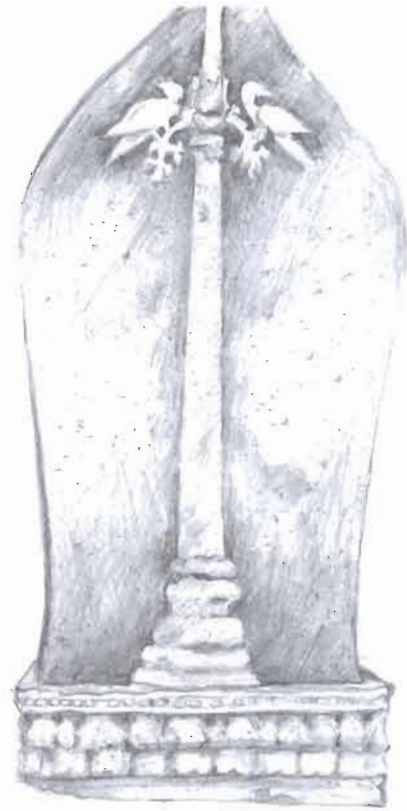

- ๑ (บนซ้าย-ขวา) รูปปูนปั้นช้างสามเศียร สัญลักษณ์ศิลปะประธานช้าง วัดเวียงทอง บ้านโพธิ์เมืองน้อย อำเภอห้วยตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๑ (ล่าง) สิมวัดบ้านยางช้า ตำบลอำนาจ อำเภอสิรินธร จังหวัดอำนาจเจริญ

๑ โขเสมาจำหลักรูปนก วัดป่าไร่
บ้านเมือยหึ่งคง อำเภอสิรินธร
จังหวัดอำนาจเจริญ ปัจจุบันเก็บรักษา
ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี
(ภาพถ่ายเส้นโดยอาจารย์ตึก แสนบุญ)

๑ ตราจังหวัดอำนาจเจริญ ประกอบด้วย
พระมงคลมิ่ง เป็นประธานของภาพ
แสงฉัพพรรณรังสี เปล่งรัศมีโดยรอบพระเศียร
ซ้ายขวามีคันทันไม้อยู่ 2 ซ้าง ถัดไปเป็นกลุ่มเมฆ
ด้านล่างแถบป้ายบอกชื่อจังหวัดอำนาจเจริญ
พระมงคลมิ่งเมืองเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่
ตั้งอยู่กลางแจ้งในบริเวณพุทธอุทยาน
พระมงคลมิ่งเมืองประดับด้วยโมเสกสีทอง
เหลืองอร่าม เป็นศรีสง่าของเมือง เป็นศูนย์รวม
จิตใจของชาวเมือง รัศมีสว่างแผ่กระจายรอบ
พระเศียร หมายถึง พุทธานุภาพแห่งพระมงคล
มิ่งเมืองที่แผ่กระจายครอบคลุมทั่วจังหวัด
อำนาจเจริญ ให้ชาวอำนาจเจริญประสบแต่ความ
สุข และความเจริญรุ่งเรือง
จังหวัดอำนาจเจริญ ใช้อักษรย่อว่า "อจ."

ภาคผนวก
ประวัติอำเภอต่างๆ ในจังหวัดอำนาจเจริญ

จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นจังหวัดลำดับที่ 75 มีอำเภอขึ้นสังกัด 7 อำเภอ
คือ อำเภอชานุมาน อำเภอปทุมราชวงศา อำเภอพนา อำเภอสิรินธร อำนาจ
เสนางคณิศม อำเภอหัวตะพาน และอำเภอเมืองอำนาจเจริญ

อำเภอขานูมาน

ชื่อ ขานูมาน เดิมเขียนว่า ขานูมาร ผูกขึ้นจากชื่อหมู่บ้านเดิมว่า บ้านท่ายักขุ ตามนิทานชาวบ้านแต่งขึ้นจากเรื่องรามเกียรติ์ด้านฉนวนดาวสองฝั่งโขงว่า ทศกัณฐ์ที่เป็นยักษ์ร้ายยอมแพ้พระรามแล้วคุกเข่าขอชีวิตเลยเรียกบ้านยักษ์คุกเข่า แต่เพี้ยนเป็น ยักขุ

ขานูมาร มาจากคำบาลีว่า ขานู แปลว่า เข่า กับ มาร แปลว่า ยักษ์ ต่อมาเห็นว่าไม่เป็นมงคล เลยเปลี่ยน มาร เป็น มาน เพื่อให้หมายถึงมานะพยายาม

ขานูมาร มีขึ้นใน พ.ศ. 2422 สมัยรัชกาลที่ 5 โปรดให้ตั้งบ้านท่ายักขุ ขึ้นเป็นเมืองขานูมารมณฑล ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานี โดยมีพระปลัดซ้าย (เคน) บุตรทำวณทวาริราช (เจ้าเมืองลำเนาหนองปรือ) เป็นเจ้าเมืองในตำแหน่งพระผจญจตุรงค์

แต่ในครั้งนั้นพระผจญจตุรงค์กลับพาไพร่พลไปตั้งที่บ้านท่ากระดาน ไม่ได้ตั้งที่บ้านท่ายักขุตามที่ขอไว้

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ได้เป็นข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์หัวเมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2437) ได้เกิดการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ เมืองขานูมารมณฑลถูกลดฐานะลงเป็นอำเภอขานูมารมณฑล ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานี

พ.ศ. 2455 อำเภอขานูมารได้ถูกลดฐานะลงเป็นกิ่งอำเภอขานูมารมณฑล ขึ้นต่ออำเภอเขมราฐ จนถึงปี พ.ศ. 2501 ทางราชการจึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภออีกครั้ง และเปลี่ยนชื่อจากขานูมาร เป็น ขานูมาน

พ.ศ. 2536 อำเภอขานูมาน ขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ จนถึงปัจจุบัน

อำเภอขานูมาน เป็นอำเภอที่อยู่เหนือสุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัด ห่างจากจังหวัดอำนาจเจริญประมาณ 80 กิโลเมตร เป็นอำเภอที่อยู่ไกลจังหวัดมากที่สุด

อาณาเขตทิศเหนือจรดอำเภอคอนสาร จังหวัดมุกดาหาร ทิศตะวันออกจรดสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงกั้นเขตแดนระหว่างประเทศ ทิศใต้จรดอำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานีและอำเภอปทุมราชวงศา ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร และอำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ

นิทานเรื่องยักษ์

ในกาลครั้งทีพระลักษมณ์พระราม พานางสีดาเดินทางไกลกลางป่า ปราภภูมิยักษ์ชื่อทศกัณฐ์มาลักพาตัวนางสีดาไป ที่แรกก็นำไปขังไว้ที่ริมแม่น้ำโขง นางสีดาก็ร้องไห้คิดถึงพระราม บริเวณนั้นจึงเรียกว่า ทำนางสีดา หรือ บ้านนาสีดา ในปัจจุบัน

ยักษ์ทศกัณฐ์กลัวพวกพระลักษมณ์พระรามจะได้ยิน จึงพานางสีดาทะเลาะข้ามแม่น้ำโขงไปขังไว้ที่ปราสาทเขื่อนหิน (ฝั่งตรงข้ามบ้านทำยักษ์ ปัจจุบันเรียกบ้านเขื่อนหิน แขวงสะหวันนะเขต ประเทศลาว)

พระลักษมณ์พระรามตามมาทันจึงเข้าสู้รบกับทศกัณฐ์ ม้าของพระรามกระโดดเตะปราสาทเขื่อนหินจนพังดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ในขณะที่สู้รบกันอยู่นั้น นางสีดาได้หนีมาอยู่เกาะกลางแม่น้ำโขง แล้วประแป้งแต่งหน้ารอพระราม จึงเรียกเกาะนี้ว่า คอนสโนวต หรือ คอนชะโนด

ในที่สุดเมื่อทศกัณฐ์แพ้ จึงร้องขอชีวิต โดยคุกเข่ากราบไปที่ปราสาทเขื่อนหิน บริเวณที่คุกเข่าจึงเรียกทำยักษ์ หรือ ทำยักษ์คุกเข่า

รอยที่ยักษ์คุกเข่าปรากฏขึ้นเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ 3 แห่ง ให้เห็นกระทั่งในปัจจุบัน

นิทานเรื่องยักษ์ มีหลายสำนวน แต่ทุกเรื่องก็เป็นการอธิบายถึงพื้นที่ต่างๆในลุ่มน้ำโขงและอำเภอนานูมานโดยผูกเข้ากับนิทานเรื่องรามเกียรติ์

อำเภอพนา

เดิมมีฐานะเป็นเมือง ชื่อเมืองพนานิคม ตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเณลาหรือพระเหลาก็เรียก เป็นเมืองพนานิคม และให้เพียงเมืองจันทร์ เป็นพระจันทร์วงษา เจ้าเมือง ขึ้นตรงต่อเมืองอุบลราชธานี

ชื่อ“เณลา” กร่อนจากชื่อพระเหลา หมายถึง พระพุทธรูปปางงาม คำว่าเหลา แปลว่างดงาม มักใช้ทั่วไปในคำว่า หล่อเหลา

พ.ศ. 2443 เมืองพนา นิคมถูกลดฐานะเป็นอำเภอ ขึ้นกับจังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่

พ.ศ. 2452 ได้ยุบเมืองเกษมสีมาเมืองตระการพิชผล รวมกับอำเภอพนานิคม

พ.ศ. 2457 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอพนานิคมมาตั้งที่บ้านขุหลุ (อำเภอ

ตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี) แต่ยังคงเรียกชื่อเดิมว่าอำเภอพนานิคม
 พ.ศ. 2460 ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอขุขันธ์เพื่อให้สัมพันธ์กับพื้นที่
 พ.ศ. 2480 ได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองพนานิคมอีกครั้ง
 พ.ศ. 2494 ทางราชการจึงแยกท้องที่ห้าตำบล ที่เคยอยู่ในอำเภอ
 พนานิคม มาตั้งเป็นกิ่งอำเภอพนา ส่วนอำเภอพนานิคมที่บ้านขุขันธ์ ได้เปลี่ยน
 ชื่อเป็น อำเภอตระการพืชผล
 พ.ศ. 2501 กิ่งอำเภอพนา ได้รับการยกฐานะให้เป็นอำเภอพนา
 พ.ศ. 2536 อำเภอพนาได้มาขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ
 อำเภอพนา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดอำนาจเจริญ
 ระยะทางจากจังหวัดอำนาจเจริญ ประมาณ 50 กิโลเมตร ทิศเหนือ ติดกับ
 อำเภอพุมราชวงศา ทิศใต้ ติดกับอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี
 ทิศตะวันออก ติดกับอำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ทิศตะวันตก
 ติดกับอำเภอลืออำนาจ และอำเภอเมืองอำนาจเจริญ

นิทานเรื่องพรานที่พรานทอง ตั้งบ้านพระเหลา

หลังจากพระครูโพนสะเม็กตั้งนครจำปาสักเสร็จแล้ว มีหมู่บ้าน
 หนึ่งตั้งอยู่เลยขึ้นไปทางเหนือบนหุบเขาภูมะโรง ชื่อว่าบ้านขามเน็ง
 ผู้คนในบ้านขามเน็งประกอบอาชีพเป็นพรานล่าสัตว์ โดยมีพรานคน
 สำคัญ 2 คน คือพรานที่กับพรานทอง ซึ่งทั้งสองคนต่างมีบิรวารมากมาย
 วันหนึ่ง พรานที่ผู้พี่และพรานทองผู้น้อง ได้พบบิรวารออกสำคัญ โดย
 เดินทางคั้นคั้นไปในทิศพายัพ การเดินทางรอนแรมผ่านไปหลายวันจนพบตง
 หนึ่งอุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่ใกล้ภูคน้ำใหญ่ เป็นทำเลดีมีอาหารมาก
 สองพรานจึงกลับไปบอกผู้คนที่บ้านขามเน็งให้พากันอพยพมาตั้ง
 บ้านเรือนอยู่ที่ตงแห่งนี้
 การตั้งบ้านเรือนใหม่แยกเป็น 2 สาย พวกพรานที่ตั้งบ้านที่ชายตง
 ใหญ่ (ปัจจุบันคือคอนเจ้าปู่) เรียกว่าบ้านทรายมูล เพราะพื้นที่เป็นทรายขาว
 ละเอียก

พรานทองผู้น้อง ตั้งบ้านอยู่ที่ปลายตง เรียกว่าบ้านหนองเมือง
 (ปัจจุบันคือคอนหนองเมือง) เมื่อสร้างบ้านเสร็จ พรานทั้งสองก็สร้างวัดและ
 ไปเชิญพระสงฆ์จากจำปาสักมาจำพรรษา

ต่อมามีพระครูรูปหนึ่ง คนทั้งหลายเรียกว่า พระครูธิ มาจากเขต
 ป่อพันขัน เข้ามาพักที่บ้านหม้อ (ลืออำนาจในปัจจุบัน) แล้วเดินทางเข้ามาที่

หมู่บ้านทั้งสอง

พระครูธิ จึงบอกกับสองพรานว่า ให้ย้ายหมู่บ้านมารวมกันอยู่ใกล้ๆ กุศบึงใหญ่ แล้วตั้งวัดชื่อ “วัดศรีโพธิ์ฆารามคาวดี”

เมื่อสร้างวัดแล้วจึงสร้างโบสถ์และพระประธาน โดยเครื่องญาติของพรานที่พรานทองชื่อ “พระชาพรหม” เป็นคนสร้างพระประธานซึ่งสวยงามมากเรียกว่า**พระเหลา**

จนเมื่อ พ.ศ.2440 ท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้มาเปิดโรงเรียนสอนภาษาไทย อุดมวิทยากร ขึ้นที่วัดพระเหลา ท่านจึงได้เสริมนามต่อท้ายว่า พระเหลาเทพนิมิต และเรียกชื่อวัดว่า วัดพระเหลาเทพนิมิต จนถึงปัจจุบัน

อำเภอสิ้ออำนาจ

อำเภอสิ้ออำนาจ เดิมชื่อบ้านค้อใหญ่คอนไซ ตามนิทานชาวบ้าน แต่งขึ้นว่า มีผู้เฒ่าคนหนึ่งหอบคอนไซตักปลา แล้วโดนฟ้าผ่าที่ได้ต้นค้อใหญ่ริมหนองน้ำ

สิ้ออำนาจ ตั้งตามชื่อพระสำคัญประจำเมืองคือ พระเจ้าใหญ่อิทธิไชย (พระฤทธิสิ้อชัย) และชื่อเมืองเดิมคืออำนาจเจริญ ก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่ตำบลบุ่งในปัจจุบัน

พ.ศ. 2393 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีชาวลาวอพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเรือน ชื่อว่าบ้านค้อ

พ.ศ. 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านค้อขึ้นเป็นเมืองอำนาจเจริญ และได้ทรงโปรดให้ราชวงศ์เสด็จจากเขมรราช เป็นเจ้าเมืองคนแรก พร้อมทั้งพระราชทานฐานันดรศักดิ์เป็น **“พระอมรอำนาจ”** โดยให้เมืองสิ้ออำนาจมีฐานะเป็นเมืองในความปกครองของเมืองเขมรราช

พ.ศ. 2458 ได้ย้ายเมืองอำนาจเจริญไปอยู่ที่บ้านบุ่ง ชื่อว่า อำเภอ บุ่ง ซึ่งคืออำเภอเมืองอำนาจในปัจจุบัน เมืองอำนาจเจริญเดิม จึงถูกยุบลงเป็นตำบลอำนาจขึ้นกับอำเภอบุ่ง

พ.ศ. 2534 ตำบลอำนาจได้ถูกยกฐานะให้เป็นกิ่งอำเภอสิ้ออำนาจขึ้นกับจังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. 2536 กิ่งอำเภอสิ้ออำนาจได้ย้ายมาขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ

พ.ศ. 2539 ได้มีพระราชกฤษฎีกา ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา หน้า 5-7 ให้ตั้งกิ่งอำเภอเป็นอำเภอ กิ่งอำเภอถืออำนาจจึงได้ยกฐานะเป็น “อำเภอถืออำนาจ”

อำเภอถืออำนาจ ห่างจากจังหวัดอำนาจเจริญ ทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ 19 กิโลเมตร ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเมืองอำนาจเจริญ ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอม่วงสามสิบ ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอพนา ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอหัวตะพาน

นิทานเรื่องค้อใหญ่คอนไซ

เมื่อแรกบริเวณที่ตั้งอำเภอถืออำนาจ บริเวณแห่งนี้เรียกบ้านค้อใหญ่ ตามชื่อหนองน้ำที่มีต้นค้อขนาดใหญ่ขึ้นอยู่

ต่อมามีผู้เฒ่าคนหนึ่งหาปลาได้มากจนเกินซังที่เขาไป เลยต้องใส่ปลาไว้ในไซ แล้วคอนกลับ

เมื่อเดินมาถึงต้นค้อใหญ่ เกิดฟ้าผ่า ผู้เฒ่าไม่ตาย จึงเรียกที่นั่นว่า บ้านค้อใหญ่คอนไซ และบางที่ก็เรียกบ้านหม้อ เพราะมีดินเหนียวสามารถปั้นหม้อได้

นิทานเรื่องพระเจ้าใหญ่ลือไชย (พระฤทธิลือไชย)

ในสมัยก่อนได้เกิดสงครามขึ้นในดินแดนสองฝั่งโขง ข้าศึกได้ยกเข้ามาโจมตีซึ่งปล้นได้หลายเมือง

แต่ชาวบ้านค้อสามารถต่อสู้เอาชนะข้าศึกศัตรูได้ทุกครั้ง ข้าศึกทั้งหลายจึงหวาดหวั่นไม่กล้ามาโจมตีบ้านค้อ

เมื่อสงครามยุติ ชาวบ้านจึงหล่อพระเจ้าใหญ่ลือไชย หรือพระฤทธิลือไชย ไว้เพื่อฉลองชัยชนะ

อำเภอเสนางคนนิคม

อำเภอเสนางคนนิคม เดิมชื่อบ้านหนองทับม้า เพราะเป็นบริเวณตั้งทับที่พักม้าของนายพราน

เสนางคนนิคม มาจากคำบาลีว่า เสนางค กับ นิคม คำว่าเสนาง แปลว่า เหล่าทหาร หรือไพร่พล (บางที่ เรียกว่าเสนา) นิคมแปลว่าชุมชนหรือหมู่บ้านขนาดใหญ่ ฉะนั้น เสนางคนนิคม หมายถึงชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่

เป็นพลไพร่หรือเหล่าทหารของพระราช

ชื่อ เสนางคนิคม เป็นนามที่ได้มาสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านช่องนาง (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดมุกดาหาร) เป็นเมืองเสนางคนิคม

พ.ศ. 2388 พระพรหมราชวงศา (ท้าวทิตพรหม) เจ้าเมืองอุบล คนที่ 2 ได้นำพระศรีสุราช เมืองตะโปน ท้าวอุปลาด เมืองชุมพร ท้าวฝ่ายเมืองผาบัว และท้าวมหางส์ เมืองกาบ ได้พาครอบครัวไพร่พลรวม 1,843 คน เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้มาตั้งอยู่ที่บ้านช่องนาง แขวงเมืองอุบลฯ และได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเป็นเมืองเสนางคนิคม ให้พระศรีสุราช เป็นที่พระศรีสุนทรสงคราม เจ้าเมือง แต่เจ้าเมืองกลับพาผู้คนไปตั้งเมืองอยู่ที่บ้านห้วยปลาแดก (อำเภอเมืองในปัจจุบัน)

พ.ศ. 2443 เมืองเสนางคนิคม ถูกลดฐานะเป็นอำเภอ ขึ้นกับจังหวัดอุบลฯ

พ.ศ. 2455 อำเภอเสนางคนิคม ถูกลดฐานะเป็นกิ่งอำเภอ ขึ้นกับอำเภออำนาจเจริญ

พ.ศ. 2460 กิ่งอำเภอเสนางคนิคม เปลี่ยนชื่อเป็นกิ่งอำเภอหนองทับม้า ให้เหมาะสมกับที่ตั้ง

พ.ศ. 2475 กิ่งอำเภอหนองทับม้าถูกยุบเป็นตำบลหนองทับม้า

พ.ศ. 2518 กระทรวงมหาดไทย ได้ประกาศตั้งกิ่งอำเภอเสนางคนิคมขึ้นอีกครั้ง

พ.ศ. 2526 กิ่งอำเภอเสนางคนิคมได้ยกฐานะเป็นอำเภอเสนางคนิคม ขึ้นกับจังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. 2536 อำเภอเสนางคนิคม ได้ย้ายมาขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ

อำเภอเสนางคนิคมตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดอำนาจเจริญ ระยะทางห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 21 กิโลเมตร ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเสิงนงทา จังหวัดยโสธร ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอชานุมาน ทิศตะวันตกติดต่อกับกิ่งอำเภอไทยเจริญ จังหวัดยโสธร

กบฏผีบาปผีบุญที่อำเภอเสนางคนิคม

ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์กบฏผีบาปผีบุญขึ้นที่บ้านหนองทับม้า เมื่อ

พ.ศ. 2443 ได้มีข่าวลือไปทั่วดินแดนแดนอีสานว่าหินแห่หินทราย (หินกรวด) ที่อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด จะกลับกลายเป็นเงินทอง จึงได้มีคนทั่วทุกสารทิศหลังไหลไปที่อำเภอเสลภูมิเพื่อไปหาบหรือขนเอาหินกรวดหินทรายเหล่านั้นมาบูชา หรือเก็บรักษาไว้

ชาวบ้านหนองทับม้า อำเภอเสนางคนิคม ก็ได้พากันเดินทางไปเก็บหินเหล่านั้นด้วย หลายคนได้หาบเอาหินดังกล่าวกลับมาบูชา แล้วมีข่าวลือได้แพร่กระจายไปว่าหินที่นำมาจากอำเภอเสลภูมินั้นจะกลายเป็นเงินเป็นทองๆ พักทอง น้ำเต้าจะกลับกลายเป็นช้างเป็นม้า ควายค่อนควายคู่ (ควายเผือกควายทวย) จะกลับมาเกิดเป็นยักษ์กินคน ท้าวธรรมิกราช (ผู้มีบุญบารมีตามความเชื่อสมัยนั้น) จะมาเกิดเป็นเจ้าโลก ผู้หญิงที่เป็นสาวหรือไม่สาวแต่ยังเป็นโสเภณีให้รับมีสามี ถ้าไม่เช่นนั้นจะถูกยักษ์จับไปกิน บ้านเมืองจะเกิดเภทภัยใหญ่หลวง ข่าวลือนั้นทำให้ชาวบ้านแตกตื่นและเกิดความหวาดหวั่นไปทั่วเมืองเสนางคนิคม

ขณะนั้นมีผู้อ้างตัวว่าเป็นผู้วิเศษ มาจากฝั่งซ้าย แม่น้ำโขงนามว่า “องค์มัน” “องค์เชียว” แต่งตัวนุ่งขาวห่มขาวด้วยผ้าจีบต่างๆ กันมีปลอกโบสถานเป็นคาถาสวมศีรษะ เมื่อมาอยู่ที่บ้านสะพือ อำเภอตระการกาฬพิบูลย์ ชาวบ้านชาวเมืองหลงงมงายคือชาวลือต่างๆ จึงให้พากันมารตน้ำมนต์ และให้ผู้วิเศษเสกคาถาอาคมให้ และได้มีกระแสข่าวหนึ่งว่าผู้วิเศษเหล่านั้นเตรียมการจะยกกองทัพจากเวียงจันทน์เข้าตีเมืองอุบลราชธานี

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวทวายทราบข่าว จึงได้ขอกำลังจากหัวเมืองต่างๆ มาช่วยปราบจนราบคาบ และจับผู้นำคนสำคัญ คือองค์มันและองค์เชียว มาผูกมัดไว้บริเวณทุ่งศรีเมืองนานถึง 7 วัน 7 คืน คณะตุลาการจึงได้ตัดสินประหารชีวิตโดยการตัดหัวเสียบประจานไว้ที่กลางทุ่งศรีเมืองนั่นเอง

ที่เมืองเสนางคนิคมหรือบ้านหนองทับม้า ก็มีเหตุการณ์คล้ายๆ กันเกิดขึ้น ได้มีพ่อใหญ่พิมพิสาร เดินทางมาจากบ้านค่านหนองฮีม อำเภอเสนางคนิคม อ้างว่าเป็นผู้วิเศษ หลอกหลวงให้ชาวบ้านโกนหัว โดยบอกว่าถ้าใครไม่ทำตาม ยักษ์จะมาจับเขาไปกิน และหากครัวเรือนใดที่มีควายเผือกควายทวย ให้จับเอาควายเหล่านั้นไปฆ่าทิ้งเสีย

ช่วงเวลาเดียวกันนั้น พ่อใหญ่ทุม เต็มเป็นชาวบ้านหนองทับม้า แต่ไปมีครอบครัวอยู่ที่บ้านนาเคย อำเภอเขมราฐ ได้กลับมาเยี่ยมญาติพี่น้อง และ

เป็นคนเดียวที่ไม่ได้โกนหัว

เมื่อข่าวแพร่ไปถึงเมืองอุบลราชธานี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ จึงให้ทหารและเจ้าหน้าที่ออกไปสืบข่าว ได้ความว่าผู้ที่หลอกหลวงชาวให้บ้านโกนหัว คือ เจ้าพิมพิสาร และพ่อใหญ่ทุม เจ้าหน้าที่จะจับบุคคลทั้งสองไปมัดไว้ที่นาหนองกลอง อีก 3 วันต่อมาก็ถูกประหาร และได้นำหัวไปเสียบประจานไว้ทางด้านตะวันออกของวัดโพธาราม

มีเรื่องเล่าต่อมาว่า ก่อนที่บุคคลทั้งสองจะถูกประหารนั้น เจ้าพิมพิสารได้ร้องให้ด้วยความกลัวอยู่ตลอดเวลา ส่วนพ่อใหญ่ทุมนั้นเป็นคนกล้าหาญ ไม่เคยกลัวความตาย กลับพูดจาอึกทึกกับญาติพี่น้องอยู่ตลอดเวลา เป็นที่ชื่นชอบของพวกทหารมาก หลังจากการประหารแล้ว พวกทหารได้ผ่าร่างของพ่อใหญ่ทุม เพื่อเอาตับ ไต และหัวใจ ของพ่อใหญ่ทุมไปย่างแล้วแบ่งกันกิน เพราะเชื่อว่าจะทำให้กล้าหาญเหมือนกับพ่อใหญ่ทุม

เมื่อเหตุการณ์ต่างๆ สงบลง ชาวบ้านที่เคยไปเอาหินมาจากอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้พากันนำเอาหินดังกล่าวไปทิ้งกองรวมกันที่โคนต้นโพธิ์ในวัดโพธาราม ปัจจุบันต้นโพธิ์ดังกล่าวถูกโค่นแล้ว

อำเภอปทุมราชวงศา

ปทุมราชวงศา เป็นชื่อตำแหน่งเดิมของ หัวคำแดง เจ้าเมืองอุบลฯ คนแรก โดยใช้ชื่อว่าพระปทุมราชวงศา ก่อนจะเปลี่ยนเป็น พระปทุมวรราชสุริยวงศ์ เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านแจระแมเป็นเมืองอุบลราชธานี

พ.ศ. 2536 เมื่อทางราชการจะตั้งจังหวัดอำนาจเจริญ ได้กำหนดให้ตั้งอำเภอขึ้นใหม่ที่บริเวณบ้านนาหว้า

แต่อำเภอนาหว้ามีใช้อยู่ก่อนแล้วที่จังหวัดนครพนม ทางราชการจึงให้ใช้ชื่ออำเภอปทุมราชวงศา เพื่อฉลองที่อุบลราชธานีครบ 200 ปี ใน พ.ศ. 2535

อำเภอปทุมราชวงศา อยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดอำนาจเจริญ ระยะทางประมาณ 32 กิโลเมตร

อาณาเขตทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอนามูน และอำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอกุดข้าวปุ้น อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี และอำเภอพนม ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเขมราฐ

และอำเภออุกซ้าวบูน จังหวัดอุบลราชธานี ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมืองอำนาจเจริญ และอำเภอเสนางคนิคม

อำเภอหัวตะพาน

ชื่อ หัวตะพาน มาจาก คำว่า ชิวพาด คำว่า ชิว แปลว่า สะพาน เนื่องจากหมู่บ้านนี้มีน้ำล้อมรอบ 4 ด้าน จึงต้องใช้ ชิวพาดข้าม ต่อมา ชิวพาด เพี้ยนเป็น ชิวผ่าน, ชิวพาน, ชิวตะพาน และหัวตะพาน ในที่สุด

ชิว เป็นคำเก่าแก่ในตระกูลไทย-ลาว แปลว่า สะพาน แต่เดิมหัวตะพานมีฐานะเป็นตำบลขึ้นกับอำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2510 ได้ตั้งเป็นกิ่งอำเภอหัวตะพาน โดยตั้งที่ว่าการอยู่ที่บ้านรัตนวาริ หมู่ที่ 4 ตำบลหัวตะพาน

เมื่อปี พ.ศ. 2514 ได้มีพระราชกฤษฎีกา ยกฐานะกิ่งอำเภอหัวตะพานเป็นอำเภอหัวตะพาน จังหวัดอุบลราชธานี

จนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2536 จึงรวมอำเภอหัวตะพานมาขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ

อำเภอหัวตะพาน ห่างจากจังหวัดอำนาจเจริญทางทิศใต้ ประมาณ 37 กิโลเมตร ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเมืองอำนาจเจริญ ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอลืออำนาจ และอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอป่าดิวและอำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอเชียงโน จังหวัดอุบลราชธานี

อำเภอเมืองอำนาจเจริญ

ชื่อ อำนาจเจริญ ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2401 สมัยรัชกาลที่ 4 โดยยกบ้านค้อ (อำเภอลืออำนาจในปัจจุบัน) ให้เป็นเมืองชื่อเมืองอำนาจเจริญ ตามนามของพระอมรอำนาจ ผู้เป็นเจ้าเมือง

อำเภอเมืองอำนาจเจริญ เดิมชื่อ บ้านห้วยปลาแตก ในพื้นที่มีบึงน้ำใหญ่ต่อมาจึงเรียกกันว่า บึงบง

พ.ศ. 2388 พระศรีสุนทรสงคราม เจ้าเมืองเสนางคนิคม ได้พาผู้คน

ไปตั้งเมืองอยู่ที่บ้านห้วยปลาแตก

พ.ศ. 2450 บ้านนุ่งจึงถูกยกฐานะให้เป็นตำบลนุ่ง

พ.ศ. 2458 อำเภออำนาจเจริญ ย้ายจากบ้านค้อใหญ่ไปตั้งที่บ้านนุ่ง เพื่อความสะดวกในการปกครองและเพื่อรองรับการเพิ่มของจำนวนประชากร

พ.ศ. 2460 ได้เปลี่ยนชื่ออำเภออำนาจเจริญ เป็นอำเภอนุ่ง

พ.ศ. 2482 เปลี่ยนชื่ออำเภอนุ่งเป็นอำเภออำนาจเจริญ และย้ายตัวอำเภอมาตั้งอยู่บริเวณสะพานงเม็ก

พ.ศ. 2519 เสนอพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญครั้งที่ 1 แต่ตกไปเพราะมีการปฏิรูปการปกครอง

พ.ศ. 2522 เสนอพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดอำนาจเจริญครั้งที่ 2 สมาชิกแทนราษฎรรับหลักการแล้วให้ตั้งศาลจังหวัดอำนาจเจริญก่อน

พ.ศ. 2523 ตั้งศาลจังหวัดอำนาจเจริญ กระทรวงยุติธรรมได้เสนอร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลจังหวัดอำนาจเจริญ

พ.ศ. 2525 รัฐสภาออกพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลจังหวัดอำนาจเจริญ พ.ศ. 2525 และได้เปิดทำการเมื่อปี พ.ศ. 2527

พ.ศ. 2536 ตั้งจังหวัดอำนาจเจริญ เปลี่ยนชื่อ อำเภออำนาจเจริญ มาเป็นอำเภอเมืองอำนาจเจริญในที่สุด

โครงการภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง
ชื่อบ้านนามเมือง

ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการภูมิบ้านภูมิเมือง
โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมและอธิบาย
เอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์
ที่มีอยู่จริงและเชื่อถือได้
ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพรวมอันเป็นรากเหง้า
ทางสังคมวัฒนธรรม
รวมทั้งการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและเผยแพร่
ความรู้อย่างกว้างขวาง
เพื่อจุดประกายการศึกษา ค้นคว้า
และค้นคว้าข้อมูลในเชิงลึกทางประวัติศาสตร์
สังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น
ในการนี้ ได้จัดทำ
ชื่อบ้านนามเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
เป็นพื้นที่นำร่องจังหวัดแรก...

กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม